

ERİX MARIA REMARK

LİSSABON GECƏSİ

I

Gözümü gəmidən çəkmirdim. Sahildən xeyli aralı dayanmışdı, çılçıraq içində, Texoda¹. Bir həftədir Lissabonda olmağıma baxmayaraq, bu şəhərin laqeyd işığına hələ də alışmamışdım. Baş götürüb gəldiyim ölkələrdə şəhərlər gecə vaxtı kömür mədənləri kimi, qaranlıqda uyuyurdu və həmin qaranlıqda bircə dənə fənər orta əsrlərdəki vəba kimi qorxulu idi. Mən iyirminci yüzilin Avropasından gəlirdim.

Yük vurulan gəmi sənişin daşıyan buxar gəmisiydi. Bilirdim ki, ertəsi axşam yola düşəcək. Çılpaq elektrik çiraqlarının parlaq işığında ət, balıq, konserv, çörək və göyərtilər yüklənirdi; fəhlələr bağlamaları sürüyə-sürüyə göyertəyə daşıyır, kran da yeşik və yük taylarını havada elə səssiz yellədir ki, deyərdin, çəkisizlik şəraitidir. Gəmi gediş tədarükü görürdü, sanki, bəşəri daşqın çağında Nuhun gəmisidi. O, doğrudan da, Nuhun gəmisiydi. 1940-cı ilin bu aylarında Avropanı tərk edən hər bir gəmi Nuhun gəmisidi sayılırdı. Ararat² dağı isə Amerika idi, daşqın da hər gün qalxırdı. O, Almaniyaya və Avstriyaya çoxdan basmışdı, Polşa və Praqada isə dibi görünmürdü; Amsterdam, Brüssel, Kopenhagen, Oslo və Paris çoxdan bu daşqında yox olmuşdu, İtaliyanın şəhərləri batmaq üzrəydi, İspaniya da qorxusuz deyildi. Portuqaliya sahilləri ədaləti, özgürlüyü və dözümlülüyü vətən və varlıqdan üstün tutan qaçqınlar üçün son sığınacaq olmuşdu. Kim buradan Müqəddəs Amerika Torpağına düşə bilməzdisə, batmışdı. O, imtinalı giriş-çıkış vizalarının, əlçatmaz iş və daldalanma razılıqlarının, qaçqın düşərgələrinin, bürokratiyanın, tənhalığın, qəribliyin və çox vaxt müharibə, qorxu və qıtlığın nəticəsi kimi hər bir fərdin taleyinə yönəlmiş dəhşətli ümumi biganəliyin burulğanında al qana bulaşmalı olacaqdı. Bu çağlarda insan artıq bir heçdir; keçərli bir pasport, vəssalam.

Oynamaq üçün mən günortadan sonra Estoril kazinosunda olmuşdum. Hələ ki, əynimdə tutarlı bir kostyum vardı və məni içəri buraxmışdılar. Bəxtimi sınamaq üçün bu, son, ümitsiz bir cəhd idi. Portuqaliyada qalma icazəmiz bir-iki gündən sonra bitirdi və Rutla mənim ayrı vizamız yox idu. Texoda dayanmış gəmi axırıncı idi, Fransada ümid edirdik ki, onunla Nyu-Yorka gedə biləcəyik; amma biletlər bir neçə ay qabaq satılıb qurtarmışdı, bizimsə Amerikaya getmək icazəmiz olmamaqla yanaşı, yolpuluna da üç yüz dollarımız çatmırdı. Burada mümkün olan yeganə bir yolla – oyunla – pul əldə

etməyə çalışdım. Mənasız cəhd idi, çünki lap elə udmuş olsaydım da, gəmiyə minmək üçün mütləq möcüzə baş verməli idi. Amma qaçqınlıq və ümitsizlikdə, eləcə də, qorxu içində yaşayanda adam möcüzələrə inanmağa başlayır, yoxsa, yaşaya bilməzsən.

Olub-qalan altmış iki dollarımızdan əlli altısını udurdum.

***

Gecədən xeyli keçmiş sahil nisbətən boşalmışdı. Bununla belə, bir azdan diqqətimi məqsədsiz-məramsız o yan-bu yana vurnuxan, sonra da ayaq saxlayıb mənim kimi gəmiyə baxan bir kişi çəkdi. Düşündüm ki, o da bədbəxtlərdən biridir, odur ki, fikir vermədim ta o vaxta qədər ki, gözünü məndən çəkmədiyini hiss etdim. Polis qorxusu qaçqını heç vaxt tərk etmir, hətta yuxuda da, lap heç nədən qorxmalı olmasa belə; ona görə də həmin an özümü darıxan kimi göstərərək sahili asta-asta tərk etdim, qorxmağa səbəbi olmayan adamlar təkli.

Azca keçmiş arxamda addım səsləri eşitdim. Tutularamsa, bunu Ruta necə xəbər verəcəyimi götür-qoy edə-edə, yerişimi artırmadan yoluma davam etdim. Pastel rəngli evlər gecə uyuyan kəpənəklər kimi sahilin o başından o qədər aralıydı ki, dalanlarda gizlənmək üçün güllələnmə qorxusu olmadan qaçmaq mümkün deyildi.

Kişi indi yanımcə yeri yirdi. Məndən bir az alçaq idi.

«Almansız?» – almanca soruşdu.

Başımı bulayıb yoluma davam etdim.

«Avstriyalı?»

Cavab vermədim. Həddən artıq ağır-ağır yaxınlaşan pastel rəngli evlərə baxdım. Çox gözəl almanca danışan portuqaliyalı polislərin olduğunu bilirdim.

«Mən polis deyiləm», – dilləndi.

İnanmadım. Mülki geyimdə idi, amma mülki geyimli jandarmı Avropada məni dəfələrlə həbs etmişdilər. Doğrudur, Parisdə praqalı riyaziyyat professorunun düzəltdiyi sənədlərim yanımdaydı, ancaq azca saxtılığı vardı.

«Gəmiyə necə baxdığınızı gördüm», – dedi. – «Ona görə də fikirləşdim ki ...»

Etinasız bir baxışla onu süzdüm. Polisə oxşamırdı, amma məni Bordoda yaxalayan sonuncu jandarmın məzarda yatdığı üç gündən sonra məsumlaşan Lazar kimi yanımcıl görkəmi yox idimü?! Ancaq hamısından qəddar çıxdı. Alman hərbi dəstələrinin bir gündən sonra Bordoda olacağını dəqiq billə-bilə məni həbs etdi və dustaqxananın mülayim direktoru bir-iki saatdan sonra məni buraxmasaydı, tamam batmışdım.

«Nyu-Yorka getmək istəyirsiniz?» – soruşdu.

Cavab vermədim. Lazım gələrsə, başından basıb qaça bilmək üçün mənə vur-tut iyirmi metr məsafə

lazım olacaqdı.

«Oradakı gəmiyə iki bilet var», – deyib cibinə əl atdı.

Biletləri gördüm. Zəif işıq altında oxuya bilmədim. Amma indi xeyli uzaqlaşmışdıq. Ayaq saxlamağa ürək edə bilərdim.

«Bütün bunlar nə deməkdir, axı?» – portegiz dilində soruşdum. Bir-iki kəlmə bilirdim.

«Götürə bilərsiz», – dedi. – «Mənə lazım olmadı».

«Sizə lazım olmadı? Bu, nə deməkdir?»

«Daha mənə lazım deyil».

Kişini diqqətlə gözdən keçirdim. Onu anlaya bilmirdim. Doğrudan da, polisə oxşamırdı. Polis olsaydı, mənə tutmaq üçün bu cür gic-gici bicliklərə əl atmazdı. Amma biletlər saxta deyildisə, niyə özünə lazım olmasın? Bəs onları mənə niyə təklif edir? Satmaq üçün? İçimdə nəşə titrəməyə başladı.

«Almağa imkanım yoxdur», – axır ki, almanca dilləndim. – «Bir əmək pul eləyir. Lissabonda varlı mühacirlər tapılar, istədiyiniz pulu ödəyərlər. Ünvanı səhv salmışınız. Mənim pulum yoxdur».

«Satmaq istəmirəm», – dilləndi.

Təzədən biletlərə baxdım.

– «Saxta deyillər ki?»

Cavab vermək əvəzinə biletləri mənə uzatdı. Onlar əlimdə xışıldadı. Saxta deyildilər. Bu biletlərə sahib olmaq ölümə xilas arasındakı fərq idi. Onlardan istifadə edə bilməsəm də, – çünki Amerika vizamız yox idi, sabah günortaya qədər onu almağa bir də cəhd edərdim – ən azı sata bilərdim. Bu da yarım illik əlavə ömür demək idi. Kişini anlaya bilmirdim. «Sizi başa düşürəm», – dedim.

«Onlar sizinki ola bilər», – təkrarən dilləndi. – «Havayı. Sabah günortaya qalmış Lissabondan çıxıram. Bircə şərtim var».

Qollarım yanıma düşdü. Bilirdim ki, ortada nəşə olmalıdır.

«Nə şərt?» – soruşdum.

«Bu gecə tək qalmaq istəmirəm».

«İstəyirsiniz, bir yerdə qalaq?»

«Hə. Sabah səhərə qədər».

«Elə bu?»

«Elə bu».

«Daha heç nə?»

«Daha heç nə».

Şübhəli-şübhəli ona baxdım. Biz qəbildən olan insanların hərdən sınıb çilik-çilik olmasına vərdişliydim; çox vaxt təkliyə dözməmələrinə, heç yanda yeri olmayanların məkan qorxusuna,

tanımadığı məsləkdaşlarından kiminsə bir gecə adamı intihardan saxlaya bilməsinə; ancaq tam şübhəsiz, belə hallarda adama havayı yardım edilərdi; bunun üçün qiymət kəsilməzdi. Özü də beləsi.
«Harada yaşayırsınız?» – soruşdum.

Əli ilə rədd işarəsi verdi.

«Ora istəmirəm. Oturmalı bir meyxana yoxdur?»

«Yəqin, olar».

«Mühacirlər üçün. Parisdəki, «De la Roz» kafesi kimi?»

«De la Roz» kafesini yaxşı tanıyırdım. Rutla orada iki həftə qalmışdıq. Qəhvə sifariş versəydin, sahibkar razılaşardı. Bir-iki qəzet tapıb döşəməyə sərər, üstündə uzanardın. Heç vaxt masa üstündə yatmamışam; döşəmədən yıxılmaq olmur.

«Beləsini tanımıram», – cavab verdim.

Birini tanıyırdım, amma iki gəmi biletini bağışlamaq istəyən adamı ora aparmazdılar, həmin biletləri çırpışdırmaq üçün hamının bir gözü səndə olardı.

«Mən burada bircə kafe tanıyıram», – kişi dilləndi. – «Yoxlaya bilərik. Bəlkə, hələ bağlanmayıb».

Yeganə taksini əli ilə çağırıb mənə baxdı.

«Yoxlayaq», – dedim.

Maşına mindik, ünvanı sürücüyə söylədi. Bacarsaydım, Ruta çatdırardım ki, gecə qayıtmayacağam, ancaq birdən, iyi baş aparən qaranlıq taksiyə minəndə içimə elə yad, dəhşətli bir umid doldu ki, az qaldı, başım fırlansın. Bəlkə, bütün bunların hamısı, doğrudan da, gerçək idi, bəlkə, həyatımız hələ sona çatmamışdı və mümkünsüzlük gerçəkliyə çevrilmişdi: xilasımız. Bu yad kişini bir anlığa da tək qoymağa ürək eləmədim.

Praça do Komersionun1 ətrafına dolanıb bir azdan üzüyuxarı qalxan pilləkən və küçələrin dolanbacına yetişdik. Lissabonun bu hissəsi mənə tanış deyildi; həmişəki kimi, kilsələr və muzeylər tanış idi; ona görə yox ki, Allah və sənət vurğunu idim, sadəcə, ona görə ki, kilsə və muzeylərdə adamdan sənəd soruşmurdular. Çarmıxa çəkilənin və sənət ustalarının qarşısında özünü hələ də insan sayırsan, şübhəli sənədlərlə fərd yox.

Taksidən düşüb pilləkənlərlə və əyri-üyrü küçələrlə yuxarı qalxdıq. Havada balıq, sarımsaq, gecə gülləri, batmış günəş və yuxu iyi vardı. Kənarda Müqəddəs Qeorq kilsəsi aylı gecənin içindən baş qaldırırdı və işıq şələlə kimi qatlana-qatlana pillələrlə aşağı sürünürdü. Arxaya qanrılib limana baxdım. Aşağıda çay vardı, çay da azadlıq demək idi, o, həyat idi, dənizə tökülürdü, dəniz də Amerika idi. Ayaq saxladım.

«Gərək ki, mənimlə zarafat etmirsiz», – dedim.

«Xeyr», – kişi cavab verdi.

«Gəmi biletlərini nəzərdə tuturam».

Onları sahilə təzədən cibinə qoymuşdu.

«Xeyr», – dedi, – «zarafat etmirəm». Ağaclarla dövrələnmiş xırda bir meydança göstərdi. «Dediyim kafe oradadır. Hələ bağlanmayıb. Nəzərə çarpmaıq. Demək olar, bura yalnız əcnəbilər gəlir. Bizi sabah yola düşəcək sərnişinlər sayacaqlar. Sonuncu gecələrini Portuqaliyada qeyd edən və gəmiyə minəcək başqaları kimi».

***

Kafe bir növ bara bənzəyirdi, kiçicik dördkünc rəqs meydançası və turistlərin gəzişməsi üçün eyvan. Gitara səsinə başına almışdı, gitaraçının arxasında fado1 müğənnisi oxuyurdu. Eyvandakı masaların bir neçəsini əcnəbilər tutmuşdu. Aralarında bal paltarında bir qadın və ağ smokinqdə bir kişi də vardı. Eyvanın qurtaracağında yer tapdıq. Buradan üzəşəğı – Lissabona, solğun işığa qərş olmuş kilsələrə, limana, körpüyə və Nuhun gəmisinə çevrilmiş gəmiyə - baxmaq olurdu.

«Ölümdən sonrakı həyata inanırsız?» – biletli kişi soruşdu.

Başımı qaldırıb baxdım. Hər nə desən, gözləyərdim. Bu isə tam gözlənilməz sual oldu.

«Bilmirəm», – axır ki, cavab verdim. – «Son illərdə ölümdən öncəki həyatla çox məşğul olmuşam. Amerikaya çatsam, bu barədə fikirləşərəm», – biletləri mənə söz verdiyini bir daha xatırlatmaq üçün əlavə etdim.

«Mən inanmıram», – dedi.

Rahatlandım. Bədbəxt bir insana qulaq asmağa hazır idim, amma mübahisə etməyə həvəsim yox idi. Buna hövsələm çatmırdı. Gəmi aşağıda dayanmışdı.

Kişi bir xeyli beləcə oturdu, sanki, gözləri açıq yatırdı. Sonra, gitaraçı eyvana gələndə ayıldı.

«Soyadım Şvarsdır», – dedi. – «Öz soyadım deyil, pasportumda olandır. Amma öyrəşmişəm, bu gecəliyinə bəs edər. Fransada çoxmu qaldınız?»

«İmkan daxilində».

«Ölkədən çıxarılmışdınız?»

«Müharibə başlayanda. Başqaları kimi».

Kişi başı ilə razılıq işarəsi verdi.

«Biz də. Xoşbəxt idim», – başını aşağı salıb baxışını döndərərək qəfildən asta və tələsik dilləndi. – «Çox xoşbəxt idim. Haçansa xoşbəxt ola biləcəyimi düşündüyümdən də xoşbəxt».

Heyrət içində yana çevrildim. Əslində, görkəmi ayrı şey deyirdi. Daha çox miyanə, bir az da hürkək adama bənzəyirdi.

«Haçan?» – soruşdum. – «Yoxsa düşərgədə?»

«Ötən yay».

«1939-da? Fransada?»

«Hə. Yayda. Müharibə başlamamış. İndi də qavraya bilmirəm, necə oldu. Ona görə də kimləsə bu barədə danışmalıyam. Burada heç kimi tanımıram. Onda mənə hər şey aydın olar. Ya da necə var, elə qalar. Gərək, bir dəfə də», – sözünə ara verdi. – «Başa düşürsüz?» – xeyli sonra soruşdu.

«Bəli», – deyib ehtiyatla əlavə etdim: «Başa düşməməli heç nə yoxdur, cənab Şvars».

«Ümumiyyətlə, başa düşməli heç nə yoxdur!», – cavab verdi, qəfildən, sərt və iztirabla. – «O, burada, aşağıda, pəncərələri qapalı otaqların birində uzanıb, murdar taxta tabutda, ölü, yoxdur daha həyatda! Bunu başa düşən tapırlarmı? Heç vaxt! Nə siz, nə də mən, heç kəs. Kim deyirsə ki başa düşür, aldadır!»
Susub gözlədim. Adamlarla tez-tez beləcə oturmuşdum. İnsan vətənsiz yaşayanda itkiyə dözmək ağır olur. Səni heç nə qorumur və qəriblik dəhşətli dərəcədə qəribləşir. Ata-anamın Almaniyada qətlə yetirilib yandırıldığı xəbərini alanda mən bunu İsveçrədə yaşamışdım. Anamın sobanın alovundakı gözlərini həmişə xəyalımda canlandırmalı olmuşdum. Bu hiss indi də məndən əl çəkmir.

«Güman edirəm, mühacir kollarının1 nə olduğunu bilirsiniz?» – nisbətən sakit dilləndi.

Başımla təsdiqlədim. Ofisiant bir kasa krevet2 gətirdi. Birdən hiss etdim ki, bərk acmışan və yadıma düşdü ki, günorta heç nə yeməmişəm. Çəkinə-çəkinə Şvarsa baxdım.

«Yeməyinizdə olun», – dedi. – «Cözləyərəm».

Şərab və siqaret sifariş verdi. Tez-tez yeməyə başladım. Krevetlər təzə və ədviyyatlı idi.

«Neynəməli», – dedim, – «bərk acmışam».

Yeyə-yeyə Şvarsa baxırdım. Sakitcə oturub üzüaşağı anfiteatra oxşayan şəhəri seyr edirdi, səbirli, acıqsız. Onda simpatiyaya bənzər bir şey duydum. Görünür, yalan nəzakətin qaydalarını çoxdan üstündən atmışdı və bilirdi ki, yanında oturan iztirab keçirsə də, bunun üçün sən duyğusuz olsan belə, ac ola bilərsən və yeyə bilərsən. Başqaları üçün nəsə edə bilmirsənsə, acsansa, çörəyini yesən, yaxşıdır, nə qədər ki onu əlindən almayıblar. Bilə bilmirsən ki, haçan alacaqlar.

Boşqabı qırağa itələyib siqaret götürdüm. Xeyli vaxt idi ki, çəkmirdim. Bu gün oyuna nəsə qoymaq üçün puluma qənaət edirdim.

***

«Kolleri 39-un baharında qazandım», – Şvars dilləndi. – «Beş ildən çox idi, mühacirətdə idim. 38-in payızında harada idiniz?»

«Parisdə».

«Mən də. O vaxt qol-qanadım sınımışdı. Münhen Sazişindən əvvəl idi. Qorxunun aqoniyası. Doğrudur, hələlik birtəhər gizlənilib özümü qoruyurdum, ancaq gücüm qalmamışdı. Müharibə başlayacaqdı, almanlar gələcəkdi və məni tutub aparacaqdılar. Bu idi mənim taleyim. Taleyimə boyun əyməli olmuşdum».

Başımınla təsdiqlədim. «İntiharlar dövrü idi. Qərribədir, yarım ildən sonra almanlar, doğrudan da, gələndə intiharların sayı azaldı», – dedim.

«Sonra Münhen sazişi gəldi», – Şvars dilləndi. – «38-in həmin payızında, sanki, həyatını təzədən sənə bağışladılar! Elə bir yüngüllük yarandı ki, hər kəs sayıqlığını itirdi. Parisdə şabalıdlar hətta ikinci kərə çiçək açdı, xatırlayırsız? O qədər yüngülağıl oldum ki, özümü insan saydım və təəssüf ki, insan kimi də apardım. Polis məni yaxalayıb ölkəyə növbəti dəfə icazəsiz girdiyimə görə bir aylığına içəri saldı. Sonra köhnə həngamə başladı: məni Bazeldə sərhəddən çölə ötürdülər, isveçrəlilər geri göndərdilər, fransızlar ayrı bir yerə gətirdilər, içəri atdılar. İnsanlarla oynanılan bu şahmat oyununu özünüz gözəl bilirsiniz ...»

«Bilirəm. Qışda zarafat deyil. İsveçrə həbsxanaları ən yaxşılardan idi. Hotellər kimi isti».

Yenidən yeməyə girişdim. Xoşagəlməz xatirələrin yaxşı cəhəti də vardı: adamı inandırır ki, bir az əvvəl xoşbəxt olmadığını fikirləşməyinə baxmayaraq, yenə də xoşbəxtsən. Xoşbəxtlik nisbi anlayışdır. Bunu dərk edən nadir hallarda tam bədbəxt olar. İsveçrə həbsxanalarında özümü xoşbəxt sayırdım, çünki onlar alman dustaxanaları kimi deyildi. Budur, kişi oturub qarşımda, özünü xoşbəxt sayır, halbuki Lissabonun harasındasa havasız bir otaqda əzizi taxta tabutda uyuyur.

«Axırıncı dəfə məni buraxanda hədələdilər ki, bir də sənədsiz tutsalar, Almaniyaya göndərəcəklər. Sadəcə, hədə idi, amma məni yaman qorxutdu. Fikirləşməyə başladım ki, doğrudan da, belə şey olsa, nə edərəm. Sonra gecələr yuxuma girirdi ki, oradayam və SS arxamca düşüb. Bu yuxuları o qədər gördüm ki, yatmağa da qorxdum. Belə şeylər sizə tanışdır?»

«Bu barədə doktorluq dissertasiyası yazmışdım. Heyif», – dedim.

«Bir gecə yuxuda gördüm ki, vaxtilə yaşadığım və arvadımın indi də yaşadığı Osnabrük şəhərindəyəm. Onun otağında yəmə və görürəm ki, xəstədir. Çox arıqlayıb, ağlayır. Yuxudan hövlnak ayıldım. Beş il idi, onu nə görmüşdüm, nə də haqqında bir şey eşitmişdim. Heç vaxt məktub da yazmamışdım, çünki poçtlarının nəzarətdə olub-olmadığını bilmirdim. Qaçqınlıqdan qabaq söz vermişdi ki, boşanacaq. Bu, onu qalmaqaldan qoruyardı. Bir neçə il hətta bunu etdiyinə də inanmışdım».

Xeyli susdu. Almaniyayı niyə tərək etdiyini soruşmadım. Bunun üçün yetərinə səbəb vardı. Heç biri də maraqlı deyildi, çünki heç kim düzünü demirdi. Qurbana çevrilmək maraqsızdır. Görünür, ya yəhudi idi, ya da mövcud rejimə qarşı çıxan hansısa partiyanın üzvü, yaxud da qəfildən nüfuzlu adamlar olmuş düşmənləri vardı – konslagerə atılmaq və ya öldürülmək üçün Almaniyada onlarla səbəb mövcud idi.

«Bir daha Parisə qayıda bildim», – Şvars dilləndi. – «Amma yuxularım məndən əl çəkmirdi. Dönə-dönə qayıdırdı. Elə bu vaxt Münxen Paktı xülyası alt-üst oldu. Yazda bilindi ki, müharibə qaçılmazdır. İyini özünü görmədən çox-çox qabaq almışdılar, yanğın iyini aldıkları kimi. Yalnız dünya diplomatiyası əl-qolunu sallayıb xəyalla yaşayırdı, ikinci, üçüncü Münhen xəyalı ilə, müharibədən başqa hər şeyin

xəyalı ilə. Real həyatda möcüzənin olmamasına baxmayaraq, möcüzəyə inam heç vaxt zəmanəmizdəki kimi olmayıb».

«Hər halda, var», – cavab verdim, – «yoxsa, heç birimiz sağ qalmazdıq».

Başı ilə təsdiqlədi: «Haqlısız. Fərdi möcüzə. Biri elə öz başıma gəlib. Parisdə. Qəfildən keçərli bir pasportun varisi oldum. Bu, Şvarsın adına olan pasportdur. «De la Roz» kafesində tez-tez görüşdüyüm avstriyalı idi. Kişi dünyasını dəyişəndə pasportunu və pulunu mənə miras qoydu. Üç il idi ki, gəlmişdi. Luvrda tanış olmuşduq, impressionistlərin rəsmlərinin qarşısında. Özümü sakitləşdirmək üçün günümün çoxunu orada keçirirdim. Günəş hopmuş bu lal mənzərələrə baxanda adam fikirləşir ki, belə şeyləri yarada bilmiş heyvani irq həm də cinayətkar müharibə apara bilər – qan təzyiqini bir anlığa aşağı salan qəribə bir paradoks.

Pasportdakı soyadı Şvars olan kişi çox vaxt Monenin «Dəniz», «Gülü» və «Kilsə» rəsmlərinin qabağında oturardı. Söhbətimiz tutardı və danışardı ki, Avstriyanın ilhaqından sonra bütün varidatından imtina edərək canını qurtarmağı və ölkədən çıxmağı bacarıb. Varidat impressionistlərin əsərlərinin kolleksiyasından ibarət imiş və o, dövlətləşdirilib. Heyifsilənmirdi. Nə qədər ki şəkillər muzeylərdə sərgilənir, onları özününkü sayırdı, oğurluq və yangından qorxmadan. Bundan başqa deyirdi ki, Fransa muzeylərindəki rəsmlər onun şəkillərindən daha yaxşıdır. Ata öz ailəsinə bağlı olduğu, özünüküləri üstün tutduğu kimi, məhdud kolleksiyasına qapanıb-qalmaq əvəzinə, ictimai kolleksiyaların hamısını əlini ağdan qaraya vurmada özününkü bilirdi. Qəribə kişiydi, sakit, mülayim, başına gələnlərə baxmayaraq, şən-şux. Özü ilə pul götürməyə, demək olar, icazə verməmişdilər, lakin müəyyən miqdar qədimi poçt markalarını xilas edə bilmişdi. Poçt markalarını gizlətmək brilyantları gizlətməkdən daha asandır. Brilyantları ayaqqabıda gizlədirsənsə, istintaqa aparılarda yerimək çətin olur. Onları itkisiz və sorğu-sualsız satmaq da mümkün deyil. Poçt markaları kolleksiyaçıdır üçündür. Kolleksiyaçıları da çox sual vermir».

«Necə keçirə bilib?» – hər bir mühacirin peşəsal marağı ilə soruşdum.

«Köhnə, əzik-üzük, açıq məktubları götürüb, markaları konvertlərin astarının arxasına yerləşdirib.

Gömrükçülər məktubları yoxlayıb, konvertləri yox».

«Gözəl», – dedim.

«Bundan əlavə, İnqrenin karandaşla çəkilmiş iki portretini götürüb. Onları enli paspartuya bərkidib və saxta qızıl çərçivəyə salıb, məmurlara da deyib ki, ata-anasının şəklidir. Paspartunun arxasına Deqanın iki rəsmini elə yapışdırıb ki, görəndə ayırd edə bilməyiblər».

«Gözəl», – yenidən dilləndim.

«Apreldə infarkt keçirdi və pasportunu, qalan markaları və rəsmləri mənə bağışladı. Həm də markaları alacaq adamların ünvanını verdi. Ertəsi gün səhər tezdən ona baş çəkəndə çarpayıda ölüsünü tapdım.

Ölüm onu elə dəyişdirmişdi ki, kişini güclə tanıdım. Olan pullarını, bir dəst kostyum, bir az da dəyişəcək götürüb getdim. Bir gün əvvəl özü tapşırırmışdı – ev sahibinə qalınca, tale qardaşımın aparması yaxşıdır, demişdi».

«Pasportda dəyişiklik etdiniz?» – soruşdum.

«Yalnız şəkli və doğum tarixini. Şvars məndən iyirmi beş yaş böyük idi. Adlarımız eyniydi».

«Kim elədi dəyişikliyi? Brünner?»

«Münhenli birisi».

«Brünner olub pasport alimi. İşinin ustası idi».

Brünner qüsuruz düzəlişlərinə görə məşhur adamdır. Çoxlarına əl tutmuşdu, amma həbs olunanda özünün sənədi olmamışdı, çünki xurafatçı idi. Fikirləşirdi ki, düz adamdır və yaxşı əməl sahibidir, nə qədər ki bacarığından özü üçün yarınmayıb, ona heç nə olası deyil. Mühacirətdən qabaq Münhendə xırda bir mətbəəsi vardı.

«İndi haradadır?» – soruşdum.

«Lissabonda deyil?»

Bilmirdim. Amma sağ idisə, ola da bilərdi.

***

«Pasportum olanda hər şey qəribələşdi», – İkinci Şvars dedi. – «Ondan istifadəyə ürək eləməirdim.

Bundan əlavə, yeni soyadıma öyrəşməyim bir neçə gün çəkdi. Elə hey bu adı təkrarlayırdım. Yelisey çöllərində gəzişəndə yeni soyadımı və yeni doğum tariximi öz-özümə mızıldayırdım. Tək olanda muzeydə Renuarın rəsmləri qarşısında oturub özümdən dialoq uydururdum; amiranə səsle: «Şvars!» – bağıırırdım, həmin an da ayağa sıçrayıb cavab verirdim: «Mənəm!», ya da boğuş-boğuş deyirdim: «Adınız!», ardınca avtomatik cavab verirdim: «Yozef Şvars, 22 iyun 1898-cil il Viner Noyştat doğumlu». Hətta axşamlar yatağa girməzdən qabaq da məşq edirdim. İstəmirdim, gecəyarı polis məni yuxudan oyadıb soruşanda soyadımı yarıyuxulu yanlış deyim. Əvvəlki soyadımı unutmaq istəyirdim. Pasportu olmamaqla saxta pasportu olmağın fərqi bu idi. Saxta pasport daha təhlükəli idi.

İnqrenin rəsmlərinin ikisini də satdım. Gözlədiyimdən az pul verdilər, amma birdən-birə əlimə pul gəldi, çoxdan görmədiyim böyük pul.

Sonra gecələrin birində ağılıma məni heç vaxt rahat buraxmayan bir fikir gəldi. Bu pasportla Almaniyaya gedə bilərəmmi? Demək olar, keçərli pasport idi, onda bəs sərhəddə kimsə niyə şübhələnsin? Belə olsaydı, arvadımı görərdim. Ondan yana keçirdiyim qorxunu susdura bilərdim, onda mən» – üzümə baxdı. «Yəqin ki, bilirsiniz! Mühacir kolları, xalis formasında. Mədədə, udlaqda və gözlərin arxasında sancmalar. Beş il dalbadal torpağa gömdüyün, unutmağa çalışdığın, vəba xəstəsindən qaçdığın kimi qaçdığın şey birdən-birə yenidən dirçəlir: öldürücü xatirələr, mühacir

qəlbinin xərçəngi!

Canımı bu sıxıntılardan qurtarmağa çalışdım. Əvvəllər olduğu kimi, dinclik, sakitlik bəxş edən şəkillərə, Sisleyin, Pissaronun, Renuarın rəsmlərinə üz tutdum, saatlarla muzeydə əyləşdim, amma onlar indi tamam əks təsir bağışlayırdı. Rəsmlər mənə daha sakitləşdirmirdi, onlar çağırmağa, tələb etməyə, «qonur çuma»nın viranə qoymadığı məmləkəti, barılarından yasəmən sallanan küçələrin axşamlarını, qədim şəhərin qızılı şəfəqini, başı üstündə qaranquşların dövrə vurduğu yaşıl kilsə qüllələrini və nəhayət, arvadımı mənə xatırlatmağa başlamışdı.

Mən miyanə bir insanam və xüsusi keyfiyyətlərə malik deyiləm. Arvadımla cəmi dörd il yaşamışdım, o cür yaşamağa necə adət edirlərsə: korluq çəkmədən, xürrəm, böyük iztirablar keçirmədən. İlk aylardan sonra münasibətimiz yaxşı sayılan ailələrdəki münasibətə bənzədi – qarşılıqlı ehtiramın rahat birgə yaşayış üçün əsas olduğunu güman edən iki nəfərin bir-birinə olan münasibəti. Xəyalların həsrətini çəkmədik. Ən azı, mənə belə gəlirdi. Ağlı başında insanlar idik. Bir-birimizi ürəkdən sevirdik.

İndi isə hər şey yerindən oynadı. Ortabab ailə həyatı sürdüyümə görə özümü danladım. Çox şeyi ötürmüşdüm. Niyə yaşamışdım? Bəs indi nə edirəm? Çəkilməşəm qınıma, heyvani gün keçirirəm. Bu, nə qədər çəkər? Nə ilə bitər? Müharibə qaçılmazdır, Almaniya qalib gələcək. Yeganə ölkədir ki, dişindən-dırnağınacan yaraqlanıb. Sonrası nə olacaq? Vaxt aman versə və nəfəsim üstümdə olsa, hara sürünüb girəcəm? Hansı düşərgədə acından gəbərəcəm? Bəxtim gətirərdisə, hansı divarın dibində peysərimə bir güllə sıxıb mənə o dünyaya göndərəcəkdilər?

Mənə rahatlıq gətirməli olan şey mənə dəli-divanə etmişdi. Yorulub əldən düşənə qədər küçələrdə vurnuxurdum, amma gözümə yuxu getmirdi, gedəndə də rüyalarım oyadırdı. Yuxuda arvadımı gestaponun zirzəmisində göürdüm: hotelin arxa həyətindən mənə köməyə çağırıldığını eşidirdim və günlərin birində «de la Roz» kafesinə girəndə qapı ilə üzbəüzdəki çəpinə asılmış güzgüdə onun ötəri mənə doğru çevrilən, sonra da qəfil çəkilən sifətini gördüyümü güman etdim – solğun, qəmli gözlərlə. Elə aydın gördüm ki, elə bildim, buradadır və tələsik arxa otağa qaçdım. Otaq həmişəki kimi adamlar dolmuş idi, amma o, burada yox idi.

Günlərlə beynimdən çıxmıdı bu axmaq fikir: o, buraya gəlib və mənə axtarır. Onu yüz dəfələrlə tını burulan gördüm, Lüksemburq bağının oturaçaqlarında əyləşərdi və mən ora yaxınlaşanda yad bir sifət heyrət içində üzümə zillənərdi; avtomobil karvanı yerindən tərpənməmiş o, Həmrəylik meydanından keçib getdi və bu dəfə, doğrudan da, özü idi – yerişi, çiyinlərini oynatma vərdişi onunku idi, hətta mənə elə gəldi ki, paltarını da tanıdım, lakin yol polisi avtomobil karvanını dayandıranda və mən onun arxasınca qaçanda yox oldu, metronun qapqara ağzı onu udub-apardı, mən aşağıda perrona yetişəndə yola düşən qatarın qaranlıqda diqqət çəkən kinayəli arxa işıqlarını gördüm.

Dərdimi tanışlarımdan birinə söylədim. Adı Lözer idi, corab satırdı və əvvəllər Breslauda həkim

işləmişdi. Mənə imkanca tək qalmamağı məsləhət gördü.

«Özünüə bir arvad tapın», – dedi.

Xeyri olmadı. Ehtiyacdən, tənhalıqdan, qorxudan doğan münasibətləri, kiçik bir həlimliyə, yad səsə, bədənə meyli, yad ölkədəki cılız otaqda oyanışı, – sanki, Yer kürəsindən qopub düşürsən – sonra da qüssəli minnətdarlığı, yanındakı yad nəfəsi eşitməyi özünü ki yaxşı bilirsiniz. Fəqət bu, adamın qanını içən, səhər tezdən səni havayı sərf etdiyin zəif zövqlə yuxudan oyadan fantaziyanın zoru müqabilində nə olan şeydir?

İndi bunları danışanda hər şey mənasız görünür və öz-özünü təkzib edir, o vaxt belə deyildi. Bütün mübarizələrdən həmişə biri artıq qalır: qayıtmalıydım. Arvadımı bir də görməliydim. Ola da bilərdi ki, o, çoxdan bir başqası ilə yaşayır. Bunun fərqi yox idi. Onu görməliydim. Bu, mənə tam məntiqli görünürdü.

Qarşıdakı müharibə barədə xəbərlər günü-gündən güclənirdi. Hər kəs görürdü ki, bütün Çexoslovakiyanı deyil, təkcə Sudet Almaniyasını tutacağını deyən Hitler vədinə əməl etməmişdi və eyni oyunu Polşanın da başına açmışdı. Müharibə labüd idi. Fransa və İngiltərənin Polşa ilə müttəfiqliyi ayrı çıxış yolu qoymurdu. Və bu, ayların məsələsi deyildi, həftələrin məsələsiydi. Elə mənim üçün də. Həyatım üçün də. Qərarımı verməliydim. Verdim də. Vətənə dönmək istədim. Sonrasının necə olacağını bilmirdim. Bu da vecimə deyildi. Müharibə başlasaydı, onsuz da batmışdım. Odur ki, istədiyim dəliliyi edə bilərdim.

Son günlər məni qəribə bir şənlik bürümüşdü. May ayı idi və Dairəvi meydandakı ləklər rəngbərəng zanbaqlarla bəzənmişdi. Erkən axşamlar artıq impressionistlərin gümüşü işığına, mavi kölgələrə, ilk küçə çiraqlarının soyuq qaz işığının arxasındakı yaşıla çalan səmaya və müharibənin gəlişini oxuya bilən hər kəsə xəbər verən qəzet binalarının damlarından asılmış reklam işıqlarının al zolaqlarına bürünmüşdü.

Əvvəlcə İsveçrəyə yola düşdüm. Pasportuma inanmaq üçün onu qorxusuz ərazilərdən birində sınaqdan keçirmək istədim. Fransız gömrük məmuru onu etinasızlıqla özümə qaytardı; bunu gözləyirdim də. Ölkədən çıxma yalnız diktaturalı məmləkətlərdə çətin olur. Amma isveçrəli məmur gələndə içimdə nəyinsə gərildiyini hiss etdim. Hərçənd ki, bacardığım qədər arxayın oturmuşdum, mənə elə gəldi ki, ciyərimin divarları titrəyir, hərdən külək yatanda ağacdakı yarpağın titrəyişi kimi.

Məmur pasporta baxdı. Üst-başından qəlyan iyi gələn enlikürək, nəhəng bir kişiydi. Kupədə dayananda pəncərədən gələn işığın qabağını kəsdi və bir anlıq məni qüssə bürüdü ki, o, səmanı və azadlığı qapadı, sanki, kupe artıq bir həbsxanadır. Sonra pasportu mənə qaytardı.

«Möhür vurmağı unuttunuz», – özüm də istəmədən yüngülləşmənin dalğasında tələsik dilləndim.

Məmur gülümsədi.

«İndi möhürləyərəm. Məgər belə önəmlidir?»

«Önəmliliyinə önəmli deyil. Möhür onu bir növ suvenirləşdirir».

Kişi möhürünü vurub getdi. Dodağımı dişləyib qanatdım. Necə də əsəbi olmuşdum! Sonra ağılıma gəldi ki, möhürlü pasport bir az gerçəyə bənzəyir.

***

İsveçrədə düz bir gün götür-qoy etdim ki, qatarla Almaniyaya gedim, getməyim, amma ürək eləmədim. Orasını da bilmirdim ki, vətənə dönənləri, xüsusilə də keçmiş Avstiriyadan olanları əlahiddə yoxlayırlarmı? Yəqin, yoxlamazdılar, buna baxmayaraq, sərhədi gizli keçməyi kəsdirdim.

Sürixdə, əvvəllər olduğu kimi, öncə baş poçta yollandım. «Tələb olunana qədər» lövhəsi asılmış pəncərənin qarşısında çox vaxt tanışlarına, özün kimi qalma icazəsi olmayan və sənə müəyyən məlumatlar verən gəzərgilərə rast gəlirsən. Oradan «de lə Roz» kafesinin tərsi olan – «Qrayf» kafesinə getdim. Bir çox sərhəd pozucusuna rast gəldim, amma Almaniyaya keçməyin yolunu bilən bir nəfər də tapılmadı. Anlaşılan məsələ idi. Məndən başqa Almaniyaya getmək istəyən vardı mı ki? Geriyə dönən yalnız satqın olardı; zira, rejimə rəğbəti olmasa da, geri qayıtmaq istəyən kim olardı? Bu cür uzağa gedən kəs daha nələr etməzdi? Kimi satmazdı? Nəyi satmazdı?

Birdən-birə təkləndim. Məndən qatildən qaçan kimi qaçırdılar. Heç nə də izah edə bilmirdim; hərdən, elə bil, gövdəmə qor dolurdu, niyyətim barədə düşünəndə təlaşdan məni tər basırdı, belə olan halda bunu başqalarına necə başa sala bilərdim?

İki gün keçmiş polis səhər saat altıda gəlib məni yatağımdan apardı. Əməlli-başlıca sorğu-suala tutdular. O saat başa düşdüm ki, tanışlardan kimsə satıb. Pasportuma şübhəli-şübhəli baxıb, məni istintaqa çəkdiilər. Bəxtim gətirdi ki, pasporta möhür vurulmuşdu. Sübut edə bilərdim ki, ölkəyə gizli gəlməmişəm və yalnız üç gündür buradayam. Məmurla küçələrlə getdiyim həmin səhəri dəqiq xatırlayıram. Aydın bir səhər idi və şəhərin qüllələri, damları metaldan yonulmuş kimi səməyə baş qaldırırdı. Çörəkxanadan isti çörək ətri gəlirdi və dünyanın bütün təsəllisi, sanki, bu ətirdə cəmlənmişdi.

«Tanışdır sizə?»

Başımınla təsdiqləyib dedim:

«Dünya insana tutulan anda olduğu kimi heç vaxt gözəl görünmür, həmin dünyanı tərək etməzdən qabaq. Onu həmişə beləcə duya bilsəydik! Bəlkə də, adamın buna vaxtı bəs eləmir. Dinclik həddən artıq az olur».

Şvars başını buladı.

«Dincliklə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bunu özüm duymuşam».

«Tutub-saxlaya bildiz?» – soruşdum.

«Bilmirəm», – ağır-ağır cavab verdi. – «Tapmaq istədiyim də elə budur. Sivişib çıxdı, fəqət əlimdə tutanda o, bütövmü idi? İndi onu bir daha qaytarıb həmişəlik bərk-bərk saxlaya bilərəmmi? Özü də indi, daha heç nə dəyişməyəndə? Əlində olan şey həmişə hərəkət etdiyinə görə onu itirmirsənmi? Əgər itirmisənsə və o daha dəyişə bilmirsə, yerində lal-dinməz durmurmu? O, sənə yalnız sonradan nəsib olmurmu?»

Gözləri mənə zillənmişdi. İlk dəfəydi ki, məni başdan-ayağa süzürdü. Bəbəkləri böyümüşdü. Ya fanatikdir, ya da dəli, qəfildən fikrimdən keçdi.

«Heç vaxt şahidi olmamışam», – dedim, – «amma hər kəs bunu istəmirmi? Saxlana bilməyəni tutub saxlamağı? Və səni tərk etmək istəməyəni sənə tərk etməyini?»

Yan masadakı bal patarlı qadın ayağa qalxdı. Eyvandan şəhərə və limana nəzər saldı.

«Darlınq, niyə qayıdaq axı?» – deyə ağ smokinqli kişiye müraciət etdi. «Burada qala bilsəydik! Bir də Amerikaya dönməyə qəti həvəsim yoxdur».

II

«Sürix polisi məni bircə gün saxladı», – Şvars dedi. – «Amma ağır gün oldu. Qorxdum, pasportumu yoxlasınlar. Vyana ilə bircə telefon bağlantısı bəs edərdi, eləcə də dəyişdirilmiş məlumatların mütəxəssis tərəfindən yoxlanılması.

Günortadan sonra özümə gəldim. Bir növ Allahın hökmü kimi baş verə biləcəklərimi fikrimdə canlandırıdım. Mənə elə gəldi ki, qərarı dəyişdirdilər. Dustaqxanaya salsaydılar, Almaniya getməyimə son qoyulardı. Amma axşam buraxdılar və təkidlə məsləhət gördülər ki, İsveçrədən bacardıqca tez çıxım.

Bunu Avstriya üzərindən etməyi kəsdirdim. Oradakı sərhədə az-maz bələd idim və güman ki, alman sərhədinə nisbətən bərk qorunmurdu. Ümumiyyətlə, niyə hər ikisi bərk qorunmalı idi? Ölkəyə gəlmək istəyən vardımı? Kim gəlməliydi ki? Baxanda çoxları getmək istəyirdi.

Oberitə yola düşdüm ki, çalışıb sərhədi oradan keçim. Yağışlı günü gözləsəm, yaxşı olardı; ancaq hava iki gün dalbadal tutulmaq bilmədi. Uzun müddət qalmağımla nəzərə çarpmamaq üçün üçüncü gecə yola çıxdım.

Ulduzların sayrışdığı bir gecə idi. Elə sakit idi, elə bil, indicə bitkilərin boy verməsinin səsinə eşidəcəkdim. Bilirsiz ki, təhlükə olan yerdə görmə qabiliyyəti də ayrı forma kəsb edir: görmə qabiliyyəti fokusda, gözdə zəifləyir, daha çox bədənə paylanır, sanki, dəri ilə görürsən, özəlliklə də gecələr. Bu vaxt sənə elə gəlir ki, xışiltını da görürsən, eləcə də eşitmə qabiliyyəti adamın dərisinə hopur. Ağzını açıb dinşəyirsən, sanki, ağız da görüb eşitməyə başlayır.

Həmin gecəni heç vaxt unutmayacağam. Özüm özümü tam tanıdım, bütün duyğularım işə düşmüşdü, hər şeyə hazır idim, amma büsbütün qorxusuz. Mənə elə gəldi ki, hündür bir körpünün üstündən keçib-gedirəm, ömrümün bir ucundan o biri ucuna və başa düşdüm ki, körpü gümüşü duman kimi arxamda seyrəlir, daha heç vaxt geri qayıda bilməyəcəm. Ağıldan duyğuya, əminlikdən macərəyə, gerçəklikdən xəyala yuvarlandım. Tam tənhalashmışdım, ancaq bu dəfə həmin tənhalıqda iztirab yox idi, nəsə mistik bir şey vardı.

Rayn çayının yanına gəldim, bu yerdə o, nisbətən dayaz, o qədər də enli deyil. Paltarımı soyundum, çayı keçmək üçün düyünləyib bağlama düzəltdim, başıma qaldırdım. Suya çıl-çılpaq girəndə qərribə bir hiss keçirdim. Su qapqara və soyuq idi, elə bil, unutqanlıq suyunu içmək üçün Lete çayına girmişdim. Çayı çılpaq keçməyim də mənim üçün bir rəmz idi, sanki, hər şeyi arxada qoyub gedirdim.

Qurulandım, gedəcəyim yolu aradım. Kəndin yanından adlayanda it səsi eşitdim. Sərhədin haradan keçdiyini dəqiq bilmirdim, ona görə də meşənin yanı ilə uzanan yolun kənarı ilə irəlilədim. Bir xeyli heç kimə rast gəlmədim. Səhər açılana qədər yol getdim. Birdən-birə bərk şəh düşdü, talanın qırağında bir cüyür vardı. Üzbəüz gələn kəndlilərin arabalarının səsinə eşidənə qədər yoluma davam etdim. Özümə daldalanmaq üçün yer aradım, yoldan bir az aralı. Şübhəli görünmək istəmədim, çünki yuxudan erkən durub sərhədə doğru gedən adama oxşayırdım. Bir az sonra iki gömrükçünün velosipedlə getdiyini gördüm. Onları mundirlərindən tanıdım. Avstriyadaydım. O zaman Avstriya bir ildən çox idi ki, Almaniyanın tərkibindəydi».

***

Bal paltarındakı qadın öz müşayiətçisi ilə eyvanı tərk etdi. Qopqonur çiyinləri vardı və yanındakı kişidən xeyli uca idi. Bir para digər turist də ayaqlarını sürüyə-sürüyə pilləkənləri aşağı endi. Hamısı heç vaxt qısnanmamış adamlar kimi gedirdi. Dönüb arxaya baxmırdılar.

«Özümlə buterbrot götürmüşdüm», – sözünü sürdürdü, – «bir bulaq tapdım. Günorta yoluma davam etdim. Məqsədim Feldkirxə çatmaq idi, bilirdim ki, məzuniyyətdə olanlar yayda bura gəlir. Ümidim o idi ki, burada gözə çarpmaram. Orada qatarlar da dayanırdı. Ora yetişdim. Ən təhlükəli zonadan çıxmaq üçün növbəti qatarla sərhəddən uzaqlaşdım. Kupeyə daxil olanda orada mundirli iki SA1-çı oturmuşdu.

Məncə, Avropa polisi ilə keçdiyim məşqlər indi köməyimə gəldi, yoxsa mütləq arxaya sıçrayardım. İçəri adlayıb əynində sukeçirməz paltar, yanında da silah olan kişinin böyründə küncə əyləşdim. Məndən ötrü bu, vəhşət təcəssümü sayıla biləcək bir olayla beş ildən sonra ilk təmasım idi. Buna bənzər olayları ötən həftələrdə təsəvvürümdə çox canlandırmışdım, fəqət gerçəklik tam başqa şeymiş. Məndə buna reaksiya verən başım deyildi, bədənim idi, daşlaşmış mədəm idi, qurumuş dil-dodağım idi. Ovçu ilə SA-çılar Pfundner adlı dul qadından danışdırlar. Deyəsən, qadın qorxu bilmirmiş, çünki

oturanların hər üçü onun bir çox sevgi macərələrini açıb-tökdü. Sonra yeməyə başladılar. Qaxac və çörəkləri vardı.

«Yolunuz ha yanadır, cənab qonşu?» – ovçu soruşdu.

«Qayıdıram, İreqensə», – dedim.

«Buralı deysisiz, hə?»

«Elədir. Məzuniyyətdəyəm».

«Bəs əslən haradansınız?»

Bir anlığa canıma vic-vicə düşdü. Pasportda olduğu kimi, Vyana desəydim, hər üçündə şübhə oyadardım, çünki yumşaq Vyana ləhcəsində danışırdım.

«Hanoverdən», – dedim. – «Otuz ildən çoxdur orada yaşayıram».

«Hanover! Amma xeyli uzaqdır».

«Elədir. Neyləyəsən, adam məzuniyyətdə öz evində qalmaq istəmir».

Ovçu güldü.

«Düzdür. Bəxtinizə gözəl hava düşüb!»

Köynəyimin kürəyimə yapışdığını hiss etdim.

«Gözəlliyinə gözəldir», – dedim, – «amma istidir, elə bil, yayın orta ayıdır».

Hər üçü dul Pfundneri təzədən yuyub-sərməyə başladı.

Üç-dörd stansiya gedib qatardan endilər və kupədə tək qaldım. Qatar indi Avropanın ən gözəl təbiətinin birindən keçib-gedirdi, amma ondan çox az şeyi görə bildim. Birdən-birə məni peşmançılıq, qorxu və məyusluğun dözülməz tutması çulğadı. Sadəcə olaraq, daha başa düşə bilmirdim ki, sərhədi niyə keçdim. Yerimdən qımıldanmadan öz küncümdə oturub mat-mat pəncərədən çölə baxırdım.

Tutulmuşdum, özüm öz əlimlə qapını arxamca bağlamışdım. Gecə İsveçrəyə qayıtmaq üçün bir neçə dəfə qatardan düşmək istədim. Amma düşmədim. Cibimdəki sol əlim ölü Şvarsın pasportundan bərk-bərk yapışmışdı, sanki, ondan mənə güc gələsi idi. Öz-özümə deyirdim ki, uzun müddət sərhədin yanında qalıb-qalmamağım daha fərq eləməz, nə qədər ölkənin dərinlərinə getsəm, bir o qədər təhlükəsiz olaram. Bütün gecəni qatarla getməyi kəsdirdim. Hoteldəkinə nisbətən qatarda sənədləri daha az yoxlayırdılar.

Təşvişə düşəndə hər yandan adamın üstünə proyektor saldıqlarını, dünyanın birini axtarmaqdan başqa ayrı dərdinin olmadığını düşünmək tipik haldır. Adamda belə bir hiss baş qaldırır ki, bədənin bütün əzaları sərbəst olmaq, qıçlar titrək qıç səltənəti qurmaq, qollar qorqu və zərbə vasitəsindən başqa heç nə olmamaq, dodaqlarla ağız isə hələ qəlibleşməmiş qışqırtını əsə-əsə cilovlamaq istəyir.

Gözlərimi yumdum. Təşvişə uymaq tovlantısı xeyli güclü idi, çünki kupədə tək idim. Amma bilirdim ki, haçansa təhlükəyə düşərsə, indi uyuduğum hər santimetr bir metr olacaq. Özümə təlqin edirdim

ki, mənə heç kəs axtarmır, rejimdən ötrü mən səhradakı bir kürək qum qədər maraqsızam və məndə heç nə tapa bilməzlər, yörəmdəki insanlardan heç nə ilə seçilmirəm. Sarışın ari sadəcə alman uydurmasıdır, gerçəklik deyil. Hitlerə, Qöbbelsə, Hessə və hökumətin digər üzvlərinə baxın, əslində, onlar öz illuziyalarının inkarıdır.

Vağzalların sipərini birinci kərə Münhendə tərək edib özümü bir saatlıq gəzintiyə məcbur etdim. Şəhəri tanımadığıma görə arxayın idim ki, mənə də heç kim tanımaz. Fransiskanların pıvəxanasına getdim. Meyxana adamlarla dolu idi. Masalardan birinin arxasına tək-tənha əyləşdim və dinşədim. Bir-iki dəqiqədən sonra tər basmış yoğun bir kişi yanımda oturdu. Bir parçə pıvə, mal əti sifariş verdi və qəzetini oxumağa başladı. Alman qəzetlərini oxumaq indiyə qədər ağılıma da gəlməmişdi, ikisini aldım. Almanca oxuduğum vaxtlardan illər ötmüşdü və mən həmişə öyrəşməli idim ki, yörəmdəki hər kəs bu dildə danışır.

Qəzetlərin baş məqalələri dəhşət idi. Hamısı yalan, qana həris və bezdirici. Həmin yazılarda Almaniya qıraqdakı dünya çürük, məkrli, səfeh və yaramaz idi, belə çıxırdı ki, onun Almaniya tərəfindən zəbt olunmaqdan başqa ayrı çarəsi yoxdur. Qəzetlərin heç biri meyxana qəzeti deyildi, əvvəllər yaxşı ad çıxarmışdılar. Yazıların nəinki məzmunu, hətta üslubu da ağılaşmış idi. Yanımda oturub qəzet oxuyan kişiyyə nəzər saldım. Yeyir, içir və ləzzətlə oxuyurdu. Ətrafıma göz yetirdim. Oxuyanların heç birində qorxu, nifrət nişanəsi görmədim, hamısı gündəlik mənəvi təamlarına pıvəyə öyrəşən kimi öyrəşmişdi.

Kiçik xəbərlər arasında Osnabrük haqqında məlumata çatana qədər oxudum. Lotter küçəsində bir ev yanıb külə dönmüşdü. Küçəni göz önünə gətirdim. Təpəliklərdən aşib Heqer darvazasına, buradan da şəhərin çıxış yolu sayılan Lotter küçəsinə gedirsən. Qəzeti qatladım. Birdən özümü burada daha tənha hiss etdim, nəinki əvvəllər Almaniya qıraqda.

Şokla fatalist apatiyanın bir-birini əvəz etməsinə tədricən alışırıdım. Həm də özümü indiyə qədərkindən təhlükəsiz hiss etdiyimə öyrəşirdim. Osnabrükə yaxınlaşdıqca təhlükə artacaqdı, burasını bilirdim.

Orada mənə əvvəllər tanıyan adamlar vardı.

Mehmanxanada diqqət çəkməmək üçün özümə ucuz bir çamadan, bir az dəyişəcək və qısa səfər üçün lazım olan ayın-oyunu aldım. Sonra qatara minib yola düzəldim. Arvadımı necə tapacağımı hələ bilmirdim və planlarımı hər an dəyişdirirdim. Bunu təsadüfün öhdəsinə buraxmışdım; hətta orasını da bilmirdim ki, o, bütünlüklə rejim tərəfdarı olan ailəsinə qoşulubmu, yaxud kiməsə ərə gedibmi?

Qəzetləri oxuyandan sonra əmin deyildim ki, oxuduğuna inanmaq üçün kiməsə uzun-uzadı vaxt gərək olsun, xüsusən də onun müqayisə imkanı yoxsa. Əcnəbi qəzetlər Almaniya da ciddi senzurdan keçirdi. Münsterdə miyanə bir hotelə düşdüm. Həmişə gecələr ayıq qalıb bütün günü haradasa yata bilməzdim; gərək, risq edib hansısa alman hotelində olduğumu polisə qeyd etdirəydim. Münsterdə olmusuz?»

«Ötəri», – cavab verdim. – «Çoxlu kilsələri olan qədim şəhər deyilmi, Vestfal müqaviləsi orada bağlanmayıbmı?»

Şvars başı ilə təsdiqlədi.

«Münsterdə və Osnabrükdə, 1648-də. Düz otuz il müharibədən sonra. Kim bilir, bu, nə qədər çəkəcək?»

«Belə getsə, uzun çəkməz. Fransanı tutmağa almanlara bir ay bəs elədi».

Ofisiant gəlib bildirdi ki, meyxana bağlanır.

- Açıq olan bir başqası yoxdur? - Şvars soruşdu.

Ofisiant söylədi ki, Lissabon gecəqəşu şəhəri deyil. Şvars ona çaypulu verəndə birinin yerini və onun gizli olduğunu dedi. Rusların gecə klubu. - Çox gözəldir, - əlavə etdi.

- Bizi içəri buraxarlar? - soruşdum.

- Əlbəttə, cənab. Sadəcə, demək istəyirdim ki, orada gözəl qadınlar olur. Bütün millətlərdən. Almanlar da.

- Nə vaxta qədər açıq olur?

- Nə qədər ki müştəri var. İndi də ki müştəri həmişə olur. Nə qədər istəsəniz, alman var, cənab.

- Nə, almanlardır?

- Almanlardır.

- Pullu-paralı?

- Əlbəttə, pullu-paralı. - Ofisiant güldü. - Ucuz deyil, amma çox əyləndiricidir. Deyə bilərsiz ki, sizi Manuel göndərib, buradan. Bundan sonra heç nə göstərməyiniz lazım deyil.

- Nəsə göstərməliyik ki?

- Heç nə. Qapıçı sizə klubun üzvü kimi qondarma bir ad yazacaq. Formal bir iş.

- Oldu.

Şvars hesabı bağladı. Pilləkənli küçə ilə asta-asta aşağı enməyə başladığı. Solğunlaşmış evlər bir-birinin yanında mürəkkəb döyürdü. Pəncərələrdən pasport dərdi çəkməyən insanların iniltisi, xorultusu və nəfəsləri gəlirdi. Addımlarımız gündüzkünə nisbətən bərk səslənirdi.

«İşıq», – Şvars dilləndi, – «sizi də mat qoyur?»

«Hə. Adam qaranlığa qərğ edilmiş Avropaya öyrəşib. Burada sənə elə gəlir ki, söndürməyi unudublar və bir dəqiqədən sonra hava hücumu başlayacaq».

Şvars ayaq saxladı.

«İşıq biz pay almışıq, çünki içimizdə Allahdan nəsə var», – qəfildən patetik dilləndi. «İndi isə, görə, qoruyaq, çünki Allahın içimizdəki bir parçasını məhv edirik».

«Əsatirdən bildiyimə görə, odu pay almamışıq, onu Prometey oğurlayıb», – cavab verdim. «Bunun

əvəzində Allahlar xroniki qaraciyər serrozunu bəxş ediblər. Məncə, bu bizim xarakterimizə də uyğun gəlir».

Diqqətlə mənə baxdı.

«İroniyanın daşını çoxdan atmışam. Pafoslu sözlərdən qorxunu da. Nə qədər ki lağlanıb qorxursan, şeyləri olduğundan çox-çox aşağılayırsan».

«Ola bilər», dedim. «Amma gərək yenə də gözlərini döyə-döyə mümkünsüzlüyə baxıb deyəsən: bu, mümkünsüzdür? Yaxşı olmazmı ki, aşağılayasan və bir damcı ümid bəxş edəsən?»

«Haqlısınız! Məni bağışlayın. Unutdum ki, qaçqınsınız. Mütənasiblik barədə düşünməyə burada kimin vaxtı var ki?»

«Siz də qaçqın deyilsiz?»

Başını buladı:

«Daha yox. İkinci kərə qayıdıram».

«Hara?» – heyrətlə soruşdum. İnana bilməzdim ki, o bir daha Almaniyaya dönmək istəyər.

«Geri», – cavab verdi. – «Sonra başa salaram».

III

Gecə klubu 1917-ci il inqilabından sonra Berlindən tutmuş Lissabona qədər Avropanın hər yerinə səpələnmiş və ağqvardiyaçı rus mühacirlərinin işlətdiyi tipik meyxanalardan biri idi. Onların hamısında əvvəllər aristokratlar olmuş eyni ofisiantlar çalışır, keçmiş qvardiya zabitlərindən ibarət eyni xor oxuyur, eyni yüksək qiymətlər və eyni melanxolik ab-hava hökm sürür.

Hamısının eyni alatoran işıqlandırması vardı ki, mən də buna ümidli idim. Ofisiantın haqqında danışdığı buradakı almanlar, yəqin ki, mühacir deyildilər. Çox güman ki, şpionlar, səfirliyin əməkdaşları, ya da alman firmalarının vəzifəli şəxsləri idilər.

«Ruslar bizdən yaxşı yerləşiblər», – Şvars dilləndi. «Onlar mühacirətə, hər halda, bizdən on beş il qabaq düşüblər. On beş ilin bədbəxtliyi uzun bir müddətdir və adama xeyli təcrübə toplatdırır».

«Onlar mühacirlərin ilk dalğası oldu», – cavab verdim. – «Onlara, heç olmasa, yanımçılıq göstərildi.

İşləməyə icazə, sənəd, Nansen pasportu verdilər. Biz gələndə isə dünyanın yanımçılığı artıq xərclənib-tükənmişdi. Biz ağ qarışqalar kimi yapışdıqımı, qopmaq bilmirdik, elə birisi də yox idi ki, bizdən ötrü səsini qaldırsın. Bizim nə işləməyə, nə də yaşamağa ixtiyarımız var və hələ də sənədlərimiz yoxdur».

Burada oturandan əsəbi idim. Görünür, bu da çoxlu pərdə asılmış qapalı məkandan, almanların burada olması fikrindən və lazım gələndə qaçıb qurtulmaq üçün qapıdan xeyli aralı oturmağımdan irəli gəlirdi – mən hər yerdə çıxışa yaxın oturmağa adətəkardım. Bir də ona görə əsəbi idim ki, buradan gəmini

görmürdüm. Kim bilir, bəlkə də, gecə lövbəri qaldırıb, deyilən vaxtdan əvvəl, hansısa xəbərdarlığa görə.

Deyəsən, Şvars bunu duymuşdu. Əlini cibinə salıb hər iki bileti qabağıma qoydu.

«Götürün. Mən qul alverçisi deyiləm. Götürün, özü də istəyirsiniz, çıxın gedin».

Utana-utana ona baxdım.

«Məni düz başa düşməmisiniz. Vaxtım var. Dünyanın nə qədər vaxtı var, məndədir».

Dinmədi. Gözlədi. Biletin ikisini də götürüb cibimə qoydum.

«İş elə alındı ki, axşama yaxın Osnabrükə çatacaq bir qatara mindim», – sözə başladı, sanki, heç nə olmamışdı. – «Birdən mənə elə gəldi ki, elə indicə sərhədi keçirəm. Öncəkilərin hamısı qəriblik olmuşdu, hətta Almaniya da; indi hər bir ağac asta-asta dil açmağa başladı. Keçib-getdiyimiz kəndləri tanıdım, məktəbdə oxuyanda oralara dəfələrlə ekskursiyaya getmişdim; burada tanışlığımızın ilk həftələrində Helenlə olmuşdum, oradakı təbiəti sevmişdim, binaları, bağları ilə birlikdə şəhəri sevdiyim kimi.

İndiyə qədər qorxum içimdə əzici, mücərrəd bir daş olmuşdu. Baş verənlərin hamısı içimdəki hər şeyi iflic edib daşlaşdırmışdı. Bunu araşdırmaq, yaxud incəliklərinə varmaq kimi, bir ehtiyacım, hətta qorxum olmamışdı. Bura aidiyyəti olan, fəqət dəxli olmayan şeylər indi qəfildən dil açmağa başlamışdı. Təbiət dəyişməz qalmışdı. Necə vardı, elə. Kilsə qüllələri əvvəllər olduğu kimi, öz qədimliyinin eyni zərif yaşıllığında qüruba enən günəşin saçaqlarına bürünmüşdü; çay həmişəki kimi səmanı əks etdirirdi. O, mənə orada balıq tuta-tuta yad məmləkətlərdəki macərələr barədə xəyala daldığım çağları xatırlatdı – mən onları sonralar yaşadım, fəqət təsəvvür etdiyimdən ayrı cür. Kəpənəkli və cırcıramalı çəmənliklər, ağaclı və yabanı güllü yamaclar dəyişməmişdi, mənim gənclik çağlarımdakı kimi qalmışdı və buralarda gəncliyim uyuyurdu, dəfn olunmuşdu, əgər belə demək istəsəydim, ya da əbədiyyətə qovuşmuşdu, ayrı cür qəbul etmək ürəyimdən keçsəydi. Ona müdaxilə də yox idi.

Qatardan baxanda adamlar və mundirlilər az-az gözə dəyirdi. Yalnız asta-asta ətrafı bürüyən axşamı görürdüm. Yol gözətçilərinin evcikləri ətrafındakı xırda bağçalarda qızılgüllər, georginlər və zanbaqlar vardı, həmişə burada olmuşdular, vəba axırlarına çıxmamışdı, hündür hasarların üstündən sallanmışdılar, Fransada sallandıqları kimi və çəmənlikdə inəklər otlayırdı, İsveçrə çəmənliklərində otladıqları kimi, qonur, qara və ağ, amma qarmaq xaçsız, həmişəki kimi eyni dözümlü gözlərlə. Mən həm də leyləyin kəndli evinin üstündən qanadlandığını və qaranquşların uçuşduğunu gördüm, həmişə və hər yerdə uçduğu kimi. Yalnız insanlar başqalaşmışdı, burasını bilirdim, ancaq həmin axşam bunu görüb dərk edə bilmirdim.

İndiyə qədər təsəvvür etdiyimdən fərqli olaraq, onlar eyni qəlibdən çıxmamışdı. Kupe dolur, boşalır və

yenidən dolurdu. İndiyə qədər sənişinlərin arasında mundirliyə az rast gəldim. Demək olar, hamısı hər gün gördüyüm adamlar idi, Fransa və İsveçrədə dinlədiklərim kimi oxşar danışmalar: hava, məhsul yığılı, gündəlik olaylar və müharibə qorxusu. Müharibədən qorxurdular və Almaniyadan kənarda bildirdilər ki, müharibəni Almaniya istəyir, amma burada eşitdim ki, onu Almaniya xaric sırayıb. Demək olar, hər kəs sülh tərəfdarı idi, həmişə fəlakətdən öncə olduğu kimi.

Qatar dayandı. Basabasda özümü sürüyüb çıxış keçidinə saldım. Sonuncu kərə gördüyümdən bu yana vəğzal dəyişməmişdi; yaddaşımda qaldığından, sanki, bir az kiçilmiş və tozlu olmuşdu.

***

Vəğzal meydanına yetişəndə indiyə qədər düşündüklərimin hamısı silkələnib töküldü. Hava toranlı, yer-yurd nəm idi, yağışdan sonrakı kimi, gözümə daha təbiət dəymirdi, birdən-birə içimdə hər şey titrəməyə başladı və bildim ki, bu andan etibarən böyük təhlükə içindəyəm. Eyni zamanda mənə bir duyğu oyandı ki, mənə heç nə olmaz. Sanki, şüşə qapağın altında dayanmışdım, mənə qoruyurdu, eyni zamanda hər an çilik-çilik ola bilərdi.

Münsterə geriyə bilet almaq üçün zala qayıdıb kassa pəncərəsinə yaxınlaşdım; Osnabrükdə yaşaya bilməzdim. Çox təhlükəli idi.

«Axırıncı qatar haçan gedir?» – solğun işıqda kiçik şəhər buddası kimi, pəncərə arxasında arın-arxayın oturmuş dazbaş məmurdan soruşdum.

«Biri iyirmi iki iyirmidə, biri də iyirmi üç on ikidə».

Avtomatlardan birinə yaxınlaşb bir ədəd perron bileti çəkdim. Əgər tələsik gözdən itmək istəyirdimsə, gərək, o, əlimin altında olaydı, biletimin vaxtının bitdiyi zaman. Əslində, perronlar pis gizlənc yeridir, amma həmişə seçim var, üçü elə Osnabrükdə, yerindən tərənən istənilən qatara əlüstü minmək və konduktora başa salmaq olardı ki, çəşmişən, əlavə pul ödəyib növbəti stansiyada düşəcəyini deyə bilərdin.

Qərara almışdım ki, köhnə dostuma zəng edim, bilirdim ki, rejimin tərəfdarlarından deyil. Telefonda öyrənəcəkdim, görüm mənə kömək etmək istəyirmi? Birbaşa arvadıma telefon açmağa ürək eləməirdim, çünki tək yaşayıb-yəşamadığını bilmirdim.

Qarşımda telefon kitabı ilə telefon aparatı xırda şüşə kabinədə dayanmışdım. Çirklənmiş və qıraqları qatlanmış səhifələri vərəqlədikcə ürəyim elə bərkdən döyündü ki, elə bildim, səsini özüm də eşidirəm. Hətta mənə elə gəldi ki, onu başqaları da eşidə bilər, odur ki, üzümü lap aşağı əydim ki, mənə tanımasınlar. Əvvəlki soyadımın baş hərfi olan səhifəni fikirləşmədən açmışdım. Arvadımın adını tapdım, telefon nömrəsi həmin ki idi, amma ünvan dəyişmişdi. Rismüller meydanı əvəzinə, indi Hitler meydanı adlanırdı.

Ünvanı görəni kimi elə bildim, kabinədəki solğun çırağ yüz qat gücləndi. Başımı qaldırıb baxdım, məndə belə güclü bir hiss oyandı ki, zil qaralıq gecədə parlaq işıqlandırılan şüşə sandıqdayam, bayırdan da üstümə proyektor tuşlanıb. Əməllərimin tam sərəməliyi yenidən büsbütün yadıma düşdü. Kabinəni tərək edib yarıqaranlıq yolla irəlilədim. «Sevincdən keçən güc» devizi üçün asılmış lövhələr, mavi səmələri və şən-şux insanları ilə alman kurortlarının reklamları hədəli-hədəli üstümə tökülürdü. Deyəsən, bir neçə qatar da gəlib çatmışdı; sərnəşinlər axın-axın pilləkənləri enirdi. Dəstənin içindən bir SS-çi aralandı. Mənə doğru gəldi. qaçmadım. Ola bilərdi, o heç mənim üstümə gəlməsin. Amma qarşımda dayanıb mənə baxdı.

«Bağışlayın, odunuz varmı?» – soruşdu.

«Od?» – təkrarladım, sonra tələsik əlavə etdim: «Əlbəttə! Kibrit!»

Əlimi cibimə salıb axtardım.

«Kibrit nəyə lazımdır», – deyərək SS-çi dilləndi. – «Siqaretiniz yanır ki!»

Siqaret çəkdiyimi tamam unutmuşdum. Siqaretimi ona uzatdım. Özününkünü siqaretin közərən ucuna tutub nəfəsini içəri çəkdi.

«Bu nə siqaretdir belə çəkirsiz?» – deyərək soruşdu. «Demək olar, siqarəti iyi gəlir!»

Fransız siqareti idi. Sərhədi keçəndə bir-iki qutu özümlə götürmüşdüm.

«Dostumun hədiyyəsidir», – deyərək cavab verdim, – «Fransız əncəri. Qara tütün. Oradan gətirib. Mənə də sərtidir».

SS-çi güldü.

«Ən yaxşısı tərgitməkdir, deyilmi? Führer kimi. Amma kimdir bunu bacaran, özü də bu zəmanədə?»

– Özlərinin salamını deyib getdi.

Şvars yüngülcə gülümsədi.

«Ayağını harasa basmağa ixtiyarı olan adam kimi, yaşayan vaxtlarda qorxu və dəhşətin yazıçı təsvirinə həmişə şübhə ilə yanaşmışdım: qurbanın ürəyi dayanır, o donub yerində qalır, kürəyinin arasından soyuq bir gizilti keçib damarlarına dolur, bütün bədənini tər basır – bunların hamısını klişe və pis üslub saymışdım, sən demə, doğrudan da, beləymiş; amma bir məsələ də var: hamısı həqiqətdir. Hər şeyi öz canımda hiss etdim, təsvir olunduğu kimi, baxmayaraq, əvvəllər, bu barədə hələ heç nə bilməyəndə bütün bunlara gülmüşdüm».

Ofisiantlardan biri bizə yaxınlaşdı.

- Cənablar kimləsə yaxınlıq istəyirmi?

- Yox.

Mən tərəfə dərin bir təzim etdi.

- Tam rədd edənə qədər bardakı o iki xanıma baxmaq istəmirsinizmi?

Onlara baxdım. Biri əməllicə-başlıca gözəgəlimli idi. Hər ikisinin əynində bal paltarları vardı. Sifətlərini yaxşı görə bilmədim.

- Yox, - bir də dilləndim.

- Qadınlılar ha, - ofisiant izahata keçdi. – Sağdakı almandır.

- Sizi bura o göndərib?

- Xeyr, cənab, - ofisiant suçsuz bir təbəssümlə cavab verdi. – Öz aqlımın məhsuludur.

- Oldu. Dəfn edin getsin. Yaxşısı budur, yeməyə bir şey gətirin.

«Nə istəyirdi?» – Şvars soruşdu.

«Bizi Mata Harisin nəvəsinə elçiləməyi. Görünür, oğlana xeyli çaypulu veriblər».

«Hələ pulu ödəməmişəm. Deyirsiniz, şpionlardır?»

«Niyə də olmasınlar?! Amma dünyanın yeganə beynəlxalq təşkilatının şpionları: pulun şpionları».

«Almanlardır?»

«Ofisiantın dediyinə görə biri».

«Düşünürsünüz ki, almanları tora salıb geriye qaytarmaq üçün buradadır?»

«Bəlkə də».

Ofisiant bir boşqab buterbrot gətirdi. Onu mən sifariş vermişdim, çünki şərab öz təsirini göstərməkdə idi. Ayıq başla qalmaq istəyirdim.

«Yemirsiniz?» – Şvarsdan soruşdum.

Başını buladı.

«Heç fikirləşməmişdim ki, siqaret məni sata bilər», – dedi. – «Yanımda nəyim vardı, hamısını nəzərdən keçirdim. Fransadan gətirdiyim kibritləri siqaretin qalığı ilə birlikdə atdım və alman malları aldım. Sonra yadıma düşdü ki, pasportumda fransız giriş möhürü və vizası var; əgər üstümü axtarsaydılar, bunların hamısı fransız siqaretlərinin haradan olduğunu sübuta yetirərdi. Özümə və içimdəki qorxuya hirsənərək, tər içində yenidən telefon köşkünə qayıtdım.

Gözləməli oldum. Döşündə partiya nişanı olan bir qadın dalbadal iki nömrə yığıb çəmkirə-çəmkirə əmrlər verirdi. Üçüncü nömrə cavab vermədi və qadın acıqlı-acıqlı, amiranə çölə çıxdı.

Dostumun nömrəsini yığdım. Qadın səsi cavab verdi:

«Lütfən, Doktor Martenslə danışa bilərəm?» – soruşdum və hiss etdim ki, səsim xırıldadı.

«Kimdir?» – qadın soruşdu.

«Doktor Martensin dostlarından biri».

Adımı deyə bilməzdim. Bilmirdim, danışan arvadıdır, yoxsa qulluqçu, hər halda, heç birinə özümü bildirə bilməzdim.

«Lütfən adınızı!», – qadın dilləndi.

«Doktor Martensin dostu», cavab verdim. – «Zəhmət olmasa, ona çatdırın. Vacib bir işlə bağlı».

«Təəsüflənirəm», – qadın cavab verdi. – «Adınızı deməsəniz, çatdırı bilmərəm».

«Bir dəfə müstəsna əl əlinə», – dedim. – «Doktor Martens zəngimi gözləyir».

«Əgər belədirsə, adınızı da deyə bilərsiniz ...»

Məyus-məyus fikrə getdim. Sonra dəstəyin asıldığını eşitdim.

***

Bomboz, küləkli vağzalda dayanmışdım. Özümə çox sadə görünən ilk cəhdim boşa çıxmışdı və bundan sonra nə olacağını bilmirdim. Bəlkə, birbaşa Helenə zəng vurum?! Qohumlarından kimsə səsimi tanıyardı. Başqa bir ad da deyə bilərdim, amma hansını? Doktor Martens, hazırkı anda ayrısı yadıma düşmədi. Onyaşlı oğlanın ağına gələ biləcək bir fikir yadıma düşəndə məni əsməcə tutdu. Niyə Martensə qaynımın adından zəng etmirəm? Martens onu tanıyırdı və on il əvvəl ondan o qədər də xoşlanmırdı.

O dəqiqə başladım. Həmin qadın səsi yenidən dilləndi.

«Danışan Qeorq Yürqensdir», – sərt-sərt dedim. – «Doktor Martensi, lütfən».

«Bir az qabaq zəng edən cənab deyilsizmi?»

«Danışan şturmbanföhrer Yürqensdir. Doktor Martenslə danışmaq istərdim. Təcili!»

«Bəli», – qadın dedi. – «Bircə dəqiqə! Bu saat!» – Mənə baxdı. – «Adam telefonda öz aqibətini gözlərkən qulaqcıqdakı qorxunc, asta xışıltı sizə tanışdırmı?» Başımla təsdiqlədim. – «Gözlədiyiniz həyat olmaya da bilər. Lənətləməyə çalışdığınız bir heçlik də olar».

«Danışan doktor Martensdir», axır ki, onun səsinə eşitdim», – dedi. «Əvvəllər lağa qoyub güldüyüm durumlardan birini yenidən yaşadım: Boğazım qurumuşdu.

«Rudolf», – axır ki pıçıldadım.

«Buyurun».

«Rudolf», – dedim. – «Səninlə danışan Helen Yürqenin qohumlarından biridir».

«Anlamadım. Şturmbanföhrer Yürqens deyilmi?»

«Onun adından zəng edirəm, Rudolf. Helen Yürqenin adından. İndi başa düşdün?»

«Heç nə başa düşmədim», – xəttin o başındakı kişi çaşqın-çaşqın cavab verdi. – «Xəstə qəbul edirəm ...»

«Qəbuluna gələ bilərsinizmi, Rudolf? Çoxmu məşğulsan?»

«Sizdən xahiş edəsi olacam! Sizi tanımıram və siz ...»

«Old Şatterhand», – dedim.

Nəhayət, yadıma düşdü ki, uşaqlıqda hindular oyunu oynayarkən biz bir-birimizi necə çağırırdıq. Bu adlar Karl Mayın 1 romanlarından götürülmüşdü. On iki yaşımız olanda bu kitabların hamısını oxuyub

qurtarmışdıq. Bir anlığa heç nə eşitmədim. Sonra Martens astadan dilləndi:

«Nə?»

«Vinnetu», – cavab verdim. – «Köhnə adları unutmusan? Axı bunlar furerin sevimli kitablarıdır».

«Elədir», – dedi.

Hamı bilirdi ki, İkinci Cahan savaşını başlayan adam hansısa yazıçının hindular, kovboylar və ovçular haqqındakı otuz, bəlkə də, daha çox cildini oxumaq üçün öz yataq otağında saxlayır ki, bunu da on beş yaşında olan oğlanlar gülünc şəkildə yüngül sayırlar.

«Vinnetu?» – Martens inanılmaz bir səslə təkrarladı.

«Elədir, səni görməliyəm».

«Başa düşürəm. Haradasan?»

«Burada. Osnabrükdə. Harada görüşə bilərik?»

«Xəstə qəbul edirəm», – Martens mexaniki cavab verdi.

«Xəstəyəm. Qəbuluna gələ bilərəm?»

«Heç nə başa düşürəm», – Qətiyyətli səslə dilləndi. – «Xəstəsizsə, qəbuluma gəlin. Xüsusi zəngin nə mənası?»

«Haçan?»

«Yaxşısı budur, yeddi otuzda. Yeddi otuzda», – təkrarladı. – «Tez olmasın!»

«Oldu, yeddi otuzda».

Dəstəyi yerinə qoydum. Yenidən tərdən su kəsmişdim. Ağır-ağır çıxışa yollandım. Bayırda solğun aypara bir anlığa buludların arasından boylandı. Bir həftədən sonra təzə ay doğacaq. Sərhədi keçmək üçün ən münasib vaxt. Saata baxdım. Hələ qırx beş dəqiqə vaxtım vardı. Vağzaldan aralanmalıydım. Burada uzun müddət veyillənmək həmişə şübhə doğururdu. Ən qaranlıq və ən az gedişli-gəlişli küçə ilə üzüaşağı endim. Küçə şəhərin qədim təpəliklərinə gedirdi. Təpələrin bir qismi hamarlanmış və üstündə hündür ağaclar bitmişdi; o biri hissəsi isə necə var, elə qalmışdı və çayaşağı uzanıb gedirdi. Meydandan keçib təpə boyunca İsanın Ürəyi kilsəsinin yanından aşağı endim.

Üstdəki təpədən çayın o üzündəki şəhərin dam və qüllələrini görmək olurdu. Kilsənin barok qübbəsi bərq vururdu. Bu mənzərə mənə tanış idi; minlərcə ağacların üstündə əks olunan və təpə boyu uzanıb gedən cökə ağacının qoxusu da doğma idi.

Sevgililərin oturacaqlarda əyləşdiyini gördüm, oturacaqlar ağacların arasında elə qoyulmuşdu ki, oradan çayı və şəhəri görmək mümkün idi. Mən Martensin yanına gedənə qədər qalan yarım saatlıq vaxtımı öldürmək üçün boş oturacaqlardan birinə əyləşdim.

Kilsə zəngləri çalmağa başladı. Elə həyəcanlanmışdım ki, səslərin amplitudasını bədənimdə hiss etdim, sanki, bu, topları bir-birinə atan iki tennisçi arasındakı gözəgörünməz bir oyun idi. Oyunçunun biri

mənim tanıdığım, hürküb qorxu keçirən, düşdüyü durum haqqında düşünməyə cürət etməyən köhnə Mən, digəri də düşünmək istəməyən, cəsurlaşmış və sanki, heç nə olmayacağına əmin olub özünü risqə atan yeni Mən – qərribə bir dəlilik ki, burada da tamın üçdə biri yeni Mənin qalib gələcəyi arzusu ilə tamaşaçı sifətində iştirak edir, hakim kimi tərəfsiz, passiv.

Həmin o yarım saati yaxşı xatırlayıram. Hətta onu da xatırlayıram ki, özümü bu cür soyuqqanlı aparmağıma özüm heyrlənmişdim. Elə bil, güzgülərinin üzbəüz divarlardan asıldığı bir otaqda dayanmışdım; onlar mənim əksimi boş sonsuzluğa qaytarırdılar və hər güzgü əksinin arxasında mən digərinin çiyini üstündən boylanan bir başqasını görürdüm. Mənə elə gəldi ki, bunlar qaralmış köhnə güzgülərdir və mən üzdəki ifadənin sorgulu, qəmli, ya da ümidli olduğunu görə bilmədim. Hamısı gümüşü gəyənlikdə toranlaşdı.

Yanıma bir qadın əyləşdi. Nə istədiyini bilmədim və mənə bəlli deyildi ki, varvarların rejimi hərbi məşqlərlə bu varlıqları da çoxdan deqrade edibmi? Ona görə də ayağa qalxıb yola düzəldim. Qadının arxamca güldüyünü eşitdim və bunu – Osnabrükdə Ərənlər Tərəsindəki həmin yad qadının həzin, bir az da kinayəli və yanımcıl gülüşünü heç vaxt unudan deyiləm.

IV

«Gözləmə otağı boş idi. Pəncərənin yanındakı tərəcədə yarpaqlar parıldayan hündür bitkilər vardı. Masanın üstünə üz qabıqlarında rejimin boslarının, əsgərlərinin və hitleryuqendin marşla yeriyən bir bölməsinin əks olunduğu jurnallar düzülmüşdü. Sonra iti addım səsləri eşitdim. Martens qapının arasında dayanmışdı. Diqqətlə mənə baxırdı, gözlüyünü götürüb gözlərini qıydı. Gözləmə otağındakı işıq zəif idi. Martens məni o saat tanımadı, yəqin, bığımıza görə.

«Mənəm, Rudolf», – dedim. – «Yozef».

Əlini qaldırdı ki, susum.

«Haradan gəlirsən?» – deyə pıçıldadı.

Çiyinlərimi çəkdim. Bu, nəyə lazım idi?

«Gəlmişəm, buradayam», – dedim. – «Gərək, mənə kömək edəsən».

Məni gözdən keçirdi. Yaxını yaxşı görməyən gözləri zəif işıqda qalın akvarium şüşəsinin arxasındakı balığın gözlərinə bənzəyirdi.

«Burada olmağa icazən var?»

«Yalnız özüm özümə icazə vermişəm».

«Sərhəddən necə keçmişən?»

«Fərqi nədir?! Gəlmişəm, Heleni görüm».

Məni süzdü.

«Bundan ötrü gəlmisən?»

«Hə», – dedim.

Qəfildən özümü rahat hiss etdim. Nə qədər ki tək idim, mən özüm deyildim. İndi birdən-birə həyəcanım yoxa çıxmışdı, çünki qarşımda mat-mat dayanmış adamı necə sakitləşdirəcəyimi düşünürdüm.

«Bundan ötrü?» – bir də soruşdu.

«Hə, bundan ötrü. Sən də mənə kömək etməlisən».

«Aman Allah!», – dedi.

«Ölüb?» – soruşdum.

«Yox, ölməyib».

«Buradadır?»

«Hə. Buradaydı. Ən azı bir həftə qabaq».

«Burada danışa bilərik?» – soruşdum.

Martens başı ilə təsdiqlədi.

«Şəfqət bacısını buraxmışam. Müştəri gəlsə, geri göndərəm. Səni mənzilimə apara bilmərəm.

Evlənmişəm. İki il qabaq. Başa düşürsən də ...»

Başə düşdüm. Minillik imperiyada adam çoxdandır daha yaxın qohumuna da ürək qızdırmır.

Almaniyanın xilaskarları çuğulluğu günü-gündən Milli Şərəf kimi tərənnüm edirdi. Buna mən şəxsən bələd idim. Qaynım məni çuğullamışdı.

«Arvadımın partiya ilə bağlılığı yoxdur», – Martens tələsik dilləndi. – «Ancaq biz heç vaxt belə məsələ haqda»– şaşqınlıqla mənə baxdı – «söhbət etməmişik, məsələn, indi buradakı kimi. Dəqiq bilmirəm, bu barədə fikri necə olacaq. Gəl bura, keçək içəri».

Qəbul otağının qapısını açdı, sonra da arxamızca bağladı.

«Qoy açıq qalsın», – dedim. – «Bizi görmüş olsalar, bağlı qapı daha şübhəlidir».

Açarı geri burub mənə baxdı.

«Yozef, Allah xatirinə, burada neyləyirsən? Gizli gəlmisən?»

«Hə. Məni gizlətməyinə lüzum yoxdur. Şəhər kənarındakı hotellərdən birində yaşayıram. Sənin yanına yalnız ona görə gəlmişəm ki, burada olduğumu Helenə çatdırmağa ayrı adam tanımıram. Beş ildir, ondan xəbərim yoxdur. Bilmirəm, başına nələr gəlib. Yenidən ərə gedib-getməməyindən də xəbərim yoxdur. Əgər yenidən ərə gedibsə ...»

«Ona görə də bura gəlibsən?»

«Hə», – təəccüblə dilləndim. – «Yoxsa, nəyə?»

«Gərək, səni gizlədək», – dedi. – «Gecəni burada, qəbul otağında, divanın üstündə yatarsan. Yeddiyə qalmış oyadaram. Saat yeddidə qız təmizləməyə gəlir. Səkkizdən sonra yenə gələrsən. On birdən qabaq müştəri olmur».

«Ərə gedib?» – soruşdum.

«Helen?» – başını buladı. – «Məncə, səndən heç boşanmayıb da».

«Harada yaşayır? Köhnə mənzildə?»

«Məncə, hə».

«Onunla kimsə yaşayır?»

«Kim?»

«Anası. Bacısı. Qardaşı. Ya da ayrı bir qohumu».

«Dəqiq bilmirəm».

«Gərək, öyrənəsən», – dedim. – «Gərək, ona da deyəsən ki, buradayam».

«Özün niyə demirsən?» – soruşdu. – «Budur, bu da telefon».

«Əgər kimsə onunla qalırsa? Məsələn, mənə artıq bir dəfə çuğullamış qardaşı?»

«Haqlısan. Güman ki, Helen də mənim kimi çaş-baş qalar. Bu da onu ələ verər».

«Heç bilmirəm, mənə münasibəti necədir, Rudolf. Aradan düz beş il keçib, ona qədər də vur-tut dörd il idi, evlənmişdik. Beş il dörddən çoxdur, olmamaqsa olmaqdan on dəfə çoxdur».

Başı ilə təsdiqlədi.

«Yenə də səni başa düşürəm», – dedi.

«Ola bilər. Mən özüm də özümü başa düşürəm. Biz müxtəlif ömürlər yaşayırıq».

«Niyə ona məktub yazmırdın?»

«İndi deyə bilmərəm, Rudolf. Helenin yanına get. Onunla danış. Öyrən gör, fikri nədir. Doğru hesab eləsən, burada olduğumu de və soruş, gör, harada görüşə bilərik».

«Haçan gedim?»

«Elə indi», – deyib sonra təəccüblə soruşdum: – «Haçan getmək istəyirdin?»

Ətrafına boylandı.

«Bu arada harada qalacaqsan? Bura təhlükəlidir. Arvadım məndən xəbər tutmasa, qulluqçu qızı göndərə bilər. Öyrəşib ki, xəstələrin qəbulundan sonra evə dönüm. Ya da, gərək, qapını sənin üstündən bağlayam, amma bu da nəzərə çarpar».

«İstəmirəm, qapını üstümdən bağlayasan», – dedim. – «Arvadına deyə bilməzdinmi ki, xəstə dalınca getmisən?»

«Bunu axırda deyəcəm. Belə daha asandır».

Gözlərində bir parıltı gördüm və mənə elə gəldi ki, sol gözünü bir anlığa qıydı. Bu, yadıma uşaqlaq

illərimi saldı.

«Bu arada katolik kilsəsinə gedərəm»,—dedim. — «Kilsələr bu gün orta əsrlərdəki kimi təhlükəsizdir. Sənə nə vaxt zəng eləyim?»»

«Bir saatdan sonra. Adını Otto Şturm de. Səni necə tapa bilərəm? Gəlsənə harasa telefon olan yerə gedəsən».

«Telefon olan yerdə təhlükə də var».

«Hə, bəlkə də». — Bir anlığa qətiyyəti itirdi. — «Hə, bəlkə də, haqlısan. Geri qayıtmamış olsam, bir də zəng et, ya da harada olduğun barədə nəşə yaz, qoy».

«Yaxşı».

Papağımı götürdüm.

«Yozef», — dedi. Arxaya döndüm. — «Oralar necədir?» — soruşdu. — «Belə — heç nəşiz ...»

«Heç nəşiz?» — cavab verdim. — «Təxminən, elə, heç nəşiz. Tam yox. Bəs buralar? Hamısı ilə, birini çıxmaqla?»

«Yaxşı deyil», — dedi. — «Yaxşı deyil, Yozef. Amma hər şey gözəl görünür».

***

Ən az gedişli-gəlişli küçələrlə kilsəyə yollandım. Uzaq deyildi. Kran küçəsində nizami addımlarla yeriyən əsgər rotası yanımdan ötüb-keçdi. Mənə tanış olmayan bir marş oxuyurdular. Kilsə meydanında yenidən əsgərlər gördüm. Bir az aralıda, Kiçik kilsənin qarşısında iki-üç yüzə yaxın adam sıx-sıx dayanmışdı. Demək olar, hamısı da partiya mundirində. Səs eşitdim və natiqi axtarmağa başladım; amma heç kimi tapa bilmədim. Bir azdan kürsünün üstündə qara bir rupor gördüm. Durmuşdu orada, işıq altında çılpaq və tənha; avtomat qurğu bütün alman torpaqlarını yenidən tutmaq haqqından, böyük Almaniyadan, qisasdan və belə bir faktdan bar-bar bağırdı ki, dünya Almaniyanın nə etdiyini başa düşsə, ona barış və dinclik bəxş ediləcək və haqq-ədalət də elə budur.

Yenidən külək qalxmışdı, ləngərlənən budaqlar narahat kölgələrini insanların üzünə, bağıran maşına və kilsə divarında lal-dinməz dayanmış daş heykəllərə: çarmıxdakı Məsihə və iki günahkara salırdı.

Tamaşaçıların sifəti, sanki, bir sifət idi və alışıb-yanırdı. Avtomatın onlara qışqırdığına inanırdılar və burada baş verənlər qəribə bir gipnoza bənzəyirdi, onlar nə eşidə, nə də görə bilən bu qurğuya əl çalır, sanki, o, insan idi. Mənim üçün də bu, zəmanəmizin boş, qaranlıq mübtəlalığına bənzəyirdi ki, o da qorxu və isterika içində çağırışlara qoşulur, fərqi yoxdur, sağdanmı, ya soldanmı qışqırırlar, tək kütlədən əzablı düşünmə və cavabdehlik hissini götürsün.

***

Kilsədə bu qədər adamın olacağını gözləmədim. Birdən yadıma düşdü ki, mayın son günləridir və bu ayda hər axşam töbə edilir. Bir anlığa fikirləşdim ki, gərək protestant kilsəsinə gedəydim¹; amma onun

axşamlar açıq olub-olmadığını bilmirdim. Girişin yanında büzüşüb oturacaqlardan birinə əyləşdim. Altarda şamlar yanırdı, kilsənin qalan hissəsi az işıqlandırılmışdı və məni tanımaq asan olmazdı. Zərxara geyimli keşiş buxur dumanında ağır-ağır altarin yanında o yan bu yana gedir, onun yörəsində də əllərində tütstülənən buxur qabları tutmuş ağ başlıqlı, qırmızı geyimli duaçılar dolaşırdı. Arqan çalır, xor da oxuyurdu və birdən mənə elə gəldi ki, bayırdakı həmin gic-gici sifətləri, səksəkəli, ayıq yuxuda olan gözləri görürəm, heç bir sual vermədən, təhlükəsizlik və cavabdehlik arzusu olmadan. Bayırdakına nisbətən burada hər şey həlim və mülayim idi, fəqət Allaha və insandaşlara sevgi dini həmişə belə mülayim olmayıb: qaranlıq əsrlərdən keçərək o da qanlar bahasına ərsəyə gəlib. Özünün təqiblərə məruz qalmadığı çağlarda tonqal, qılinc və işgəncələrlə özü təqibə başlayıb. Helenin qardaşı lağlana-lağlana bunu mənə düşərgədə demişdi:

«Biz sizin kilsənin metodlarını əxz etmişik. Allahın adı ilə yaratdığımız işgəncə kameralı inkvizisiyanız bizə əqidə düşməni ilə necə davranmağı öyrədib. Biz daha mərhəmətliyik, biz yalnız xüsusi hallarda diri-diri yandırırıq».

O vaxt bunları mənə deyəndə çarmıxdan asılmışdım. Dustaqlardan adları qoparmaq üçün bu ən insafsız üsullardan biri idi.

Altardakı keşiş qızıl piyaləni qaldırıb camaata xeyir-dua suyu çilədi. Səssizcə oturmuşdum, mənə elə gəlirdi ki, tüstünün, təsəllinin və işığın ilıq təknəsində üzürəm. Sonuncu nəğmə başladı: Bu gecə mənə sipər ol, qorqu ol ... Bunu mən uşaq vaxtı oxumuşdum və o zaman gecənin qaranlığı mənə qorxu kimi görünmüşdü, indi isə işıq idi.

Camaat kilsədən çıxmağa başladı. Mən hələ on beş dəqiqə gözləməliydim, odur ki, tavana dirək olan iri sütunların birinin yanında küncə qısıldım.

Elə həmin an Heleni gördüm. Onu əvvəlcə bayıra çıxanların arasında burulğana oxşatdım. Kimsə adamların tərsinə gedərək özünə yol açmağa çalışırdı, camaatı yara-yara onların arasından sivişib çıxırdı. Bir anlığa aydın, acıqlı və qətiyyətli bir sifət gördüm, bu, nəyisə unutmuş qadına bənzəyirdi. O saatca tanımadım, çünki onu burada gözləmirdim. Yalnız camaat seyrələn vaxt yanımdan ötüb çəpəki irəli gedəndə çiyinlərinin hərəkətindən gördüm ki, odur. Heç kəsə toxunmadan adamların arasından sivişib keçdi və azadlığa çıxmış kimi bir azdan şamların şöləsinin və hündür Roma pəncərələrindən süzülən göy, qırmızı işığın arasında dayandı, birdən-birə arıqlamış, kiçilmiş, az qala tənhalamış və itirilmiş bir insan kimi.

Baxışını tutmaq üçün ayağa qalxdım. Əl etməyə cürətim çatmadı. Burada hələ xeyli adam vardı; kilsədə belə şeylər diqqət çəkərdi. Yaşayır! İlk düşüncəm bu oldu. Nə ölüb, nə də xəstədir! Qəribədir, bizim vəziyyətimizdə birinci həmişə bunu düşünürlər! Nəyinsə həmişəki kimi olduğuna, kiminsə hələ sağ qaldığına mat qalırsan.

Yoluna davam etdi, yeyin-yeyin, xora doğru. Oturacaqdan qalxıb arxasınca getdim. Kürsüyə çatanda ayaq saxlayıb dala çevrildi. Hələ də oturacaqlardan qalxmayan camaata diqqətlə baxdı və asta-asta yenidən çıxışa qayıtdı. Ayaq saxladım. Məni haradasa oturacaqlardan birində tapacağına elə əmin idi ki, düz yanımdan keçərək az qaldı mənə toxunsun. Yenə arxasınca getdim. Təzədən dayananda dilləndim:

«Helen, arxaya çevrilmə! Çölə çıx! Arxanca gəlirəm. Bizi burada görməməlidirlər».

Diksindi, sanki, qəfil zərbə almışdı, sonra yoluna davam etdi. Bura niyə gəlmişdi? Tanına bilməklə böyük bir təhlükə içindəydik. Ancaq mən özüm bilməmişdim ki, burada bu qədər adam ola bilər. Qabağıma düşüb gedirdi; imkanca bu kilsədən tez çıxmaq yeganə qayğım idi. Əynində qara kostyum, başında xırda şlyapa vardı, başını dik tutmuşdu, bir az da çəpəki, sanki, addım səslərini dinləyirdi. Ondan bir neçə addım aralı yeriyirdim, o qədər aralı ki, gözümdən itirməyim; tez-tez deyirdilər ki, adam kimləsə yaxın yeridiyinə görə yaxalanır.

Xeyir-dua suyunun yerləşdiyi daş təknələrin yanından ötüb böyük giriş qapısından keçdi, elə o saatca da sola buruldu. Kilsənin yanı ilə daş pılətə döşənmiş enli bir yol gedirdi, qum daşından yonulmuş dirəklərin arasındakı dəmir zəncirlə kilsə meydanından ayrılmışdı. Zəncirlərin üstündən aşib bir neçə addım qaranlığa doğru getdi, ayaq saxlayıb geriye qanrıldı. Bu anda nələr duyduğumu izah edə bilmərəm. Desəm ki, burada həyatım mənədən aralı – önümdə yeriyir, birdən qanrılıb mənə baxır, bu da növbəti klişe olardı, amma gerçəkdir də, gerçək də deyil, ancaq buna baxmayaraq, mən belə hiss edirdim, lakin bu da duyduğumun hamısı deyildi. Helenə doğru, onun incə, tutqun fiquruna doğru, solğun simasına, gözlərinə, ağızına doğru yeridim və olmuşların hamısını arxada buraxdım. Birgə yaşamadığımız çağlar itib-gətməmişdi; qalmışdı, amma haradasa oxuduğum kimi, indi o əlçatmaz olmuşdu, mən onu yaşamamışdım.

«Haralardan gəlirsən?» – ona çatana qədər az qala düşməncəsinə soruşdu.

«Fransadan».

«Səni ödkəyə buraxdılar ki?»

«Yox. Sərhədi gizlin keçmişəm».

Martensin verdiyi həmin suallar idi.

«Niyə?» – soruşdu.

«Səni görmək üçün».

«Gəlməyə bilərdin!»

«Bilirəm. Bunu hər gün özüm özümə də deyirdim».

«Onda niyə gəldin?»

«Orasını bilsəydim, burada olmazdım».

Onu öpməyə ürək eləmədim. Düz qarşımda dayanmışdı, ancaq elə donuq ki, elə bil, toxunsan, sınıb töküləcəkdə. Nələr düşündüyünü bilmirdim, lakin onu təzədən görmüşdüm, yaşayırdı və indi gedə bilərdim, yaxud da olacaqların üzünə dik baxa bilərdim.

«Özün də bilmirsən?» – soruşdu.

«Sabah biləcəm. Ya da bir həftədən sonra. Yaxud bir az gec».

Onu süzdüm. Bilməyə nə vardı ki? Bilmək dalğalar üstündə rəqs edən kiçik bir köpükdür. İstənilən külək onu qabağına qatıb apara bilər; dalğa isə qalarqıdır.

«Gəlmisən», – deyib bir addım qabağa gəldi və üzünü bayaqkı donuqluğunu itirdi, həlimləşdi.

Qollarından tutdum, əllərini sinəmə dirədi, elə bil, məni geri itələmək istəyirdi. Məndə qəribə bir duyğu baş qaldırdı, sanki, uzun müddətdir beləcə üz-üzə dayanmışıq, kilsənin tutqun, küləkli meydanında, tək-tənha, halbuki küçənin səs-küyü tərlə şüşə divardan keçərək, dumanlı da olsa, qulağımıza çatırdı.

Solda, təqribən, yüz addım o yanda meydanın çəp tərəfi ilə üz bəz şəhər teatrı yerləşirdi, dümağ pillələri ilə çılçıraq içində; o da yaxşı yadımdadır: bir anlığa dumanlı şəkildə beynimdən keçdi ki, necə olur, burada hələ də tamaşa göstərirlər, teatrı kazarma, yaxud həbsxana etməyiblər.

Yanımdan bir dəstə adam keçdi. Kimsə güldü və bir neçəsi də biz tərəfə boylandı.

«Gəl», – Helen pıçıldadı. – «Burada qala bilmərik».

«Hara gedəsiyik ki?»

«Sənin mənzilinə».

Mənə elə gəldi ki, düz eşitməmişəm.

«Hara?» – bir də soruşdum.

«Sənin mənzilinə. Özgə haramız var?»

«Pilləkəndə məni tanıyarlarmı! Binada əvvəlki adamlar yaşamır bəyəm?»

«Görməzlər».

«Bəs qulluqçu qız?»

«Bu axşamlığına onu göndərərəm getsin».

«Bəs sabah tezdən?»

Helen mənə baxdı.

«O qədər yolu gəlmisən ki, mənə bu qədər sual verəsən?»

«Gəlməmişəm ki, tutulam, səni də düşərgəyə saldıram, Helen».

Birdən gülümsədi.

«Yozef» – dedi, – «heç dəyişməmişəm. Bura necə gəlib-çıxmısan?»

«Heç özüm də bilmirəm», – cavab verib, mən də gülümsədim. Əvvəllər hərdən yarı acıqlı, yarı məyus halda çatışmazlıqlarımı üzümə vurmağı yadıma düşəndə qorxu birdən-birə çəkilib-getdi. – «Amma

gəlmişəm, özü də buradayam», – dedim.

Başını buladı və gördüm ki, gözləri yaşla dolub.

«Hələ ki yox», – cavab verdi. – «Hələ yox! İndi isə gəl, yoxsa, bizi, doğrudan da, tutarlar, qıraqdan baxanda elə bilərlər, sənə tamaşa düzəltmişəm».

Meydandan keçib-getdik.

«İndi səninlə gedə bilmərəm», – dedim. – «Əvvəlcə, gərək, qulluqçunu göndərəsən getsin. Münsterdə mehmanxanada otaq tutmuşam. Məni orada tanıyan yoxdur. Orada qalmaq istərdim».

Ayaq saxladı.

«Nə qədər?»

«Bilmirəm», – cavab verdim. – «Ömrümdə sona qədər düşünə bilməmişəm, fikrimdə səni görmək, sonra da birtəhər geri qayıtmaq olub».

«Sərhəddən?»

«Özgə haradan, Helen?»

Başını aşağı salıb yoluna davam etdi. Fikirləşirdim ki, indi mənim ən xoşbəxt anım olmalıdır, amma bunu hiss etmirdim. Belə şeyi həmişə sonradan hiss edirsən, indi isə bircə onu bilirdim ki, xoşbəxtəm.

«Martensə zəng etməliyəm», – dedim.

«Mənzilindən edərsən», – Helen cavab verdi. Hər dəfə mənzil deyəndə ürəyimin başı dağlanırdı. Bunu qəsdən edirdi. Bilmirdim, niyə.

«Martensə söz vermişəm ki, bir saatdan sonra zəng edəcəm», – dedim. – «Vaxt tamamdır. Etməsəm, fikirləşəcək ki, nəşə baş verib. Ehtiyatsızlıq edə bilər».

«Bilir ki, sənin dalınca gəlmişəm».

Saata baxdım. Zəng edəcəyim vaxtdan on beş dəqiqə keçmişdi.

«Yaxındakı meyxanadan edərəm», – dedim. – «Bircə dəqiqə çəkər».

«Aman Allah, Yozef!», – Helen hirslə dilləndi. «Sən, doğrudan da, heç dəyişməmişən. Bir az da pedantlaşmışan».

«Pedantlıq deyil. Təcrübədir. Tez-tez şahidi olmuşam ki, xırdalığlara məhəl qoymayanda çox bəlalər baş verir. Və bilirəm ki, təhlükə altıda gözləmək nə deməkdir». – Əlindən tutdum. – «Bu cür pedantlıq olmasaydı, sağ qalmazdım, Helen».

Bərk-bərk qolumdan yapışdı.

«Bilirəm», – mızıldandı. – «Görmürsən ki, səni bir anlığa tək buraxsam, nəşə olacağından qorxuram?»

Dünyanın bütün hərərəti canıma yayıldı.

«Heç nə olmayacaq, Helen. Buna inanmaq lazımdır. Bütün pedantlıqla birlikdə».

Gülümsəyib solğun sifətini yuxarı qaldırdı.

«İndi isə get, zəng et. Amma meyxanadan yox. O tərəfdə telefon köşkü var. Onu sən olmayanda quraşdırıblar. Meyxanadan o, etibarlıdır».

Şüşə köşkə girdim. Helen bayırda dayanmışdı. Martensə zəng etdim, nömrə məşğul idi. Bir az gözlədim və yenidən yığdım. Pul şaqqlı ilə düşdü, nömrə hələ də məşğul idi. Narahat oldum. Şüşədən Helenin də küçədə narahat-narahat vurnuxduğunu gördüm. Ona işarə verdim, lakin məni görmədi. Boğazını irəli uzadıb küçəni dənətləyirdi, sanki, bürüzə vermədən pusurdu. Həm gözətçi, həm də qorqu mələyi kimi, əyninə kip oturan kostyumda, bunu indicə gördüm. Gözləyərkən gördüm ki, dodaqları boyalıdır. Sarımtıl işıqda qara rəngə çalırdı. Yadıma düşdü ki, ənik-kirşan yeni Almaniya arzu olunan şey deyil. Üçüncü zəngdə düşdüm.

«Arvadım telefonla danışır», – Martens dedi. – «Düz yarım saat. Kəsə bilmədim. Paltar, müharibə və uşaqlar barədə».

«İndi haradadır?»

«Mətbəxdə. Danışmağına mane olmadım. Başa düşürsən də?»

«Hə. Hər şey qaydasındadır. Minnətdaram, Rudolf. Hamısını unut getsin».

«Haradasan?»

«Küçədə. Minnətdaram sənə, Rudolf. Daha mənə heç nə lazım deyil. Hər şeyi tapmışam. Bir yerdəyik».

Şüşədən Helenə baxdım və dəstəyi yerinə qoymaq istədim.

«Harada qalacağını bilirsənmi?» – Martens soruşdu.

«Məncə, hə. Qayğılanma. Unut bu axşamı, elə bil, yuxu görmüsən».

«Nəsə edə bilərəmsə», çəkinə-çəkinə dedi, – «bildir. İlk əvvəl elə çaşmışdım ki. Başa düşürsən də ...»

«Hə, Rudolf, anlayıram. Nəsə lazım olsa, xəbər verərəm».

«Əgər bizdə gecələmək istəsən, söhbət edərdik ...»

Gülümsədim. «Baxarıq. İndi isə, gərək, söhbəti kəsəm ...»

«Hə, əlbəttə», – tələsik dilləndi. – «Bağışla. Uğurlar, Yozef. Doğrudan da!»

«Çox sağ ol, Rudolf».

Boğucu kabinədən çölə çıxdım. Külək məni haqladı, az qala papağımı başımdan aparacaqdı. Helen tələsik mənə yaxınlaşdı.

«Gedək evə! Ehtiyatkarlığınla məni də xəstələndirmisən. Qəfildən mənə elə gəldi ki, burada qaranlıqdan bizə yüz göz zillənib».

«Qulluqçun həminkidir?»

«Lenanı deyirsən? O, məndən qardaşıma şpionluq edirdi. Qardaşım da bilmək istəyirdi ki, mənə

məktub yazırsanmı? Yaxud mən sənə».

«Bəs indiki?»

«Bir az gicbəsər və laqeyddir. Onu göndərə bilərəm, sevinəcək və heç nə fikirləşməyəcək».

«Hələ göndərməmişən?»

Gülümsədi və birdən-birə daha da gözəlləşdi.

«Gərək, əvvəlcə biləydim ki, doğrudan da, buradasanmı».

«Mən gələnə qədər, gərək, onu göndərəsən», – dedim. – «Bizi bir yerdə görməməlidir. Harasa başqa yerə gedə bilmərikmi?»

«Haraya?»

Elədir, haraya? Helen qəfildən güldü.

«Ata-anaları onları hələ çox gənc saydığına görə gizli girişə çıxmış yeniyetmələr kimi dayanmışıq burada! Hara gedə bilərik? Saray parkına? Saat səkkizdə bağlanacaq. Şəhər xiyabanlarındakı oturacaqlardan birinə? Şirniyyat mağazasına? Çox təhlükəlidir!»

Haqlı idi. Bunlar mənim öncədən görə bilmədiyim xırdalıqlar idi, hər şeyi öncədən görmək olmur.

«Elədir», – dedim. – «Yeniyetmələr kimi dayanmışıq burada. Sanki, bizi geri, gəncliyimizə qaytarıblar».

Ona baxdım. İyirmi doqquz yaşı vardı; ancaq elə əvvəllər gördüyüm kimi idi. Su körpə suitinin üstündən süzülüb töküldüyü kimi, sanki, ötən beş il də Helenin üstündən süzülüb tökülmüşdü.

«Elə mən də yeniyetmə kimi gəlmişəm», – dedim. – «Bütün götür-qoylar bunun əleyhinə idi, ancaq bir yeniyetmə kimi axırını düşünmədim. Hətta çoxdandır bir başqası ilə yaşayıb-yaşamadığımı da dəqiq bilmirdim».

Cavab vermədi. Qonur saçları fənərin işığında bərq vurdu.

«Mən qabaqda gedib qızı göndərəcəm», – dedi. – «Amma küçədə səni tək qoymağıma dözmürəm.

Gəldiyin kimi də yoxa çıxıb bilərsən. Ona qədər harada qalacaqsan?»

«Məni tapdığın yerdə. Kilsələrin birində. Böyük kilsəyə də qayıda bilərəm. Kilsələr təhlükəsizdir, Helen. Fransanın, İsveçrənin, İtaliyanın kilsə və muzeylərinin bilicisinə çevrilmişəm».

«Yarım saatdan sonra gələrsən», – pıçiltı ilə dedi. – «Evimizin pəncərələrini unutمامısan ki?»

«Yox», – dedim.

«Künc pəncərə açıq olsa, demək, hər şey qaydasındadır, qalxa bilərsən. Bağlı olsa, açana kimi gözlə».

Yadıma Martenslə yeniyetməliyim düşdü, hindu-hindu oynadığımız çaqlar. O vaxtlar aşağıda gözləyən Dəricorab və ya Vinnetu üçün işarə pəncərədəki işıq idi. Hər şey təkrarlanırdımı? Ümumiyyətlə, elə şey vardı ki, təkrarlansın?

«Oldu», – deyib getmək istədim.

«Hara gedirsən?»

«Baxım görüm, Mariya kilsəsi açıqdırmı. Yaddaşım məni aldatmırsa, qotik tikinti sənətinin gözəl nümunəsidir. Bu arada belə şeylərə qiymət verməyi öyrənmişəm».

«Boşla getsin!», – dedi. – «Yetər ki, səni tək qoymalı oluram».

«Helen», – dedim. – «Özümə diqqət yetirməyə öyrəncəkliyəm».

Başımı buladı. Üz-gözü birdən-birə cəsarət nişənəsini itirdi.

«Kifayət etmir», – dedi. – «Kifayət etmir. Gəlməsən, neyləyərəm?»

«Heç nə edə bilməzsən. Telefon nömrən həminkidir?»

«Hə».

Çiyinə toxundum: «Helen», – dedim. – «Hər şey yaxşı olacaq».

Başı ilə təsdiqlədi.

«Səni Mariya kilsəsinə özüm aparacam. Ora təhlükəsiz çatdığına əmin olmaq istəyirəm».

Dinib-danışmadan ora yollandıq. Uzaq deyildi. Helen bir kəlmə də kəsmədən məni qoyub getdi. Qədim bazar meydanı ilə addımlayanda arxasınca baxdım. Yeyin-yeyin gedirdi və yörəsinə boylanmırdı.

***

Qapının ağzında dayandım. Sağda bələdiyyə binası vardı; köhnə heykəllərin daş sifətinə ay işığından bir zolaq düşmüşdü. Binanın bu qanadında Otuzillik müharibənin 1648-ci ildə qurtarması, eləcə də Minillik səltənətin 1933-cü ildə başlaması haqq olunmuşdu. Düşündüm ki, həmin səltənətin sonunun bura haqq olunacağı günü görəcəmmi? Ümidim az idi.

Kilsəyə girməyə cəhd etmədim. Gizlənməkdən birdən-birə zəhləm getdi. Təbii ki, ehtiyatı əldən qoymurdum, amma Heleni görəndən bəri ehtiyac olmadan qısnanan heyvana çevrilmək istəmirdim. Diqqət çəkməmək üçün yoluma davam etdim. Bundan əvvəl mənim üçün təhlükəli, tanış və yadlaşmış şəhər indi gözümdə canlanmağa başladı. Hiss etdim ki, belədir, çünki mən özüm də canlanmağa başlamışdım. Yalnız ölməmək xatirinə olan son illərin adsız yaşamı, bir gündən digərinə bəhrəsiz boyvermə birdən-birə mənə o qədər də mənasız görünmədi. Bu yaşam məni formalaşdırmışdı, gövrək bir çiçək kimi gizlicə qoparıb atmışdı, amma birdən-birə məndə əvvəllər rast gəlmədiyim bir həyat duyğusu baş qaldırdı. Bunun romantika ilə bağlılığı yox idi, fəqət elə təzə və coşdurucu idi ki, elə bil, par-par parıldayan iri tropik çiçəkdi, ortaboy bir kolluğun üstündə bitmişdi, ondan ən uzağı xırda tumurcuqlar gözləmək olardı. Çaya gəlib körpünün üstündə dayandım və məhəccərdən tutub suya baxdım. Məndən solda orta əsrlərdən qalma bir göz qülləsi vardı, indi oranı camaşırxana etmişdilər. Pəncərələrdən işıq süzülürdü, paltar yuyanlar hələ də işləyirdi. Işıq enli zolaqlarla çayın üstündə oynayırdı. Cökə ağacları əkilmiş qara təpə göylərə can atırdı, aşağıda isə kilsənin silüetləri düşmüş bağlar vardı.

Kipkirimmiş dayanmışdım, gərginliyim çəkilmişdi. Suyun şırıltısından və pəncərə arxasındakı camaşırçıların boğuş səslərindən başqa heç nə eşidilmirdi. Onların nə danışdığını başa düşmürdüm. Eşitdiyim hələlik sözlərə çevrilməmiş insan səslərinə bənzəyirdi. Onlar yalnız yaxınlıqda insanın olduğuna işarəydi, lakin yalanın, fırıldağın, gicliyin və mundar tənhalığın işarəsi deyildi, olsaydılar, planlı melodiyanın iyrenc obertonları kimi hazır sözlərə çevrilərdilər.

Sinəm dolusu nəfəs alırdım və mənə elə gəlirdi ki, suyun axışı ilə eyni ritmdə nəfəs alıram. Zamanın fəvqündə olan bir anlığa hətta elə bildim ki, körpünün bir parçasıyam və çay mənim nəfəsim kimi onunla birlikdə içimdən axır. Bu da mənə təbii göründü və heyrətlənmədim. Heç nə düşünmürdüm.

Düşüncələrim də nəfəsim kimi, su kimi süzülüb harasa gedirdi.

Sol tərəfimdəki cökə xiyabanının başı üstündə bir işıq zolağı dolaşdı. Gözlərimlə onu izlədim, sonra təzədən camaşırçıların səsini eşitdim. Yadıma düşdü ki, xeyli vaxtdır bu səsləri eşitmirdim. Cökənin ətrini də təzədən duydum. Zəif külək onu suyun üstünə gətirirdi.

Xiyabanda dolaşan işıq söndü və arxamdakı pəncərələr qəfildən qaranlıqlaşdı. Su bir anlığa qaralıb qətran rəngi aldı, sonra ayın bayaqdan camaşırxananın gur işığında itmiş zəif şüaları göründü. İndi onlar yeganə işıq mənbəyi kimi, suyun üstündə əvvəlki qaba, sarı işığa nisbətən daha zərif və rəngarəng oynamağa başladılar. Mən illər öncə işığı sönmüş həyatımı düşündüm və heyrət məni götürdü ki, əvvəllər heç vaxt görmədiyim zərif işıqlar, görəsən, mənim həyatımda da baş qaldıra bilərmə, ayın indi, buradakı çayda əksi kimi? İndiyə qədər itki mənə duyumsal olmuşdu, ona görə yox ki, bu duyumsallıqla nəsə əldə edə bilərdim.

***

Körpünü tərk edib qaranlıq xiyabandan keçərək gözlədiyim yarım saat tamam olana qədər torpaq tərənin üstündə gəzişdim. Gecə hakim kəsildikcə cökələrin ətri daha da güclənirdi və ay damlara və qüllələrə gümüşü örtük çəkirdi. Sanki, mənə göstərmək üçün ki, özüm-özümə bir yalan uydurmuşam, şəhər, deyəsən, əlindən gələn hər şeyi etmək niyyətindəydi: təhlükə haradasa marığa yatıb gözləsə də, yenidən özüm olmaq üçün uzun, yanlış yoldan dönüb dərdsiz-qayğısız evə dönə bilim.

Buna qarşı mübarizə aparmağıma lüzum yox idu. İçimdə qeyri-ixtiyari bir şey baş qaldırırdı və hər tərəfə göz yetirdi. Tez-tez Parisdə də, Romada da, digər şəhərlərdə də beləcə həbs olunmuşam – gözəlliyə aludə olaraq, sevginin, anlağın və unutqanlığın aldadıcı illuziyasında yırğalana-yırğalana təhlükəsizlik tədbirlərini yaddan çıxararaq. Çuğullar nə ay işığında, nə də cökə ətrində müqəddəslərə çevrilir. Hitler meydanına yollandım ehtiyatla, sinirlərim yarasa qanadları kimi gərilməmişdi. Ev meydana çıxan küçənin tinində yerləşirdi. Küçə köhnə adını hələ də saxlayırdı.

Pəncərə açıq idi. Yadıma «Hero və Leander I» hekayəti və padşah uşaqlarının nağılı düşdü, dayə işığı söndürmüş, padşahın oğlu da boğulmuşdu; mən ki padşah oğlu deyiləm, düşündüm, almanların da

çoxlu gözəl nağılları var, ancaq buna baxmayaraq, ya da, bəlkə, elə buna görə dünyanın ən dəhşətli konslagerləri var. Küçəni arın-arxayın keçdim, amma bu nə Hellespont idi, nə də Baltik dənizi. Girəcəkdə bir nəfərlə üz-üzə gəldim. Geriyə qayıda bilmədim, hara getdiyini dəqiq bilən adamlar kimi pilləkənə doğru yeridim. Əvvəllər tanımadığım ortayaşlı bir qadın idi. Elə bil, ürəyimi xıncalayıb buraxdılar...», Şvars gülümsədi, «bu da klişelərdən biridir, yalnız başına gələndə doğruluğuna inanırsan. Ətrafıma baxmadım, bina qapısının örtüldüyünü eşidib pilləkənlə yeyin-yeyin yuxarı qalxdım. Mənzilin qapısı bir santimetr aralıydı. İtələyib açdım, qarşımda Helen dayanmışdı.

«Görən oldu?» – soruşdu.

«Hə. Ortayaşlı bir qadın».

«Şlyapasız?»

«Hə. Şlyapasız».

«Qulluqçu qız olacaq. Otağı damın altındadır. Dedim, bazar ertəsi günortaya qədər azaddır; yəqin, boxçasında əlləşib. Bu qızlar fikirləşirlər ki, onlar küçəyə çıxanda paltarını tənqid etməkdən başqa camaatın ayrı dərdi-səri yoxdur».

«Qoy rədd olsun», – dedim, – «Hər kim idisə, məni tanımadı. Adamlar məni tanıyanda hiss edirəm». Helen yağış plaşını və papağını əlimdən aldı, hər ikisini asmaq istədi.

«Burada yox», – dedim. – «Dolaba as. Gələn olsa, burada görər».

«Heç kim gəlməz», – deyib qabağa düşdü.

Geriyə dönüb qapıdakı açarı burdum. Sonra onun arxasınca getdim.

***

Sürgünün ilk illərində mənzilimi düşünürdüm, sonra onu unutmağa çalışdım. İndi burada olanda heç nə hiss etmədim. Haçansa mənim olmuş və məni həyatımın müəyyən zamanına qaytaran bir şəkil kimi idi. Qapıda dayanıb yörəmə baxdım. Demək olar, heç nə dəyişməmişdi. Divan və kürsülərə təzə üz çəkilmişdi.

«Əvvəllər yaşıl deyildilər?» – soruşdum.

«Göy», – Helen cavab verdi.

Şvars mənə tərəf döndü.

«Əşyaların öz həyatı var və onu özününkü ilə müqayisə etmək dəhşətdir».

«Niyə müqayisə edəsən?» – soruşdum.

«Siz etmirsiz?»

«Edirəm, amma müxtəlif səviyyələrdə. Mən özümlə məhdudlaşırım. Limanda ac dayananda özümü xərçəngdən əzab çəkən xəyali Mənlə müqayisə edirəm. Onda bu məni bir anlığına süurlu edir, çünki mən xərçəng xəstəsi deyiləm, yalnız acam».

«Xərçəng», – deyib gözünü mənə zillədi. – «Bu, haradan ağlımıza gəldi?»

«Siflis də deyə bilərdim. Yaxıd vərəm. Yadıma ilk düşən xərçəng oldu, ən yaxını budur».

«Ən yaxını?» – Hələ də gözünü məndən çəkməmişdi. – «İcazə verin deyim ki, ən uzağı! Ən uzağı!», – təkrarladı.

«Yaxşı», – cavab verdim. – «Ən uzağı. Yalnız misal kimi işlətdim».

«O qədər uzaqdır ki, başa da düşmürsən».

«İstənilən sağalmaz dərd elədir, cənab Şvars. Həmişə elədir».

Başı ilə təsdiqləyib susdu. «Daha ac deyilsiz ki?» – soruşdu.

«Xeyr. Niyə soruşdunuz?»

«Nəsə demişdiniz».

«O da adicə bir misal idi. Bu gün gözünüzün qabağında iki kərə şam etmişəm».

Başını qaldırıb baxdı. «Necə də səslənir! Şam etmişəm! Necə də ovundurucu! Hər şey keçib-gedəndən sonra necə də əlçatmaz!» Susdum. Bir azdan xeyli həyəcansız dilləndi. «Sarı kürsülər. Onlara təzə üz çəkilməmişdi, ötən beş ildə dəyişən təkcə bu idi, həmin beş ildə də varlığım onlarla kinayə mayallağı aşmışdı. Deyəsən, belə şeylər hərdən uyuşmur, demək istədiyim də elə bu idi».

«Elədir. İnsan ölür, amma yatağı qalır. Evi qalır. Əşyaları qalır. Adam onları da məhv etmək istərdi».

«Əgər onlara laqeydsənsə, yox».

«Onları məhv etməyə lüzüm yoxdur», – dedim. «O qədər önəmli deyil».

«Deyil?» – deyib qəfildən əyilmiş üzünü mənə tuşladı. «Önəmli deyil? Əlbəttə, deyil! Onda deyin görüm, yaşamağın önəmi yoxsa, önəmli olan nədir?»

«Heç nə» – cavab verdim. Bilirdim ki, dediyim həm düzdür, həm də yanlış. – «Yalnız biz onu önəmli edirik».

Şvars dərhal qırmızı şərabdən içdi.

«Niyə də yox?» – ucadan soruşdu. – «Deyə bilərsinizmi, niyə biz onu önəmli etməməliyik?»

«Deyə bilmərəm. Əslində, bayaq dediym səfeh bir ifadə idi. Heç özüm də bunu önəmli saymıram».

Saata baxdım. Üçə bir-iki dəqiqə işləmişdi. Orkestr rəqs çalırdı; tanqo, kərənayın qısa böğüq səsi mənə yola düşən gəminin uzaq fitini xatırlatdı. Bir-iki saat keçəndən sonra fikirləşdim ki, hava işıqlaşana qədər qalaram, sonra qalxıb gedərəm. Cibimdə biletlər canımı isidirdi. Mənimki idilər. Özüm də buna çətin inanırdım; qeri-adi musiqi, şərab, pərdəli otaqlar Şvarsın səsi adama yuxu və yalan aşılırdı.

«Hələ də qonaq otağının qapısında dayanmışdım», – sözünə davam etdi. Helen mənə baxıb soruşdu: –

«Mənzilin sənə belə yadlaşıb?»

Başımı bulayıb bir neçə addım irəli getdim. Məni qərribə bir utancaqlıq bürümüşdü. Sanki, evdəki əşyalar yaxamdan yapışmaq istəyirdi; lakin daha mən onların deyildim. İçimi bir qorxu dalayıb keçdi:

bəlkə, daha heç Helenin də deyiləm.

«Hər şey necə vardı, elədir», – tələsik, hərarətlə, şaşqınlıqla cavab verdim. – «Necə vardı, elədir, Helen».

«Xeyr», – dedi. – «Daha heç nə əvvəlki kimi deyil. Niyə qayıtmısan? Buna görə ki, hər şey necə vardı, elə olsun?»

«Yox», – dedim. – «Bilirəm ki, elə şey yoxdur. Məgər biz burada yaşamamışıq? Harada qaldı o günlər?»

«Burada qalmayıb. Birgə atduğumuz köhnə paltarlarda da yoxdur. Bunumu nəzərdə tuturdun?»

«Yox. Özüm üçün soruşmuram. Ancaq sən həmişə burada olmusan. Sənin üçün soruşuram».

Qəribə bir tərzdə mənə baxdı və sonra dedi:

«Niyə əvvəllər heç soruşmadın?»

«Əvvəllər?» – küt-küt cavab verdim. – «Əvvəllər niyə? Gələ bilmirdim».

«Əvvəllər. Getməzdən qabaq».

Onu başa düşmürdüm. «Nə soruşmalıydım, Helen?»

Xeyli susdu və axırda dedi:

«Niyə soruşmadın ki, mən də getmək istəyirəmmi?»

Matdım-matdım ona baxdım.

«Mənimlə getmək? Buradan? Qohumlarını, sevdiyin nə varsa, hamısını atıb getmək?»

«Qohumlarımdan zəhləm gedir».

Tam çaşıb-qalmışdım.

«O üzde olmağın nə demək olduğunu bilmirsən», – mızıldadım.

«O vaxt sən də bilmirdin».

Düz deyirdi.

«Səni buradan aparmaq istəmirdim», – iflic adamlar kimi dilləndim.

«Buradakı hər şeyə nifrət edirəm!», – dedi. – «Niyə qayıtmısan?»

«Onda nifrət etmirdin».

«Niyə qayıtmısan?» – təkrarladı.

Otağın o başında dayanmışdı, onu məndən sarı kreslolar və beşillik həsrət ayırırdı. Birdən, sanki, barışmazlıqla, aşkar məyusluqla üz-üzə gəldim və dumanlı şəkildə hiss etdim ki, qaçqınlıq həyatına başlayarkən onu çətinliklərə salmamaq üçün burada qoyub-getmək fikrim, görünür, xətrinə yaman dəyib, halbuki bu fikir mənə tam təbii görünmüşdü.

«Niyə qayıtmısan, Yozef?» – bir də soruşdu.

Həvəslə deyirdim ki, ondan ötrü gəlmişəm; amma indi bacarmırdım. O qədər də asan deyildi. Birdən-

birə dərk etdim ki, – və bunu elə indicə dərk etdim – mənə dartıb gətirən sakit, aydın bir şəşqınlıq olub. Bütün ehtiyatlarım tükənibmiş və sağ qalmaq iradəm tənhalığın şaxtasına dözümlə gətirmək üçün yetərinçə güclü olmayıbmiş. Yeni həyat qurmağa qabil olmamışam. Əslində, heç istəməmişəm də. Keçmiş həyatımla əlaqəni kəsməmişəm; ondan nə üzülüşməyi, nə də ona «yox» deməyi bacarmışam; qanqrena başlamışdı və mən seçim qarşısında qalmışdım, ya qanqrenadan gəbərməli, ya da geri qayıdıb sağalmağa çalışmalıydım.

Bunların heç birini dəqiq fikirləşməmişəm və indinin özündə də bu mənə yalnız üzdən aydındır, amma ən azı bunu dərk etmək üçün, sanki, ayılmışam. Ürək ağrıları da, pərtlik də çəkilib getdi. Niyə burada olduğumu indi dərk etdim. İtiləşmiş duyğularımdan, yaşamağa hazır olmaqdan, qaçqın caninin ehtiyatkarlığı və təcrübəsindən başqa mən beşillik mühacirətdən özümlə heç nə gətirməmişdim. Qalanlar iflasa uğramışdı. Sərhədlərin arasında keçirdiyim saysız gecələr, bir tikə çörək və bir-iki saatlıq yuxunun davasını edən həyatın dəhşətli cansızlığı, torpaq altındakı köstəbək ömrü burada, mənzilimin astanasında dayananda bunların hamısı izsiz-tozsuz yoxa çıxmışdı. Doğrudur, özüm də iflasa uğramışdım, amma borc altına girməyə ehtiyacım olmamışdı. Azad idim. Həmin illərin Məni sərhədi keçəndə intihar etmişdi. Geriyə yol yox idi. Mən ölmüşdüm, yaşayan ayrı Mən idi və o ərmağan edilmiş zamanın hesabına yaşayırdı. Daha heç bir məsuliyyət də yox idi. Sanki, çəkisizlikdəydim. Mənə tərəf çevrildi. «Nə dediyimi anlayırsız? Təkrarlara yol verirəm və ziddiyyətli danışırım».

«Məncə, anlayırım», – dedim. – «İntihar imkanı elə mərhəmətdir ki, onu nadir hallarda dərk edirsən. O, adamda azad iradə xülyası yaradır. Yəqin ki, biz intiharlara düşündüyümüzədən çox yol veririk. Bunu özümüz də bilmirik».

«Elədir!» – dedi və ona bir canlanma gəldi. – «Bircə bunu intihar kimi qəbul edə bilsəydik! Onda biz yenidən dirilmə imkanı əldə edərdik. Təcrübənin iltihabını bir böhrandan digərinə ötürmək əvəzinə, həyatımızı təkrar-təkrar yaşayardıq və son olaraq buna alışardıq. Təbii ki, bunu Helenə başa sala bilməzdim. Heç ehtiyac da yoxuydu. Birdən-birə mənə bürüyən yüngüllükdə buna heç lüzum da duymadım. Əksinə, hiss etdim ki, izahatlar daha da şəşqınlıq yaradar. Yəqin, istəyirdi, deyəm ki, ondan ötrü gəlmişəm; ancaq mənə verilmiş yeni görücülük qabiliyyətimlə bildim ki, bu, mənim məhvim ola bilər. Keçmişimiz bütün günahlarımız və qaçırdığımız imkanlarla, incidilmiş məhəbbətlə üstümüzə axa bilərdi və biz heç vaxt altından çıxma bilməzdik. Az qala coşqunlaşmış mənəvi intihar ideyasının indi əhəmiyyəti olsaydı, onda o, bütöv olardı və tək-cə mühacirət illərini deyil, həm də ondan öndəki illəri əhatə edərdi, əks təqdirdə ikinci, hətta bir az daha qədim qanqrena qorxusu ortaya çıxar və özünü daha tez bürüzə verərdi. Helen öz sevgisi ilə, mənim zəif tərəflərimi bilməsi ilə zərbə endirməyə hazır olan düşmən kimi dayanmışdı ortada, mənim də heç bir şansım olmadığına görə uduzmağım

labüd idi. Əvvəlcə məndə ölümün xilasedici duyğusu vardısı, indi bu, əzabverici mənəvi gəbərmə, daha ölüm və yenidəndirilmə yox, «yerli-dibli məhv ola bilərdi». Qadınlara heç nə izah etməzlər, onlarla hərəkətə keçərlər. Ona doğru yeridim. Əlim çiyinlərinə toxunanda bədəninin titrədiyini hiss etdim.

«Niyə qayıtmısan?» – bir də soruşdu.

«Unutmuşam», cavab verdim. – «Acam, Helen. Bütün günü heç nə yeməmişəm».

Bəzəkli, balaca italyan masasının üstündə gümüş çərçivəyə salınmış tanımadığım bir kişi şəkli vardı.

«Bu, bizə lazımdır mı?» – soruşdum.

Şaşqınlıqla: «Yox» – deyib şəkli götürdü və masanın çəkməcəsinə qoydu. Şvars mənə baxıb gülümsədi.

«Şəkili atmadı», – dedi. «Cırmadı. Onu çəkməcəyə qoydu. İstədiyi vaxt çıxarıb masanın üstünə qoya

bilərdi. Bilmirəm niyə, amma bu ağıllı hərəkət məni heyran qoydu. Beş il əvvəl belə şeyi başa

düşməzdim və mərəkə qoparırdım. İndi isə bu, təmtəraqlı olmaq qorxusu ilə üzləşdiyim bir hal idi.

Siyasətdə pafoslu sözlərə dözüürük, duyğularımızda isə yox. Əfsuslar ki, hələlik yox. Tərsinə daha yaxşı

olardı. Helenin fransız jesti sevgisinin azalmasına dəlalət etmirdi; yalnız qadın ehtiyatkarlığı. Onu bir

kərə məyus etmişdim; niyə mənə o saat inanmalıydı? Mən isə, əksinə, Fransada havayı yaşamamışdım;

heç nə soruşmadım. Nə soruşmalıydım ki? Soruşmağa nə haqqım vardı? Güldüm. Donub qaldı. Sonra

sifətinə işıq gəldi, o da güldü.

«Məndən boşanmısan?» – soruşdum.

Başını buladı: «Yox. Amma sənə görə yox. Qohumlarımdan acığına boşanmamışam».

V

«Həmin gecə vur-tut bir-iki saat yatdım», – Şvars dilləndi. – «Çox yorğun idim, amma yuxudan tez-tez

dururdum. Yatdığımız balaca otağa bayırdakı gecə hücum çəkirdi. Mənə elə gəldi ki, səs-küy eşidirəm

və saniyələr çəkən yarı rəyada qaçqın düşmüşəm, diksinib oyanırdım. Helen cəmi bircə dəfə oyandı.

«Yata bilmirsən?» – qaranlığa soruşdu.

«Yox. Heç özüm də gözləməirdim». Işığı yandırdı. Kölgələr diksinib pəncərədən tullandılar. «Adamdan hər şeyi tələb etmək olmaz», – dedim. – «Röyalarınıza nəzarət edə bilmirəm. Şərab varındır mı?»

«Nə qədər istəsən. Qohumlarımdan şərab azarkeşi deyillərmi?! Nə vaxtdan içirsən?»

«Fransada olanda».

«Hə. Şərabdan başın çıxır?»

«O qədər də yox. Əsasən, qırmızısından. Ucuzundan».

Ayağa qalxıb mətbəxə getdi. İki şüşə və tıxacanla geri qayıtdı.

«Həşəmətli furerimiz köhnə şərab qanununu dəyişdirib. Əvvəllər təbii çaxırlara şəkər qatılmazdı. İndi hətta qıçqırmanın arasını da kəsmək olar». Kütləşmiş sifətimə baxdı. «Bu, bəhrəsiz illər də turş çaxırları şirinləşdirir», – deyib güldü. – «Ağalar irqinin fırladağı: ixracı artırmaq və ölkəyə pul gətirmək üçün».

Şüşələri və tıxacaçanı mənə verdi. Mozel çaxırı olan şüşəni açdım. Helen iki yuxa badə gətirdi.

«Harada belə qaralmısan?»

«Martda dağlardaydım. Xizək sürürdüm».

«Çılpaq?»

«Yox. Amma günəş altda çılpaq uzanmaq olmazmı?!»

«Haçandan xizək sürürsən?»

«Bir nəfər öyrətdi», – deyib diqqətlə mənə baxdı.

«Gözəl. Çağlam idman olmalıdır».

Badənin birini doldurub ona verdim. Çaxır Burqund şərəblərinə nisbətən duru və ətirli idi.

Almaniyadan çıxalı beləsini içməmişdim.

«Bilmək istəmirsənmi, xizək sürməyi mənə kim öyrədib?» – soruşdu.

«Yox».

Heyrətlə mənə baxdı. Əvvəllər, bəlkə də, bütün gecəni onu sorğu-suala tutardım. İndi heç nəyin dəyəri qalmamışdı. Ötən axşamın gerçəklikdən uzaqlığı yenidən bizi tapmışdı.

«Dəyişmişən», – dedi.

«Ötən axşam iki kərə demisən ki, dəyişməmişəm», – cavab verdim. – «Bu biri də o biri kimi önəmsizdir».

Dolu badəni əlində tutmuşdu.

«Bəlkə, istəyirəm, heç dəyişməyəsən».

İçdim. «Məni daha asan didişdirmək üçün?»

«Əvvəllər səni heç didişdirmişəm?»

«Bilmirəm. Məncə, yox. Aradan çox keçib. O vaxtlar necə olduğum yadımda deyil, bunu etməyə niyə cəhd göstərməmişən».

«Cəhdi həmişə göstərmək olar, bəyəm bilmirsən?»

«Yox», – dedim. – «Amma xəbərdarlığımı aldım. Çaxır çox yaxşıdır. Görünür, qıçqırmanı dayandırmayıblar».

«Səndə olduğu kimi».

«Helen», – dedim. – «Sən tək-cə işvəli deyilsən, həm də gülməlisən, bu da tam nadir, cazibəli bir cülğəşmədir».

«Özünə çox da arxayın olma», – acıqlı cavab verib çarpayıya əyləşdi, şərabi hələ də əlindəydi.

«Arxayın deyiləm. Ən böyük laqeydlik, adamı ölümə sürükləməsə də, möhtəşəm arxayınçılığa apara bilər», – gülə-gülə əlavə etdim. – «Təmtəraqlı sözlərdir, fəqət onlar adi şar varlığının sadə təzahürüdür».

«Şar varlığı nə olan şeydir?»

«Mənim varlığım. Heç yerdə qərar tuta bilməyən bir başqasının varlığı, heç yerdə yurd salmağa haqqı yoxdur, həmişə təkərlər üstündə olmağa məhkumdur. Mühacir varlığı. Hind dilənçi rahibinin varlığı. Çağdaş insanın varlığı. Əslində, fikirləşdiyimizdən çox mühacir var. Həm də oturduqları yerdən heç vaxt tərpənməyənlər».

«Gözəl səslənir», – dedi. – «Hər halda, meşşan durğunluğundan qat-qat yaxşıdır.

Başımla təsdiqlədim.

«Başqa sözlərlə də söyləmək olar; onda belə gözəl alınmaz. Allaha şükür ki, təsəvvür gücümüz o qədər də böyük deyil. Belə olmasaydı, müharibə könüllülərinin sayı xeyli azalardı».

«Hər şey durğunluqdan yaxşıdır», – deyib badəsini axıracan içdi. İçdikcə ona baxırdım. Nə qədər də gəncdir, düşündüm, necə də gənc, necə də təcrübəsiz, necə də tərs, sevgiyə layiq, necə də qorxulu və düşüncəsiz. Hətta onu da bilmir ki, meşşan durğunluq coğrafi yox, mənəvi anlayışdır.

«Bu durğunluğa qayıtmaq istədinmi?» – soruşdu.

«Məncə, yox, inanmıram, bacaram. İradəmin əksinə olaraq, vətənim məni dünya vətəndaşı edib. Elə də qalmaq istəyirəm. Geriyə dönməyi heç vaxt bacarmaram».

«Heç özünə də?»

«Heç özümə də», – dedim. – «Yer kürəsinin özü də şar varlığını yaşayır. O da günəşin mühaciridir. Heç vaxt geriye dönmək olmaz. Yoxsa, para-para olarsan».

«Allaha şükür». – Badəni mənə uzatdı. – «Heç vaxt geriye dönmək istəməmişən?»

«Həmişə», – cavab verdim. – «Nəzəriyyələrimə heç zaman əməl etməmişəm. Bu da onlara ikiqat cazibədarlıq verir».

Güldü. «Hamısı yalandır!»

«Heç də yox. Bu, hörümçək torudur, başqa şeyləri gizlətmək üçün».

«Nəyi?»

«Sözsüz, bir şeyi».

«Gecələr baş verən bir şeyi?»

Cavab vermədim. Çarpayıda sakitcə oturmuşdum. Zəmanə küləyi dinmişdi. Daha qulaqlarımda vıyıldamırdı. Sanki, təyyarədən enib hava balonuna minmişdim. Hələ də ləngərləyib uçurdum; ancaq motorların səsi kəsilmişdi.

«İndi adın necədir?» – soruşdu.

«Yozef Şvars».

Bir anlığa xəyala daldı. – «Onda mənim soyadım da Şvars olur?»

Gülümsədim: «Yox, Helen. Sadəcə addır. Adını götürdüyüm kişi özü bu adı özgəsindən götürmüşdü.

Çox-çox uzaqların ölü Yozef Şvarsı əbədiyaşar yəhudi kimi məndə artıq üçüncü nəsildir yaşamağa davam edir. Yad, ölü, ulu ruh».

«Onunla tanış deyildin?»

«Yox».

«Özgə adını daşıyandan bəri özünü başqa cür hiss etməsənmi?»

«Edirəm. Buna da səbəb balaca bir kağız parçasıdır. Pasport».

«Saxta olsa belə?»

Güldüm. Bu, başqa bir dünyanın sualı idi. Pasportun saxta və düz olması onu yoxlayan polisin sahəsiydi.

«Bu barədə fəlsəfi pritiça yazmaq olardı», – dedim. – «O da adın nə olduğunu araşdırmaqdan başlayardı. Ad təsadüfdürmü, eyniyyətdirmi».

«Ad elə addır», – qəfildən kinayəli cavab verdi. – «Mən özümünkünü qorudum. O, sənin soyadıdır. İndi də durub gəlirsən və özünə başqa bir ad tapmısan».

«Bu ad mənə pay verilib», – dedim. – «Mənim üçün dünyanın ən qiymətli hədiyyəsidir. Onu fəxrlə daşıyırım. Məndən ötrü o, yaxşılıq rəmzidir. İnsanlıqdır. Haçansa çarəsizlik məni çulğalarsa, xatırladacaq ki, yaxşılıq ölməyib. Səninki nəyi xatırladacaq? Tülkü, canavar və tovuzquşu cildində dünyada tanınmış prus döyüşçüsünün və yegerinin hansısa soyunu».

«Mən dədə-baba soyadımdan danışmadım», – cavab verdi və çəkələri baş barmağının ucunda fırlatdı.

– «Hələ də sənin soyadını daşıyırım. Keçmiş soyadını, cənab Şvars».

Çaxırın ikinci şüşəsini açdım. «Mənə danışın ki, İndoneziyada bir adət var, adam hərdən adını dəyişə bilər. Öz şəxsiyyətindən bezibənsə, adını dəyişib yeni bir ad götürürsən və yeni həyatını başlayırsan.

Gözəl adətdir!»

«Yeni həyata başlamısan?»

«Bu gün», – dedim.

Çəkələri döşəməyə sürüşdürdü.

«Yeni həyata adam özü ilə heç nə götürürmür?»

«Əks-səda», – dedim.

«Heç bir xatirə?»

«Əks-sədadır götürdüyü. Daha ağrıtmayan və utandırmayan xatirə».

«Sanki, filmə baxırsan?»

Diqqətlə ona baxdım. Görkəmi eləydi ki, elə bil, badəni bu dəqiqə başıma çıxacağıdı. Əlindən alıb şərab süzdüm.

«Bu nə çaxırdır belə?» – soruşdum.

«Raynhartshauzen sarayı. Raynvayn1 firması. Özünü tam tutub. Qısqırmasına ara verilməyib. Xarakterini dəyişməyib. Başqa çaxıra çevrilməyib».

«Deməli, mühacir deyil?»

«Rəngini dəyişən xameleon deyil. Yaxasını məsuliyyətdən çəkənlərdən deyil».

«Aman Allah, Helen!», – dedim. – «Nədir, meşşan harınlığın qanadlarının çırpıldığını eşidirəm? Onların durğunluğundan can qurtarmaq istəyən sən deyildinmi?»

«Sənsən məni düşünmədiyimi deməyə məcbur edən», – acıqlı dilləndi. – «Burada oturub nədən danışırıq? Və nə üçün? Özü də birinci gecədə! Niyə öpüşmürük, yaxud özümüzə nifrət etmirik?»

«Öpüşürük də, özümüzə nifrət də edirik».

«Hamısı sözdür! Bu qədər sözü haradan tapırsan? Burada oturub danışmaqla düzmü hərəkət edirik?»

«Nəyi düz etdiyimizi özüm də bilmirəm».

«Onda bu qədər sözü haradan tapırsan? Orada çox danışib çoxlu adamlar arasında olmusan?»

«Yox», – dedim. «Çox az. Ona görə də sözlər indi diyirlənib tökülür, səbətdən alma tökülən kimi. Sənin kimi özüm də mat qalmışam».

«Doğrudan, elədir?»

«Hə, Helen. Elədir. Məgər görmürsən, necə səslənir?»

«Sadə dillə deyə bilməzsən?»

Başımı buladım: «Niyə də yox? Çünki dəqiqlikdən qorxuram. Və nəyisə dəqiqləşdirən sözlərdən. İnanmaya bilərsən, amma belədir. Buna haradasa bayırda, küçələrdə sülənən anonim qorxu da əlavə olunur, onun da barəsində nə düşünmək, nə də danışmaq istəyirəm, çünki içimdəki səfeh bir xurafat deyir ki, nə qədər ki təhlükəni nəzərə almamışam, o, mövcud deyil. Ona görə də bu cür dolanbac danışırıq. Bununla zaman aradan qaldırılmış olur, film göstərilərkən qırılan lent kimi. Birdən-birə hər şey lallaşır, sanki, heç nə ola bilməzmiş».

«Mənim üçün çox dolaşmaq oldu».

«Mənim üçün də. Məgər kifayət etmir ki, burada, sənin yanındayam, sən hələ də həyatdasan və mən yenidən həbs olunmamışam?»

«Elə buna görə gəlmisən?»

Cavab vermədim. Nərmənazik amazonkalar1 kimi oturmuşdu burada, çılpaq, bir əlində badə, tələbkar, güzəştisiz, məkrli, qorxmaz və anladım ki, əvvəllər onun barəsində heç nə bilməmişəm. Dərk edə

bilmirdim, mənimlə necə yola gedib və özümü o kəslərdən saydım ki, göyçək bir quzusu olduğunu və onunla elə göyçək quzu kimi də rəftar etdiyini düşünürmüş və bir gün qəfildən görüb ki, əlinin altındakı göy boyunbağılara və yumşaq qaşovlara məhəl qoymayan, əksinə, tumarlayan əli dişi ilə param-parça etməyə tam qadir olan pumadır.

Vəziyyətim xarab idi. Sizin düşünə bildiyiniz baş verdi, birinci gecədə əvvəlcədən fikirləşdiyim şey; sadəcə olaraq, bacarmadım. Əvvəlcədən sümüyümə dammışdı, bəlkə də, ona görə belə alındı ki, bunu gözləyirdim. İş ondadır ki, bacarmadım, lakin belə şeyi gözlədiyimə görə bu hallarda əl atılan mənasız cəhdlərə yol vermədim. Adam özünü ağıllı göstərüb izah edə bilər ki, buna qarşı yalnız tövlə gədələri immunitetli olur və qadınlar özlərini elə aparmalıdır ki, belə şeyləri, guya, yaxşı başa düşürlər və özünü itirmiş kişiyyə analıq qayğısı ilə təsəlli verməlidirlər; bütün bunlara baxmayaraq, o məlun iş işliyində qalır ki, burada da hər cür pafos dəhşətli dərəcədə gülməli görünür.

Lazımı izahatı vermədiyimə görə Helen diltor idi və üstümə hücum çəkdi. Qavraya bilmirdim ki, niyə ona əl dəymədim. Özünü təhqir olunmuş sayırdı. Sadəcə olaraq həqiqəti deyə bilərdim, amma özümü buna hazır bilmirdim. Həm də ortada iki həqiqət var: birincisində, adam özünü taleyin ağışına atır, strateji sayıla bilən ikincisində isə, heç nəyi taleyin öhdəsinə buraxmır. Beş il ərzində öyrənmişdim ki, adam özünü taleyin ağışına atanda üstünə güllə yağdığına, gərək, heyrətlənməsin.

«Mənim kimiləri xurafatçı olur», – dedim. – «Onlarda inam var ki, nəyisə birbaşa desə və etsə, onun əksi olacaq. Ona görə də ehtiyatlı tərpnirik. Elə sözlərlə də».

«Nə böyük mənasızlıq!»

Güldüm: «Mənaya inamın daşını çoxdan atmışam. Yoxsa yabanı limon kimi apacı olardım».

«Məncə, xurafatın uzağa getməz».

«O uzaqlığa ki», – tam rahat dilləndim, – «səni hədsiz dərəcədə sevdiyimi dilə gətirəndə gestaponun bir an sonra qapını döyəcləməsinə eşidəcəyimi düşünürdüm».

Öyrəşmədiyi xışiltını eşidən heyvan kimi bir anlığa sakitcə dayandı. Sonra ağır-ağır üzünü mənə çevirdi. Sifətinin birdən-birə necə dəyişməsinin özü təəccüblü idi.

«Səbəb, doğrudan da, budur?» – astadan soruşdu.

«Yalnız biridir», – cavab verdim. – «Əlacsız cəhənnəmdən qorxulu cənnətə atılmışamsa, düşüncələrimdə səliqə-sahman yaradacağımı necə gözləyirsən?»

«Hərdən bu barədə düşünərdim», – bir az keçəndən sonra dedi. – «Təsəvvürüm tam başqaydı».

Bu başqalığın nə olduğunu soruşmaqdan özümü saxladım. Sevgi olan yerdə adam çox sual verir və çox şeyi bilmək istəyəndə sevgi də çəkilib yox olur.

«Həmişə ayrı cür alınır», – dedim. «– Allaha çox şükür!»

Gülümsədi: «Heç vaxt ayrı cür olmur, Yozef. Yalnız ayrı cür görünür. Şərab qalıbı?»

Rəqqasə kimi çarpayının başına fırlandı, badəsini yanına, döşəməyə qoyub gərnəşdi. Yad günəş altında qaralmışdı və çılpaq halında təmənnə umulan və bu təmənnanı dəfələrlə eşitmiş qadına bənzəyirdi.

«Haçan gedim?» – soruşdum.

«Qulluqçu qız sabah gəlməyəcək».

«Birisi gün də?»

Başı ilə təsdiqlədi: «Adi bir şeydir. Bugün şənbədir. Həftəsonu onu məzuniyyətə buraxdım. Bazar ertəsi günorta gələcək. Məşuqu var. Arvadı və iki uşağı olan polis». – Yarıyumulu gözləri ilə mənə baxdı. –

«Sevincindən yerə-göyə sığmırdı».

Bayırdan addım və mahnı səsləri gəldi. «Bu, nədir?» – soruşdum.

«Əsgərlərdir, ya da hitleryuqend1. Almaniyada həmişə haradasa hansısa dəstə nizami addımlarla yeriyir».

Ayağa durub pərdənin arasından çölə baxdım. Hitleryuqend bölüyü idi.

«Qəribədir, qohumlarının içindən tək-cə sən seçilib çıxmısan», – dedim.

«Görünür, fransız nənəmə çəkmişəm», – cavab verdi. – «Belə bir nənəmiz olub. Bunu hamıdan gizlədirik, sanki ,yəhudiymiş».

Əsnəyib gərnəşdi. Birdən-birə süstləşdi, sanki, həftələrdir bir yerdə yaşayırdıq, bayırda da təhlükə marıtlamırdı. Bu barədə danışmaqdan indiyə qədər ikimiz də çəkinmişdik. Helen sürgündəki həyatımdan indiyə qədər bir kəlmə də soruşmamışdı. Bilmirdim ki, ürəyimi oxuyub bu barədə qərarını vermişdi.

«Yatmaq istəmirsən?» – soruşdu.

Gecə saat bir idi. Yerimə uzandım.

«İşıqlardan birini yanılı qoya bilərik? İşıqda daha yaxşı yatıram. Alman qaranlığına hələ öyrəşməmişəm».

Tələsik mənə baxdı: «İstəyirsən, hamısını yanılı qoy, əzizim».

Bir-birimizə qısılib uzanmışdıq. Güclə xatırlaya bildim ki, əvvəllər biz hər gecə eyni çarpayıda yan-yanaya yatarsdıq. Bu, solğun bir kölgə, rəngsiz bir xatirəydi. Helen yanımda idi, amma büsbütün özgüləşmişdi, qəribə də olsa, yad bir yaxınlıqla; ondakı adsızlığı bir daha duydum, nəfəsini, saçının, ən çox da dərisinin ətrini, uzun zaman itirdiklərimi, fəqət tam olmasa da, yenidən tapdıqlarımı; yanımdaydı, indi keçmişdəkindən daha ağıllı. Sevimli insanın dərisinin bəxş etdiyi təsəlli! Nə qədər ağıllıdır, yalan söyləyən dilinə nisbətən nə qədər ifadəlidir! Həmin gecə uzun müddət oyaq qaldım, Heleni qucağımdan buraxmadım, işığa, həm tanıdığım, həm də tanımadığım otağa tamaşa etdim və özüm özümdən heç nə soruşmadım. Helen bir də ayıldı.

«Fransada qadınların çox olub?» – gözlərini açmadan mızıldandı.

«Lazım olandan artıǵı olmayıb», – dilləndim. – «Heç biri də sənə bənzəməyib».

Köksünü ötürüb mən tərəfə çevrilmək istədi, lakin yuxu ona güc gəldi. Yerinə quylandı. Yuxu asta-asta məni də haqladı, ancaq rüyalarım yoxa çıxmışdı; Helenin nəfəsi və kırımışlığı mənə də sirayət etdi və səhərə yaxın oyandım; aramızda bizi bir-birindən ayıran heç nə yox idi, onu sinəmə sıxdım, müqavimət göstərmədi və biz təzədən yuxuya getdik, daha tutqun olmayan işartılı bulud kimi.

VI

Səhər tezdən Münsterdə çamadanımı qoyub gəldiyim hotelə zəng edib bildirdim ki, Osnabrükdə bir az ləngimişəm və bu axşam geri qayıdacam; qoy otağımı saxlasınlar. Bu, ehtiyat tədbir idi; istəmirdim, anlaşılmazlıq ucbatından məni satsınlar və polis yolunu gözləsin. Etinasız bir səs cavab verdi ki, belə etdiyim yaxşıdır. Soruşdum ki, adıma poçt gəlibmi? Gəlmədiyini dedilər.

Dəstəyi asdım. Helen arxamda dayanmışdı.

«Poçt? Poçtu kimdən gözləyirsən?» – soruşdu.

«Heç kimdən. Sadəcə olaraq şübhəli görünməmək üçün dedim. Qərribə də olsa, poçt gözləyən adamı fırıldaqçı saymırlar».

«Sən də onlardansan?»

«Təəssüf ki, hə. İradəmin əksinə olaraq. Amma heç həzz almıram».

Güldü: «Bu gün axşam Münsterə getmək istəyirsən?»

«Çox qala bilmərəm axı. Qızın sabah qayıdacaq. Burada, şəhərdə yerləşməyə ürək eləmirəm. Bığ məni yetərinə tanınmaz etmir».

«Martensin yanında qala bilməzsən?»

«Gecə qəbul otağında yatmağımı təklif etdi, amma gündüz saxlaya bilmir. Münsterə getməyim yaxşıdır, Helen. Orada küçədə buradakı kimi asanlıqla tanına bilmərəm. Vur-tut bir saatlıq yoldur».

«Münsterdə nə qədər qalmaq istəyirsən?»

«Bunu yalnız orada olanda biləcəm. Adam təhlükə məqamında işin gedişi ilə bağlı bir növ altıncı duyğusunu işə salır».

«Burada təhlükə hiss edirsən?»

«Hə. Bu gün səhər tezdən. Dünənsə yox».

Qaşlarını çatıb mənə baxdı: «Gərək, çölə çıxmayasın», – dedi.

«Qaranlıq düşməmiş, yox. Onda da yalnız vağzala getmək üçün». – cavab vermədi. «Yaxşı olacaq», – dedim. – «Ürəyinə salma. Sabahkı günü düşünməyi unutmadan bir saatdan digərinə sağ çıxmağa alışmışam».

«Alışmısan? Əsl təcrübə!» Yenə dünən axşamkı həmin oynaq işvə.

«Təkcə təcrübə yox, həm də ehtiyac», – cavab verdim. – «Ancaq buna baxmayaraq, hərdən bəzi şeyləri unuduram. Gərək, Münsterdən üzqırخان gətirəydim. Bu gün axşam görkəməmdən səfillik yağacaq.

Mühacirin yaddaş kitabı istənilən halda, belə şeylərdən qaçmağı buyurur».

«Hamamda üzqırخان var», – dedi. – «Beş il öncə qoyub getdiyin. Dəyişəcək də var, köhnə kostyumların soldakı dolabdan asılıb».

Bunu elə dedi, elə bil, mən beş il bundan qabaq başqa bir qadına qoşulub onu atmışam, indi də paltar-palazımı aparmaq üçün tək gəlmişəm. Etiraz etməyə cəhd göstərmədim, nəticəsi olmazdı. Mənə heyrətlə baxıb izah etməyə çalışdı ki, o cür demək istəməyib və əgər mən o cür başa düşürəmsə, mənasız şəkildə özümü müdafiə etmiş olaram. Qəribədir, nələrdə duyduğumuzu bildirməmək üçün hansı əyri yollara düşürük!

Vanna odasına getdim. Köhnə kostyumlarıma baxmağımın bircə təsiri oldu, nə qədər arıqladığımı dərk etdim. Dəyişəcək tapdığımı sevindim və ondan kifayət qədər götürməyi kəsdim. Elə sentimental bir həyəcan hiss etmədim. Mühacirliyin bədbəxtlik yox, inkişaf üçün bir növ soyuq müharibə olması barədə üç il əvvəl gəldiyim nəticə ən azı burada öz bəhrəsini verirdi.

Gün duyğuların intermediyasında ötüb-keçdi. Getməyimin vacibliyi hər ikimizin əhvalını pozmuşdu, amma Helen mənim kimi vərdiskar deyildi. Bunu az qala şəxsi təhqir kimi qəbul edirdi. Fransadan çıxandan bəri mən təcrübə və zamanın köməyi ilə hazır idim; getmə məsələsi ortaya çıxanda Helen heç gəlişimi düz-əməlli sinirə bilməmişdi. Həmin situasiya təkrarlananda qüruru barışa vaxt tapmamışdı. Üstəlik, bura dünənki axşama olan reaksiya da qarışmışdı; duyğunun qabarmış dalğaları çəkilməkdə idi, gömülmüş köhnə xarabalıqlar birdən-birə üzə çıxmışdı və olduqlarından xeyli böyük görünürdülər. Bir-birimizlə ehtiyatlı davranırdıq; hələ bir-birimizə alışmamışdıq. Hər şeyi götür-qoy etmək üçün bir saat da məmnuniyyətlə tək qalardım, amma sonra fikirləşəndə ki, Helenlə qalacağım müddət bir saat yox, zamanın on ikidə biridir, mənə ağlasığmaz göründü. Əvvəllər, rahat yaşadığımız illərdə özümü belə bir sualla əyləndirirdim ki, bircə aylıq ömrümün qaldığını bilsəydim, görəsən, nə edərdim. Heç vaxt da aydın bir nəticəyə gələ bilmirdim. Nəsə bir iş görməli olsaydım, o görmək istəmədiyim işlə qərribə bir qütb təşkil edəcəkdi və mən indi həmin halı yaşayırdım. Gündüzə qucaq açıb özümü onun ağuşuna atmaq, bütün duyğularımı Heleni canıma hopdurmaq əvəzinə, içimdə qovrulan bir arzu ilə nəsə etmək istədim, özü də elə bir ehtiyatkarlıqla ki, sanki, şüşə idim; Heləndə də, deyəsən, eyni hal baş verirdi. Dəhşət və qorxu içində iztirab çəkirdik. Bir-birimizi itirmək qorxusu isə alatoranla birlikdə özünü yetirdi, içimizə elə doldu ki, bir-birimizi bir daha tanıdıq.

Saat yeddidə qapının zəngi çalındı. Yerimdən diksindim. Qapı zəngi mənim üçün polis demək idi.

«Kim ola bilər?» – pıçıldadım.

«Kirimişcə oturub gözləyək», – Helen cavab verdi. – «Görünür, kimsə tanışlardandır. Cavab verməsəm, çıxıb gedəcək».

Zəng təkrar çalındı. Sonra kimsə var gücü ilə qapını döydü.

«Yataq otağına get», – Helen pıçıltı ilə dedi.

«Kimdir ki?»

«Bilmirəm. Yataq otağına get. Başımdan edəcəm. Qonşuları oyatmaqdan, bu yaxşıdır».

Məni yataq otağına tərəf çəkdi. Tələsik ətrafa boylandım görün, məndən bir şey qalmayıb ki. Sonra yataq otağına getdim. Helenin sualını eşitdim:

«Kimdir?» – Kişi səsi gəldi. Sonra Helen bir də dilləndi: «Sənsən? Nə olub ki?»

Qapını çəkib bağladım. Mətbəxdən ikinci bir çıxış da vardı, amma ora yetişə bilmədim; görə bilərdilər. İmkanım vardı, divarın içində quraşdırılmış iri dolaba girim, burada Helenin paltarları asılmışdı; qapı ilə bağlanan iri divar taxçası idi. Hava sarıdan korluğum olmazdı. Həmin adamın Helenlə olacağı getdiyini eşitdim. Bu, məni konslagerə salan qaynım Qeorq idi.

Helenin dəfə-daraq masasına baxdım. Silah kimi istifadə edə biləcəyim yeganə şey sədəf dəstli kağız bıçağı idi; gözümə ayrı heç nə dəymədi. Çox fikirləşmədən bıçağı cibimə qoyub dolaba girdim. Aydın idi ki, məni tapacağı təqdirdə özümü müdafiə edəsi olacam, onu öldürüb gizlənməkdən, sonra da qaçmaqdan savayı ayrı yol da yox idi.

«Telefon?» – Helenin səsiydi. – «Heç nə eşitməmişəm. Yatmışdım. Nə olub axı?»

Böyük təhlükələr zamanı elə an olur ki, hər şey qəfildən gərginləşir, sanki, bircə qığılcım yetərmiş ki, qovuc kimi alovlanasan. Bu halda beynin açılır, tez düşünüb tez də qərar verirsən. Qeorq hələ cavab verməmiş hiss etdim ki, mənim barəmdə heç nə bilmir.

«Nə qədər zəng etmişəm», – Qeorq dilləndi, – «heç kim cavab verməyib. Qulluqçu qız da. Fikirləşdik ki, nəyə olub. Qapını niyə gec açdın?»

«Yatmışdım», – Helen sakitcə cavab verdi. – «Telefonu da ona görə çıxarmışdım. Başım ağrıyır, hələ də keçməyib. Məni sən oyatdın».

«Başın ağrıyır?»

«Hə. İndi əvvəlkindən də pis ağrıyır. İki həb atmışam. Gərək, yatıb sinirəm».

«Yuxu dərmanı?»

«Başağrısı dərmanı. İndi isə getsən, yaxşıdır. Yatıb ayılmalıyam».

«Dərman boş şeydir», – Qeorq sözünü sürdürdü. – «Geyin, gedək gəzməyə. Bayırda hava çox gözəldir. Təmiz hava hər cür dərmandan ötədir».

«Həbləri indi atmışam, gərək, yatıb ayılam. Boş-boşuna gəzmək istəmirəm».

Bir xeyli də danışdılar. Qeorq Heleni bir azdan götürmək istəyirdi, ancaq Helen boyun qaçırırdı.

Qardaşı soruşdu ki, evdə yetərincə yeməyi varmı. Helen də cavab verdi ki, varıdır. Sonra Qeorq qulluqçu qızın harada olduğunu soruşdu. Helen də qıza icazə verdiyini və ilkindidə gəlib şam yeməyini hazırlayacağını dedi.

«Demək, hər şey qaydasındadır?» – Qeorq soruşdu.

«Nə qaydasında olmaya bilər?»

«Hım, elə-belə dedim! Adamın ağına min cür fikir gəlir. Nəhayət ...»

«Nə nəhayət?» – Helen sərt soruşdu.

«Həə, o vaxt ...»

«Nə o vaxt?»

«Haqlısan», – Qeorq dedi. – «Bu barədə danışmağın nə faydası? Hər şey qaydasındadırsa, demək, qaydasındadır. Əvvəl-axır qardaşınam ya yox, elədirsə, soruşurlar ...»

«Hə».

«Nə?»

«Qardaşımın».

«İstərdim, bunu unutmayasan. Sənin yaxşılığını istəyirəm».

«Hə, hə», – Helen çox səbirsiz dilləndi. – «Bunu mənə tez-tez demisən».

«Bu gün sənə nə olub? Tamam başqa cürsən».

«Həə?»

«Məncə, daha ağıllı. Köhnə zibil birdən-birə başlasa ...»

«Başlamaz. Başım ağrıyır, vəssalam! Və nəzarət altda olmağıma nifrət edirəm».

«Səni heç kim nəzarətdə saxlamır! Sadəcə olaraq nigarandım».

«Nigaran olma. Məndə heç nə yoxdur».

«Bunu həmişə deyirsən. O vaxt ...»

«Gəl o vaxtdan danışmayaq», – Helen çox sərt dilləndi.

«Əlbəttə – danışmayaq! Söhbət məndən gedirsə, heç vaxt. Həkimdə olmusan?»

«Hə», – bir an keçməmiş Helen cavab verdi.

«Nə deyir?»

«Heç nə».

«Nəsə deməlidir axı».

«Deyir ki, dincəlim», – hirsə cavab verdi. – «Yorğun olanda, başım ağrıtanda yatım, kimləsə söz güləşdirməyim və heç kəsdən icazə istəməyim ki, həşəmətli Minillik səltənətin vətəndaşı və folksqenossini kimi bunlar mənim vəzifə borcumla uzlaşsın».

«Elə belə də dedi?»

«Yox, belə demədi», – Helen tələsik və bərkdən dilləndi. – «Burasını mən əlavə etmişəm! Sadəcə dedi ki, boş yerə həyəcanlanmayım! Deməli, cinayət işlətməyib və konslagerə salınmasına lüzum yoxdur. Hazırkı hökumətin əsl pərəstişkarlarından biridir. Bəs eləyir?»

Qeorq nəşə mızıldadı. Elə bildim, getməyə hazırlaşır; təcrübəm deyir ki, bu, ən riskli anlardan biridir, çünki nəzərdə tutulmayanlar baş verə bilər; odur ki, dolabın qapısını arxamca dartıb kiçik bir yarıq qoydum. Azca keçmiş onun yataq otağına gəldiyini eşitdim. Kölgəsi dar yarıqdan süzülən işıqın qabağını kəsdi, onun vanna otağına doğru addımladığını eşitdim. Mənə elə gəldi ki, Helen də onunladır, ancaq onu görmədim. Dolabın qapısını axıracan bağlayıb qaranlığa qapıldım, kağız bıçağı da əlimdə, Helenin paltarlarının arasında.

Arxayın idim ki, Qeorq yerimi bilmir, orasını da bilirdim ki, vanna otağından olacağa keçib sağollaşacaq; buna baxmayaraq, boğazımın qovuşduğunu və həmin an da tərini qoltuqlarımın altından bütün bədənə boyu axdığını hiss etdim. Məlum qorxu ilə naməlum qorxu başqa-başqa şeylərdir. Qorxu məlumdursa, təhlükəli, lakin qeyri-müəyyən ola bilər və onu intizamla, yaxud biciklə nəzarətdə saxlamaq olar. Amma nə baş verəcəyini biləndə intizam və psixoloji həngamənin xeyri olmur. İlk qorxu ilə hələ konslagerə salınmamış tanış olmuşdum; ikincini indi, bir də ora düşərsə, mənə nələr gözlədiyini biləndən sonra keçirirdim.

Qəribəydi ki, sərhədi keçəndən bu yana heç vaxt bu barədə özüm özümə hesabat verməmişdim və heç vermək də istəməmişdim. O, haradasa mənə buxovlayıb saxlayardı, amma içimdə nəşə buxovlanıb saxlanılmaq istəmirdi. Bir də ki bizi öldürməyib yaşatmaq üçün yaddaşımız yanılır, saxtılığa yol verir. Unutqanlıq pərdəsi ilə o, dözülməzi yumşaldır. Tanışdır sizə?»

«Bəli, tanışdır», – cavab verdim. – «Amma bu, unutqanlıq deyil, bir növ yarıyuxudur. Bircə təkan bəs edir və hər şey təzədən ayıqlaşır».

Şvars başı ilə təsdiqlədi.

Daş anbarın qaranlıq, ətirli darlığında, paltarların arasında, sanki, iri yarasaların yumşaq qanadları tərəfindən sıxılaraq hərəkətsiz dayanmışdım və ipək paltarlar xışıldamasın deyə, öskürəyimi, ya da asqırmağımı boğmaq üçün həzin-həzin və yüngül nəfəs alırdım. Hansı qorxulu işə girişdiyimi ilk dəfə tam anladım. Dəhşət döşəmədən qapqara his kimi baş qaldırırdı və mən boğulmağımdan qorxdum. Düşərgədə başıma bundan betəri gəlməmişdi; mənəmlə adi hal kimi, pis rəftar etmişdilər, lakin yenidən azadlığa buraxmışdılar, bu da, çox güman ki, xatirələrimin sönməsinə səbəb olmuşdu. İndi vaxtilə gördüklərim, başqalarının başına gələnələr, haqqında eşitdiklərim və nişanəsinin şahidi olduqlarım təzədən gözlərim önündə idi və mən mənə buna vadar edən səfehliyi və dolaşılıqlığı qavraya bilmirdim, necə oldu ki, varlığımın təsdiqi üçün yalnız həbsxana və ölkədən çıxarılmama ilə cəzalandırılma biləcəyim o müqəddəs ölkələri tərk etdim. O ölkələr indi mənə humanizm limanları kimi görünürdü.

Qeorqun səsi vanna otağından gəldi. Divar nazik idi, o da əsl əmr sahibləri kimi astadan danışdı. Unitazın qapağını şaqqıltı ilə qaldırıb ehtiyacını ödədi. Onun şırıltısına qulaq asmağım sonralar mənə həyasızlıq zirvəsi kimi göründü, baxmayaraq, bununla onun arın-arxayın olduğunu və şübhəçsizliyini hiss etdim. Yadıma oğurluqlar və qarətlər düşdü, orada da canilər aradan çıxmazdan qabaq mənzilləri mundarlayırlar, bir qismi acıqdan, bir qismi də həyadan, çünki buna ehtiyac özlərinin keçirdiyi qorxunun əlaməti olur.

Unitaza buraxılan suyun səsinə, Qeorqun dabanlarını taqqıldada-taqqıldada vanna otağından çıxdığını və yataq otağı ilə addımladığını eşitdim. Sonra dəhliz qapısının boğuş səsi eşidildi, dolabın qapısı hirsə açıldı; yarıqdan işıq süzüldü və Helenin tutqun siluetini gördüm.

«Getdi», – Helen pıçıldı ilə dilləndi.

Gizləndiyim yerdən çıxdım, sanki, - çox uzaqlardan gələn bir müqayisə - qadın paltarında ələ keçirmiş Axilles idim. Qorxudan rüsvayçılığa və pərtliyə keçid elə sürətli alındı ki, üçü də bir-birinə qarışıb eyni bir anda təzahür tapdı. Onların tez gəlib tez də getməsinə öyrəncəkliydim, amma ortada bir seçim vardı: boğazdan qəfil yapışma sürgün idi, yoxsa ölüm.

«Gərək, gedəsən», – Helen pıçıldı.

Ona baxdım. Bilmirəm, sifətində niyə nifrətə bənzər bir şey axtardım; onunla bağlı olmalıydı ki, qorxu ötüşəndən sonra mən bir anlığa özümü kişi saymadım, Heləndən başqa bir ayrısı ilə heç vaxt üzləşmədiyim bir hal.

Onun sifətində çılpaq qorxudan savayı heç nə yox idi.

«Gərək, gedəsən», – təkrarladı. – «Sənin bura gəlişinin özü yanlışlıqdır».

Bunu özüm də bir an öncə düşündüyümə baxmayaraq, yenə başımı silkələdim.

«İndi yox», – dedim. – «Bir saatdan sonra. Ola bilsin hələ də küçədə vurnuxur. Bir də gələ bilər?»

«Məncə, yox. Heç nədən şübhələnmədi».

Helen olacağa getdi, çıraq şüşəsini burub söndürdü, pərdələri aralayıb bayırı dinşədi. Yataq otağının işığı qızılı romb kimi açıq qapıdan döşəməyə düşürdü. Işıqdan o yana Helen dayanmışdı, irəliyə əyilərək, gərgin, sanki, vəhşi bir heyvana baxırdı.

«Vağzala gedə bilməzsən», – pıçıldı ilə dedi. – «Tanıya bilərlər. Amma, gərək, elə indi çıxıb gedəsən! Ellanın maşınıni götürüb səni Münsterə apararam. Gör necə də gic olmuşuq! Burada qala bilməzsən!» Pəncərənin yanında dayanmışdı, məndən bir otaq enində aralı, fəqət yetərincə aralı və mən ürəyimdə kəskin ağrı hiss etdim. Deyəsən, ayrılmağımızı indi birinci dəfə o, özü gerçəkləşdirirdi. Gün ərzində yarındığımız ehtiyatkarlığın hamısı birdən-birə yoxa çıxdı. Helen qorxunu görmüşdü, öz gözləri ilə görmüşdü, bu da başqa şeylərin hamısını süpürüb kənara atmışdı. Bu, qorxu və məhəbbətdən, eyni zamanda da vida və itkidən başqa bir şey deyildi. Mən də bunu onun kimi dərk etdim, kəskin və

qəddar, pərdəsiz-örtüksüz, çıl-çılpaq və ehtiyatsızlıqla; qovurucu idrak elə həmin an qəribə şəkildə qovurucu bir ehtirasa çevrildi. Onu tutub saxlamaq istədim, saxlamalıydım da, ondan yapışdım, onu istədim, bir daha, büsbütün, onu itirmək qorxusunda çaş-baş qalaraq, halbuki o, hələ də planlar cızır, ümidini itirmir, təslim olmur, əlləşib-vuruşur və pıçıltı ilə söyləyir:

«İndi yox! Ellaya zəng etməliyəm! İndi yox! Axı biz ...»

Biz neyləməliydik ki! Hələ bir saat da vaxtım vardı, sonra dünya dağılacıqdı. Bunu əvvəllər niyə belə güclü duymamışam? Duymağına duymuşam, bəs niyə özümə duyğularım arasındakı şüşə divarı vurub dağıtmamışam? Vətənə qayıtmağım ağılsızlıq idisə, bu ondan on qat ağılsızdıqdır! Üzümə gələn boşluğa Heləndən nəsə götürmək istəyirdim, bəxtim gətirsəydi, ehtiyatkarlıq, vurnuxma və yuxu ilə yuxu arasındakı son anlaşılmalı barədə xatirələrdən bir az çox; Heleni ram etməliydim, aydıdır, bütün duyğularımı, ağılı, gözlərini, düşüncələrini – bir sözlə, büsbütün, təkcə gecə ilə səhər arasındakı heyvan kimi yox.

Müqavimət göstərdi, pıçıltı ilə dedi ki, Qeorq qayıda bilər, başa düşmürdüm, doğrudanmı, belə fikirləşir. Onu görə kimi unutmamaq üçün özümü odlara atmışam, indi bunların hamısı arxada qalandan sonra yalnız bircə şey istəyirdim, bu otaqda Helenin parfümlərinin və paltarının ətrini, yatağı və toranlığı: olanımla, bacarığımla onu ram etmək; məni ağrıdan və itkinin hamar, boğuc əzabını sıxışdır çıxaran yeganə bir şey vardısı, o da onu təbiətin bəxş etdiyi imkandan daha çox və daha dərindən ram edə bilməməyim idi. Yorğan kimi üstünə sərilərdim, minlərlə əlimin, dodaqlarımın olmasını diləyərdim, meyvənin qabığı kimi onu bürümək istərdim, onu dərindən duymaq üçün, arada məsafə qoymadan, dərimi dərisinə hopduraraq, bununla belə, ulu ağrı ilə ki, yalnız dəri dəriyə hopur, qan qana qarışmır, yanaşı uzanmaq əvəzinə bir bədəndə birləşmirik».

VII

Söhbətini kəsmədən Şvars qulaq asırdım. Düzdür, dərdini danışdı, amma bilirdim ki, onun üçün hərdən əks-səda verən adi bir divaram. Özüm özümə də o cür qiymət verirdim; yoxsa pərxaşlıq salmadan ona qulaq asa bilməzdim və tam əmin idim ki, o da bir daha oyanmasını istədiyi şeyi xatirələrin səssiz ovulub töküldüyü qumda dəfn etməzdən öncə bunsuz danışa bilməzdi. Bir gecəliyinə onun yolunun üstünə çıxmış yad adam idim və Şvars həmin yad adamdan çəkinməyə bilərdi. Uzaq, ölü bir adın – Şvarsın – anonim qılafına bürünərək mənə rast gəlmişdi və həmin qılaflı atmış olsaydı, onunla birlikdə öz şəxsiyyətini də atmış olardı və son sınırdakı qara darvazaya doğru addımlayan anonim kütlənin içində itərdi ki, orada da heç bir sənədə ehtiyac olmur və adamı nə çıxarı edirlər, nə də geri qaytarırlar.

Ofisiant xəbər verdi ki, ingilis diplomatlarından başqa bir alman da gəlib. Onu bizə göstərdi. Hitlerin elçisi bizdən beş masa aralıda oturmuşdu, aralarında da iki qadın olan üç nəfərlə; qadınların güclü və sağlam görkəmi vardı, bir-birinə uyuşmayan iki rəngli ipək paltar geymişdilər. Göstərilən kişinin arxası biz tərəfə idi və mən bunu uyğar, tələssiz saydım.

- Fikirləşdim ki, cənablara maraqlı olar, - ofisiant dedi, - siz də almanca danışdığınıza görə.

Şvars da, mən də istər-istəməz bir-birimizə mühacir baxışı atdıq – bir anlığa göz qapaqlarını qaldırıb heç nə büruzə vermədən baxışları çəkmək. Mühacir baxışı Hitlerin rəhbərliyi altında olan alman baxışından fərqlidir, – sonradan pıçıltı ilə nəsə demək üçün ehtiyatla ətrafa böylanmaq – amma hər ikisi əsrimizin mədəni inkişafına aiddir, məcburi xalqlar köçkünülüyü kimi. Yüz ildən sonra iztirab fəryadları unudulanda tülük bir tarixiçi bütün bunların hamısını mədəniyyəti irəli aparan, onu gübrələyən və yayan bir hal kimi qeyd edəcək.

Şvars etinasızlıqla ofisiantı süzdü.

- Onun kim olduğunu bilirik, - dedi. - Bizə bir az şərab gətirin.

«Helen», – sonra eyni arxayınçılıqla sözünə davam etdi, – «rəfiqəsinin maşınıni götürməyə getdi.

Mənzildə tək qalıb gözlədim. Axşam düşmüşdü və pəncərələr açıq idi. Işıqların hamısını söndürdüm ki, mənzildə olduğumu görənlər olmasın. Qapını çalan olsaydı, cavab verməyəcəkdim. Qeorq qayıdıb gələsi olsaydı, dar ayaqda mətbəxdəki çıxışdan qaçasıydım.

Yarım saat pəncərənin yanında oturub küçənin səs-küyünü dinşədim. Bir azdan içimə itkinin azman, səssiz duyğuları dolmağa başladı. Ağrılı deyildi, fəqət üfəqə yetişənə qədər get-gedə irəli sürünüb hər şeyə kölgə salan toranlığa bənzəyirdi. Kölgə tərəzisinin bir gözünə boş keçmiş, digər gözünə isə boş gələcək qoyulmuşdu, ortada da tərəzinin kölgə qolunu çiyində saxlamış Helen dayanmışdı və o da çoxdan yox olmuşdu. Mənə elə gəldi ki, həyatımın tən ortasında; növbəti addım tərəzini əyəcəkdə və o, asta-asta gələcəyə doğru enəcək, get-gedə boz rəngə bürünəcək və heç vaxt bir daha tarazlıq alınmayacaqdı.

Yaxınlaşan arabanın səsi məni xəyaldan ayırdı. Küçə fənərinin işığında Helenin maşından endiyini və giriş qapısında gözdən itdiyini gördüm. Qaranlıq, ölü mənzillə yeridim və qapıya salınan açarın səsini eşitdim. Ütələk-ütələk içəri girdi.

«Gedə bilərik», – dedi. – «Münsterə qayıtmalısan?»

«Çamadanım oradadır. Şvars soyadı ilə qeyd olunmuşam. Daha hara gedəsiyəm ki?»

«Hotelin pulunu ödə, köç başqasına».

«Harada?»

«Elədir, harada?» – fikrə getdi. – «Münsterdə», – axır ki dilləndi. – «Haqlısan. Özgə harada ola bilər ki? Ən yaxını elə Münsterdir».

Lazım olan ayın-oyunu çamadana yığdım. Qərara aldım ki, arabaya evin qabağında yox, bir az aralıda oturum, Hitler meydanında. Çamadanı Helen gətirəsi oldu.

Heç kimə görünmədən küçəyə çıxdım. İsti külək üzümə vurdu. Qaranlıqda yarpaq xışıldayırdı. Helen mənə meydanda yetişdi.

«Min», – pıçıldadı. – «Əlli tərən!»

Kabrioletdə modelli bağlı araba idi. Cihazlar lövhəsinin əks etdirdiyi işıqdan Helenin sifəti nurlanmışdı. Gözləri parıldayırdı.

«Gərək, ehtiyatla sürəm», – dedi. – «Kiçicik bir qəza və polis, vəssalam, bircə bu çatmırdı!»

Cavab vermədim. Yolda belə şeylərdən danışmazlar; deyərsən, başına gələr. Helen gülüb torpaq təpələr boyunca irəlilədi. Az qala onu əsməcəli bir dəlisovluq tutmuşdu, sanki, bunların hamısı macərə idi; digər maşınlarla yol verəndə, yaxud onları ötəndə öz-özünə avtomobillə danışdı. Nəqliyyat polisinin yanında saxlamalı olanda dodağının altında ovsun oxudu; qırmızı işıq yananda isə onu tələsdirirdi:

«Tez ol! Dəyiş! Yaşıla keç!»

Bilmirdim, nə anlayım. Mənim üçün bu, bizim son saatımız idi. Nə fikirləşdiyimi mənə aydın deyildi. Şəhərdən çıxanda sakitləşdi.

«Münsterdən haçan yola çıxacaqsan?» – soruşdu.

Bilmirdim, çünki ortada konkret məqsəd yox idi. Təkcə onu bilirdim ki, çox qala bilmərəm. Bəxt adama cəmi bircə dəfə dəli azadlığı verir; sonra xəbərdarlıq edib zərbəsini endirir. Bunu hərdən, vaxt çatanda hiss edirsən. Hiss edirdim ki, vaxt yetişib.

«Sabah», – dedim.

Bir xeyli dinmədi. Axırda soruşdu:

«Necə etmək istəyirsən?»

Mənzildə tək qalanda bu barədə fikirləşmişdim. Qatara minib sərhəddə pasportumu göstərmək mənə xeyli riskli görünmüşdü. Başqa sənədlərimi soruşa bilərdilər, ölkədən çıxma icazəsini, səltənəti tərk etmə rüsumunun təsdiqini, pasport qeydiyyatını, bunlar isə məndə yox idi.

«Gəldiyim yolla», – dedim. – «Avstriyadan. Rayndan keçib İsveçrəyə. Gecə». Sonra Helen tərəfə çevrildim: – «Gəl bu barədə danışmayaq. Ya da bacardıqca az danışaq».

Başı ilə təsdiqlədi.

«Özümle pul götürmüşəm. Sənə lazım olar. Sərhəddi gizli keçəndə özünle götürərsən. İsveçrədə dəyişmək olar?»

«Olar. Özünə lazım deyil?»

«Özüm apara bilmərəm. Sərhəddə yoxlayırlar. Yalnız bir-iki mark götürə biləm».

Heyrətlə ona baxdım. Nə danışır bu? Görünür, dili dolaşır.

«Nə qədərdir?» – soruşdum. Tələsik üzümə baxdı.

«Düşündüyün qədər də az deyil. Xeyli vaxtdır yığırdım. Orda, çantadadır». Xırda dəri çantaya işarə etdi. – «Çoxu yüzmarklıqdır. Bir bağlama da iyirmilik, Almaniyada xərcləmək üçün ki iri pul dəyişməyəsen. Sayma. Götür. Onsuz da hamısı sənin pulundur».

«Partiya idarəmi müsadirə etmədi?»

«Etdi, amma bir az gec. Bunları hesabdan tez götürdüm. Bankda bir nəfər kömək elədi. Sənin üçün saxlamışdım və haçansa göndərəcəkdim, amma harada olduğunu bilmirdim».

***

«Ona görə yazmırdım ki, fikrləşirdim, nəzarət altda olarsan. İstəmirdim, səni də hansısa düşərgəyə atsınlar».

«Təkcə ona görə yox», – ağır-ağır dilləndi.

«Elədir, bəlkə də, təkcə ona görə yox».

Vestfal əyalətinin küləş damlı və qara kərənli ağ evlərdən ibarət kəndlərinin birindən keçib gedirdik. Əyinlərində mundir olan gənclər ətrafda fəxrlə addımlayırdılar. Meyxanaların birindən Horst Vesel mahnısı1 bayıra süzülürdü.

«Müharibə başlayacaq», – Helen birdən-birə dilləndi. – «Ona görə gəlmisən?»

«Haradan bilirsən?»

«Qeorq deyib. Ona görə gəlmisən?»

Bunu niyə bilmək istədiyini başa düşmürdüm. Mən yenidən qaçqınlıqda deyildimmi?

«Hə», – cavab verdim. – «Həm də ona görə, Helen».

«Məni aparmaq istəyirdin?»

Diqqətlə ona baxdım: «Allah xatirinə, Helen», – axır ki, dilləndim. – «Heç onu dilinə də gətirmə.

Orada nələrdən xəbər yoxdur. Bu, sənin üçün macərə deyil. Müharibə başlayanda isə heç təsəvvür ediləsi deyil. Almanların hamısını içəri atacaqlar».

Dəmiryol keçidində dayanmalı olduq. Gözətçi evciyinin qabağındakı bağçada georğınlar və qızılgüllər çiçək açmışdı. Külək şlaqbaumlarda oynayırdı, sanki, onlar arfa idilər. Böyrümüzə ayrı maşınlar da saxladı – əvvəlcə içində dörd kök, ciddi kişi oturmuş xırda bir opel; onun arxasında ikinəfərlik üstüaçıq, yaşıl maşın, sükan arxasında da yaşlı bir qadın; sonra bizə az qala mühərrikinin səsi eşidilməyən qara mercedes-limuzin yan aldı, cənazə arabası kimi. Sükanın arxasında qara mundirli bir SS-çi oturmuşdu, arxada da solğunsifət iki SS zabiti. Maşın bizə elə sıx dayanmışdı ki, az qala əlim çatacaqdı. Xromlu gədələrin əyləşdiyi mercedes o qədər qabağa getdi ki, az qaldı radiatoru şlaqbauma dəysin. O, doğrudan da, içində iki meyit aparan cənazə maşınına oxşayırdı. Bir az qabaq müharibədən

danışdıq və budur, onun simvolu indi yanımızda dayanıb: qara mundirlər, meyit sifətləri, gümüşü meyit başları və daha qızılıgül ətri əvəzinə, acı yovşan və çürüntü iyi verən sükunət.

Qatar həyatın özü kimi nərildəyə-nərildəyə yaxınlaşdı. Sürət qatarı idi, yataq kupeləri, ağ örtük çəkilməmiş masaları olan gur işıqlı vaqon-restoranı ilə. Şlaqbaum qalxanda mercedes digər maşınları keçib təbiətin rəngini kabusanə dəyişən – ağaclar qapqara skeletlərə bənzəyirdi – güllə kimi qabağa şütüdü.

«Mən də səninlə gedirəm», – Helen pıçıldadı.

«Nə? Nə deyirsən?»

«Niyə də yox?» Maşını saxladı. Sükut bizə səssiz zərbə kimi dəydi, sonra gecənin səsini eşitdik. «Niyə də yox?» – birdən çox həyəcanlı dilləndi. – «Məni yenə burada qoymaq istəyirsən?»

Cihazlar lövhəsinin yaşıl işığındə sifəti zabitlərin sifəti kimi elə solğunlaşdı ki, elə bil, iyun gecəsində sürünən ölüm onu da haqlamışdı. İndi dərk etdim ki, ən çox qorxduğum şey elə bu imiş: müharibə aramıza girəcək və o tüğyan edəndən sonra biz bir-birimizi heç vaxt tapmayacağıq, zira insan hər şeyi dağıdan zəlzələdən sonra, ən böyük cəsarətlə də olsa, bu qədər şəxsi xoşbəxtliyə ümid edə bilməzdi.

«Əgər məni aparmağa gəlməmişsən, onda gəlişinin özü ən böyük cinayətdir! Məgər başa düşürsən?» – hirsindən laxlamış Helen dilləndi.

«Elədir», – dedim.

«Onda niyə boyun qaçırırsan?»

«Qaçırmıram. Amma sən bunun nə olduğunu bilmirsən».

«Özün dəqiq bilirsən? Onda niyə gəlmisən? Amma düzünü de! Mənimlə bir də xudafisləşməyə?»

«Yox».

«Onda niyə? Burada qalıb intihar etməyə?»

Başımı silkələdim. Anladım ki, onun başa düşəcəyi bircə cavab var, bircə cavab ki, heç vaxt baş tutmasa da, onu indi deməliyəm. Bu cavabı ona verməliydim.

«Səni aparmağa. Bunu hələ də bilmirsən?»

Sifəti duruldu, gözəlləşdi. Hirsi soyudu.

«Bilirəm», – mızıldadı, – «Axı bunu mənə deməliydin. Hələ də bilmirsən ki, deməliydin?»

Özümü topladım. «Bunu sənə yüz kərə demək istəmişəm, Helen, hər dəqiqə də təkrarlamaq istəyirəm. Ən çoxu da bunun qeyri-mümkün olduğunu sənə izah etməli olanda deyirəm».

«Mümkündür. Mənim pasportum var».

Bir anlığa susdum. Söz elə səsləndi ki, sanki, düşüncələrimin utancaq buludlarında şimşək çaxdı.

«Pasportun var?» – heyrətlə soruşdum. – «Xarici pasport?»

Əl çantasını açıb pasportunu çıxartdı. Təkcə pasportu yox idi, həm də yanındaydı. Ona müqəddəs

qrala baxan kimi baxdım. Bu təkə keçərli pasport deyildi, həm qulaq dinliyi, həm də qanunun özü idi.

«Haçandandır?» – soruşdum.

«İki ildir», – dedi. – «Hələ üç il də etibarlıdır. Üç dəfə istifadə etmişəm, bir dəfə Avstriya hələ müstəqil olanda ora getməyə, iki dəfə də İsveçrəyə».

Vərəqlədim. Özümü toplamalı oldum. Gerçəklik birdən-birə qarşımda dayanmışdı. Əlimdə pasport xışıldayırdı. Helenin Almaniyanı tərk etməsi labüdləşmişdi. Düşünmüşdüm, bu, o vaxt mümkün olar ki, o da mənim kimi qaçıb sərhədi gizli keçsin. Bir gözü məndə Helen soruşdu:

«Çətin olmaz, düzdür?»

Başımla təsdiqlədim, sanki, gicləmişdim.

«Sadəcə qatara minib gedə bilərsən», – deyib bir daha pasportu gözdən keçirdim. Bu barədə heç düşünməmişdim. – «Fransaya viza yoxdur».

«Sürixə gedib ordan alaram. İsveçrəyə viza gerek olmur».

«Elədir». – Matdım-matdım ona baxdım. – «Bəs qohumların?» – soruşdum. – «Səni buraxacaqlarmı?»

«Onlardan soruşan olmayacaq. Onlara heç nə deməyəcəm. Sadəcə deyəcəm ki, Sürixə həkim yanına gedirəm. Əvvəllər də belə etmişəm».

«Xəstəsən ki?»

«Əlbəttə, yox», – dedi. – «Bunu pasport almaq xatirinə etmişəm. Buradan çıxmaq üçün. Az qala böğulurdum».

Yadıma düşdü ki, Qeorq ondan həkimdə olub-olmamasını soruşmuşdu.

«Xəstə deyilsən?» – bir də soruşdum.

«Cəfəngiyatdır. Amma qohumlarımı inandırmışam. Qulağım dinc olmaq üçün, bir də bu xarabadan çıxmaq üçün beyinlərimi doldurmuşam. Bu işdə Martens də kömək edib. Cılxa almanı inandırmaq ki, bəlkə, İsveçrədə Berlindəki mütəxəssislərdən çox bilən bir həkim tapmaq mümkündür, xeyli vaxt istəyir». – Birdən gülüb əlavə etdi: «Belə həssas olma! Söhbət ölüm-qalımdan getmir və bu, gecə vaxtı sisdə-dumanda qaçış da deyil. Sadəcə olaraq müayinədən keçmək üçün sabah bir neçə günlüyünə Sürixə yola düşürəm, əvvəllər etdiyim kimi. Bəlkə, orada səni də gördüm, əgər orada olacaqsansa. Yaxşımı səslənir?»

«Hə», – dedim. – «Amma sür gedək. Mən bu saat başı gah qaynar, gah da buz kimi soyuq suya salınan və fərqi hiss etməyən adam kimiyəm. Niyə bu haqda heç düşünməmişəm? Hər şey qəfildən elə adıləşib ki, SS dəstəsinin indicə meşədən üstümüzə töküləcəyindən də qorxuram».

«Adam çəş-baş qalanda hər şey üzdən adi görünür, əzizim», – çox incə və mülayim dilləndi. – «Qərribə bir kompensasiya! Həmişə belə olur?»

«İstərdim, bu barədə heç vaxt danışmayaq».

Maşın tozlu yay yolundan asfalta çıxdı.

«Həmişə bu cür yaşamağa da hazırım», – heç bir məyusluq nişanəsi olmadan dedi.

***

Mənimlə mehmanxanaya getdi. Vəziyyətimə tez uyğunlaşması məni heyran qoymuşdu.

«Holla qədər mən də gələcəm», – dedi. – «Tək kişilər daha çox şübhə oyadır, nəinki kişi ilə qadın».

«Çox tez öyrənirsən».

Başını buladı.

«Sən gəlməzdən qabaq öyrənmişəm. Çuğulluq illərində. Milli yüksəliş yerdən qaldırılan daş kimidir, altından cür-cücü çıxır. Vulqarlığı ört-basdır edən pafoslu sözlər də tapırlar».

Mehmanxanaçı açarımı verdi və mən otağa qalxdım. Helen məni gözləmək üçün aşağıda qaldı.

Çamadanım qapının yanındakı yük yerində idi. Bu miyanə otağı gözdən keçirdim. İndiyə qədər qaldığım otaqlardan biri idi. Necə gəlib-çatdığımı yada salmaq istədim, fəqət xatirələrim çoxdan uçub-getmişdi. Anladım ki, daha sahilə də deyiləm, gizlənmirəm, çaya baxıb taxtanın üstündə su ilə birgə axmıram. Özümlə götürdüyüm çamadanı əvvəlcə aldığımın yanına qoydum. Sonra aşağı, Helenin yanına qayıtdım.

«Nə qədər vaxtın var?» – soruşdum.

«Maşını bu gecə qaytarmalıyam».

Onu diqqətlə süzdüm. Könlümdən elə keçirdim ki, bir anlığa dilim tutuldu. Holldakı qonur, yaşıl kürsülərə, mehmanxanaçının piştaxtasına, gur işıq altındakı çoxlu məktub taxçalı masaya diqqətlə baxıb başa düşdüm ki, Heleni otağıma aparmaq mümkün olmayacaq.

«Birlikdə şam edərdik», – dedim. – «Gəl özümüzü elə aparaq ki, elə bil, sabah bir də görüşəcəyik».

«Sabah yox», – cavab verdi. – «Birisi gün».

Birisi günün onun üçün özəl bir mənası olmalıydı; məndən ötrü isə bu təqribən heç vaxt kimi bir şey idi, yaxud az uduşlu və uduşsuz biletli lotereya demək idi. Həyatımda bu birisigünləri nə qədər yaşamışam! Və heç biri də gözlədiyim kimi olmayıb.

«Birisi gün», – dedim. – «Birisi gün, ya bir gün sonra. Əsən küləyin səmtindən asılıdır. Gəl bu gün o haqda düşünməyə».

«Heç nə haqda düşünmürəm», – cavab verdi.

Böyük kilsənin yanındakı zirzəmiyə, qədim alman üslubunda quraşdırılmış restorana getdik, boş bir masa tapıb əyləşdik, buradan bizə qulaq asan olmazdı. Bir şüşə şərab sifariş verdim və biz lazımı şeyləri müzakirə etdik. Helen sabah Sürixə yola düşmək istəyirdi. Orada məni gözləyəcəkdi. Mən

Avstriya və Rayn üzərindən tanıdığım yolu seçəcəkdim və Sürixə çatanda ona zəng edəcəkdim.

«Bəs gəlməsən?» – soruşdu.

«İsveçrə həbsxanalarından məktub yazmağa icazə verilir. Bir həftə gözləyəsən. Məndən xəbər çıxmasa, geri qayıdarsan».

Xeyli mənə baxdı. Nə dediyimi bilirdi. Alman həbsxanalarından məktub yazmaq imkanı daha yox idi.

«Sərhəd möhkəm qorunur?» – pıçıltı ilə soruşdu.

«Yox», – dedim. – «Bu haqda da çox düşünmə. Bura gəlmişəmsə, buradan niyə çıxıb bilməyim?»

Vida mərasimindən ötüşmək istədik, lakin tam bacarmadıq. Nəhəng, qapqara bir sütun kimi dayanmışdı aramızda və edə bildiyimiz yeganə şey o oldu ki, onun böyür-başından daşlaşmış sifətimizə imkanca nəzər sala bildik.

«Beş il qabaq olduğu kimidir», – dedim. – «Ancaq bu dəfə ikimiz də gedirik». Helen başını tərpətdi.

«Ehtiyatlı ol!», – dedi. – «Allahı sevərsən, ehtiyatlı ol! Cözləyəcəm. Bir həftədən də çox! Nə qədər istəsən. Çox risk etmə!»

«Olacam. Gəl bu barədə danışmayaq. Ehtiyatı hürküdə bilərik. Hürkdü də, tutmaq olmaz». – Əlini əlimin üstünə qoydu.

«Sənin gəlişini yalnız indi dərk edirəm! İndi, sən gedəndə! Çox gec!»

«Mən də», – dedim. – «Heç olmasa, indi isə bilirik».

«Çox gec», – burnunun altında dedi. – «Yalnız indi, sən gedəndə».

«Təkcə indi yox. Həmişə bilmişik. Yoxsa gələrdimmi, sən də məni gözləyərdinmi? Yalnız indi bunu bir-birimizə deyə bilirik».

«Mən həmişə gözləməmişəm», – dedi.

Susdum. Mən özüm də gözləməmişdim, lakin bilirdim ki, bunu ona deməyə haqqım yoxdur. Ən azı indi. Heç birimiz heç nə gizlətmirdik, heç kəs özünü müdafiə etmirdi. Haçansa birgə ömür sürəsi olsaydıq, o, Münsterdəki bu səs-küylü restorandakı hazırkı an olacaqdı, bu ana da özümüzdə güc və özünütəsdiq tapmaq üçün hər birimiz təklənərək təkrar-təkrar qayıda biləcəkdik. O baxa biləcəyimiz bir ayna olacaqdı və bizə iki şəkil göstərəcəkdik: biri – talenin bizi necə dolması, digəri – onun bizi nəyə çevirməsi və hər ikisi də həddən ziyadə; adam birinci şəklini itirəndən sonra həmişə yanlışlıqlar başlayır.

«İndi isə get», – dedim. – «Ehtiyatlı ol. Bərk sürmə».

Dodaqları səyridi. Yalnız sözümü bitirdikdən sonra kinayəni dərk edə bildim. Köhnə evlərin arasında, küləkli küçədə dayanmışdıq.

«Sən ehtiyatlı ol», – pıçıldadı. – «Sənin buna daha çox ehtiyacın var».

Bir müddət otağımda qaldım, axırda dözə bilmədim. Vağzala gedib Münxenə bir bilet aldım və

qatarların cədvəlini götürdüm. Həmin axşam yola düşən biri vardı. Onunla getməyi qərara aldım. Şəhər səssizliyə qər q olmuşdu. Kilsə meydanının yanından ötüb ayaq saxladım. Qaranlıqda qədim binanın yalnız bir hissəsini görə bildim. Heleni və gələcəkdə baş verə biləcəkləri düşündüm və həmin gələcək kilsənin kölgəsindəki hündür pəncərələr kimi əzəmətli və tutqun göründü; daha özümə də aydın deyildi ki, onun xaricə getməsinə razılıq verməyim düzgün idi, yaxud bu, bizi fəlakətə sürükləməyəcəkdimi, mən iradəmdən kənarında bir cinayətmi etmişəm, ya da görünməmiş bir mərhəmətəmi yol vermişəm; bəlkə də, bu həm o, həm də bu idi.

Mehmanxananın yaxınlığında boğuş danışıq və addım səsləri eşitdim. İki SS-çi evin qapısından bir kişini sürüyə-sürüyə küçənin ortasına saldı. Küçə fənərinin işığında kişinin üzünü gördüm. Sifət mum kimi şumal idi, ağzının sağ tərəfindən qara qan ləkəsi çənəsinə qədər uzanırdı. Başı tərədən keçəl idi, gicgahlarında qara tük vardı. Gözləri geniş açılmışdı və ora sonsuz dəhşət dolmuşdu ki, beləsinə lap çoxdandır görməmişdim. Kişi susurdu. Müşayətçiləri onu gah itələyir, gah da qabağa dartırdılar. Çox da səs-küy salmırdılar; bu mənzərədə nəşə gizli, kabusanə bir şey vardı. SS-çilər yanımdan keçəndə acıqlı-acıqlı, hədə ilə mənə baxdılar və dustaq iflic baxışları ilə mənə silib keçdi, yardım diləyən bir hərəkət etdi və dodaqları tərpendi, lakin səs çıxmıdı. Bu, bəşəriyyətin ölməz səhnəsi idi – zor nöqərləri, qurban və əbədi üçüncü adam, tamaşaçı, əllərini qaldırmayan, qurbanı müdafiə etməyən, onu qurtarmağa çalışmayan tamaşaçı, çünki o, öz təhlükəsizliyinin dərini çəkir, elə buna görə də şəxsi təhlükəsizliyi həmişə qorxu içində olur.

Bilirdim ki, dustaq üçün heç nə edə bilməyəcəm. Silahlı SS-çilər mənə asanlıqla güc gələrdilər; kiminsə oxşar bir mənzərə haqqında mənə söylədikləri yadıma düşdü. O, SS-çinin bir nəfər yəhudini həbs etdiyini, onu əzişdirdiyini görüb köməyə gedib; SS-çini huşunu itirənə qədər döyüb və dustağa qışqırıb ki, qaçsın. Amma dustaq xilaskarına söyərək bildirib ki, o yalnız indi yerli-dibli batdı, çünki düşdüyü bu vəziyyəti də onun üstünə yıxacaqlar və hıçqıra-hıçqıra su dalınca gedib ki, SS-çini bayılmadan ayılsın, o da bunu ölümə sürükləyə bilsin. Həmin hekayət yadıma düşdü; buna baxmayaraq, köməksizliyin, özünə nifərin, qorxunun mənəgənəsində, başqaları qətlə yetirilərkən öz taleyini düşünmə yelbeyinliyində halım elə pozuldu ki, mehmanxanaya qayıdıb şeylərimi götürdüm və vaxta hələ çox qalsa da, vağzala yollandım. Mehmanxananın otağında gizlənməkdənsə gözləmə zalında oturmaq mənə daha münasib göründü. Bununla etdiyim risk, uşaqsayağı da olsa, duyğularıma ən azı yüngül bir sığal çəkdi.

VIII

Bütün gecəni və ertəsi günü çətinlik çəkmədən qatarla Avstriyaya getdim. Qəzetlər müharibədən öndə

gedən sərhəd pozuntuları barədə tələblər, bəyanatlar və rəsmi məlumatlarla dolu idi, ən maraqlısı da o idi ki, güclü millətlər zəifləri təcavüzdə suçlayırdı. Hərbi dəstələr daşıyan çoxlu qatar gördüm, lakin söhbət etdiyim adamların əksəriyyəti müharibənin olacağına inanmırdı. Gözləyirdilər ki, ötən ilkinin ardınca hər dəfə yeni bir Münxen sazişi olacaq və Avropa elə zəif və mənəviyyətsizdir ki, Almaniya ilə müharibəyə cürət etməz. Fransa ilə kəskin fərqlə bündəydi, orada hər kəs bilirdi ki, müharibə qaçınmazdır; axı hədə altda olan həmişə çox şey bilir və daha tez bilir, nəinki hücum edən tərəf. Feldkirxə gəlib pansionatların birində balaca bir otaq tutdum. Yay girmişdi, turist sezonu başlamışdı, odur ki, diqqət çəkmirdim. Yanımdakı iki çamadan məni hörmətə mindirmişdi. Onlara dönük çıxmağı qərara aldım, əl-ayağıma dolaşmayan ayın-oyunumu götürməyi kəsdirdim. Onları arxa çantaya qablaşdırdım, belədə az nəzərə çarpmaq olardı. Otağın pulunu qabaqcadan bir həftəlik ödədim. Ertəsi gün yola çıxdım. Gecə yarıya qədər sərhədin yaxınlığındakı talada gizləndim. Ağcaqanadların əvvəlcə məni gölə götürdüyünü hələ də unutmamışam, xırda gölün dupduru suyunda məskən salmış göy triton nəzərimdən qaçmadı. Pompullu idi, hava almaq üçün hərdən suyun üzünə çıxırdı. Hərdən də sarı-qırmızı xallı qarnını göstərirdi. Ona baxa-baxa düşünürdüm ki, dünya bu gölməçədə ona öz sərhədini qoyub. Kiçik su hövzəsi onun üçün həm İsveçrə, həm Almaniya, həm Fransa, həm Afrika, həm də Yokoşama idi, hamısı bir yerdə. Qayğı nə olduğunu bilmədən suda batıb-çıxırdı, axşamları tam həmahəng.

Bir-iki saat yatıb özümə gəldim. Özümə də çox arxayın idim. On dəqiqədən sonra yanımda bir gömrükçü peyda oldu, zalım oğlu, elə bil, yerdən çıxdı.

«Durun! Tərpənməyin! Nə edirsiniz burada?» Görünür, çoxdandır qaranlıqda pusurmuş. Ziyansız yol adamıyam izahımı vecinə də almadı. «Bunların hamısını gömrük məntəqəsində danışarsan», – dedi və dabana çəkilməmiş silahı ilə məni qabağına qatıb geri, növbəti məntəqəyə aparmağa başladı.

Tapdanmış həşərat kimi yeri yirdim, beynim kütləşmişdi, yalnız balaca bir küncü ayıq idi - bunun əlindən necə çıxım. Fəqət mümkünsüz idi; məmur öz işini gözəl bilirdi. Arxamca gələrək lazımı məsafəni saxlayırdı; qəfildən hücum çəkə bilməzdim, çəksəm də, beşcə addım da aralana bilməzdim, məni yerimdəcə güllələyərdi.

Gömrük məntəqəsində balaca bir otağın ağzını açıb dedi:

«Keçin içəri. Burda gözləyin».

«Nə qədər?»

«Dindirmə başlayana qədər».

«İndi başlaya bilməzsiz? Elə bir iş görməmişəm ki, məni içəri salasınız».

«Onda narahat olmağınıza da dəyməz».

«Qəti narahat deyiləm», – deyib arxa çantamı yerə qoydum. – «Buyurub başlaya bilərsiniz».

«Hazır olanda başlayırıq», – deyib həddən artıq gözəl və ağ dişlərini göstərdi. Onda ovçu görkəmi və ovçu təsiri vardı.

«Bu işlərə baxan adamımız səhər tezdən gələcək. Kresloda yata bilərsiniz. Cəmi bir-iki saat çəkər. Hayl Hitler!»

Otağı gözdən keçirdim. Pəncərəyə dəmir barmaqlıqlar vurulmuşdu; qapı möhkəm idi və çöl tərəfdən kilidlənmişdi. Qaçma bilməzdim. Üstəlik çöldən adam səsi gəlirdi. Oturub gözlədim. Vəziyyət fəna idi. Səma əvvəlcə bozardı, sonra göyərdi və işıqlaşdı. Yenidən səslər eşitdim və burnuma qəhvə iyi gəldi. Qapı açıldı. Özümü elə göstərdim ki, guya, yuxudan təzə dururam, əsnədim. Gömrükçü içəri gəldi; qırmızı sifəti vardı, gombulluğundan az qala partlayacaqdı və ovçudan xeyli arxayın görünürdü.

«Axır ki», – dedim. «Burada yatmaq cəhənnəm əzabıdır».

«Sərhəddə nə edirsiniz?» – deyib arxa çantamı yoxlamağa başladı. – «Aradan çıxırdız?»

«Qaçqmalçılıq?»

«Köhnə şalvarlarla qaçaqmalçılıq etməzlər», – cavab verdim. «Eləcə də geyilmiş köynəklərlə».

«Gözəl. Onda burada nə işiniz vardı?» Çantamı bir qırağa qoydu. Birdən cibimdəki pul yadıma düşdü. Tapsaydı, batmışdım. Çox güman ki, üstümü axtarmayacaqdı.

«Gecə Rayna baxmaq istəyirdim», – gülümsəyib dedim. – «Turistəm. Özü də romantik».

«Haradan gəlibsiz?»

Haradan gəldiyim yerin və pansionatın adını dedim.

«Bu gün tezdən ora qayıtmaq istəyirdim», – sözümə davam etdim. – «Çamadanlarım oradadır, bir həftəlik qalma pulunu da əvvəlcədən ödəmişəm. Məncə, bundan qaçaqmalçılıq iyi gəlmir, hə?»

«Belə-belə işlər», – cavab verdi. – «Hər şeyi yoluna qoyarıq. Bir saatdan sonra arxanızca gələcəm. Birlikdə ora gedərik. Baxaq görək, çamadanlarda nəyiniz var».

***

Yol xeyli uzaq idi. Gombul da qoyun iti kimi ayıq-sayıq. Qaçayağımı (velosipedini) yanımcə sürə-sürə siqaret çəkirdi. Nəhayət, gəlib çatdıq.

«Gəldi ki!», – kimsə pəncərədən qışqırdı. Azca sonra sahibə qarşımda dayandı. Həyəcandan hind quşu kimi qızarmışdı. – «Vay Allah, fikirləşdik ki, başınıza bir iş gəlib! Gecəni harada qalmışdınız axı?» Qadın səhər tezdən açılmamış çarpayımı görəndə fikirləşib ki, məni qətlə yetiriblər. Guya, bir neçə qarət basqını etmiş kimsə bu ətraflarda dolaşmış. Ona görə də polis çağırıb. Qadından sonra polis çölə çıxdı. O da bizim ovçuya bənzəyirdi.

«Azmışdım», – bacardığım qədər arxayın dilləndim. – «Elə gözəl bir gecəydi ki! Uşaqlıqdan bəri birinci kərəydi ki, açıq havada yatırdım. Çox gözəl idi. Sizi narahat etdiyimə görə xəcalət çəkirəm. Heyif ki, çaşıb sərhədə qədər getmişəm. Lütfən, gömrükçüyə deyin ki, burada yaşayıram».

Sahibə dedi. Gömrükçü razı qaldığını bildirdi; amma polis sayıqlıq göstərib soruşdu:

«Haradan gəlirsiniz? Sərhəddən? Sənədləriniz var? Kimsiz?»

Bir anlığa nəfəsim durdu. Helenin pulları qoyun cibimdəydi, tapsaydı, şübhələnəcəkdi ki, onu gizli yolla İsveçrəyə keçirmək istəmişəm; elə həmin an da məni içəri atacaqdılar. Sonrası necə olacaqdı, bunu bir Allah bilir.

Adımı dedim, amma hələlik pasportumu göstərmədim; almanların, eləcə də avstriyalıların öz vətənlərində pasporta ehtiyacı olmur.

«Kim bizə sübut edər ki, siz axtardığımız cani deyilsiz?» – ovçuya oxşayan polis dilləndi. Güldüm. –

«Gülməli nə var ki», – hirs ilə davam edib gömrükçü ilə bərabər çamadanımı axtarmağa başladı.

Özümü elə aparırdım ki, guya, mənimlə məzələnirlər, ancaq pulu üstümdə tapsaydılar, bunu necə izah edəcəyimi bilmirdim. Qərara aldım, deyim ki, bu tərəflərdə xırda-para alver etmək niyyətim vardı.

Özümü də heyrətləndirən bir iş baş verdi, məmur ikinci çamadanın yan gözündən mənə məlum olmayan bir məktub tapdı. Bu, Osnabrükdən götürdüyüm, keçmişdən qalan ayın-oyunumu Helenin qablaşdırdığı və özü ilə gətirdiyi çamadan idi. Polis məktubu açıb oxumağa başladı. Maraqla məktuba baxdım; nə olduğunu bilmədim və düşündüm ki, kaş o qədər də əhəmiyyəti olmayan köhnə yazılardan biri olaydı. Məmur donquldandı, başını qaldırıb üzümə baxdı:

«Yozef Şvars sizsiniz?» – Başım ilə təsdiqlədim. – «Niyə o saatca demədiniz?» – soruşdu.

«Əvvəlcə dedim axı», – cavab verib çap olunmuş məktubun başlığını arxa tərəfdən oxumağa çalışdım.

«Düzdür, demişdi», – gömrükçü təsdiqlədi.

«Deməli, məktub sizin haqqınızdır?» – polis soruşdu.

Əlimi irəli uzatdım. Bir anlığa tərəddüd etdi, sonra onu mənə verdi. Çap olunmuş başlığı indi gördüm. Bu, Osnabrükdəki nasional-sosialist partiyasının ünvanıydı. Asta-asta oxudum ki, Osnabrük yerli təşkilatı xahiş edir, vacib gizli tapşırıqla yola çıxmış partayqenosse Yozef Şvarsa mümkün olan hər cür yardım göstərilsin. Məktubun altındakı imza beləydi: Oberşturmbannführer1 Qeorq Yürqens; imza Heleninki idi. Məktub hələ də əlimdəydi.

«Düzdür?» – məmur bayaqından xeyli ehtiramla soruşdu.

Pasportumu çıxartdım, onlara doğru tutdum, adımı göstərib təzədən cibimə qoydum.

«Gizli dövlət işidir», – dedim.

«Ona görə?»

«Ona görə», – ciddi dillənib məktubu cibimə qoydum. – «Güman edirəm, bu, sizə kifayət edər, hə?»

«Əlbəttə». – Məmur göyümsov gözünün birini qırpdı. – «Başa düşürəm. Sərhədə nəzarət».

Əlimi qaldırdım:

«Lütfən, bu barədə bir kəlmə də. Sirdir. Ona görə də heç nə deyə bilmirdim. Buna baxmayaraq, nəse

qopardınız. Partayqenossesiz».

«Aydın məsələdir», – polis dilləndi. Yalnız indi gördüm ki, saçları kürəndir, əlimi tər basmış kürəyinə vurdum.

«Mükəmməl! Alın, bu da sizin, bu boyda zəhmətdən sonra bir badə şərab pis olmazdı».

Şvars yayğın-yayğın üzümə gülümsədi.

«Bəzən adam heyrətlənir ki, vəzifələri inamsızlıq olanların arxasını necə də asanlıqla yerə qoymaq olurmuş. Belə şey sizə tanışdır?»

«Sənədsiz yox», – dedim. – «Əhsən arvadınıza! Məktubun sizə lazım olacağını əvvəlcədən görüb».

«Görünür, fikirləşib ki, mənə təklif etsə, götürməyəm. Mənəviyyat səbəbindən, ya da ona görə ki, bunu qorxulu sayardım. Əsasən də, güman ki, buna görə. Hər halda, götürərdim. Məni o xilas etdi».

Ona böyük maraqla qulaq asmışdım. İndi ətrafıma boylandım. Alman və ingilis diplomatlar rəqs meydançasında dayanmışdılar. Fokstrot oynayırdılar və ingilis daha mahir rəqqas idi. Alman genişliyə meyil edirdi, hirsli aqressivliklə oynayırdı və qarşısındakı rəqqasəni səhra topu kimi fırladırdı. Yarı qaranlıqda məndə belə bir təsəvvür yarandı ki, üstündə fiqurları olan şahmat taxtası canlanıb. Hər iki şah, həm alman, həm də ingilis, hərdən hədəli-hədəli bir-birinə yaxınlaşır, hər dəfə də ingilis geri çəkilirdi.

«Sonra neylədiniz?» – soruşdum.

«Otağıma getdim», – dedi. – «Yorulmuşdum, dincəlib fikirləşmək istəyirdim. Helen məni elə görünməmiş bir yolla xilas etmişdi ki, bu, mənə antik faciədə qaçılmaz fəlakəti xoşbəxt sonluğa aparan Allahın qəfil təzahürü kimi görünmüşdü. Fəqət polis çox şeyləri götür-qoy edənə qədər aradan çıxmalıydım. Ona görə də, nə qədər ki tale üzümə gülürdü, ona bel bağlamalıydım. İsveçrəyə gedən ilk sürət qatarı barədə məlumat aldım. Bir saatdan sonra yola düşürdü. Mehmanxana sahibəsinə dedim ki, bir günlüyə Sürixə getməliyəm və yalnız çamadanlardan birini götürmək istəyirəm, bir-iki gündən sonra qayıdacam, qoy o biri çamadanı saxlasın. Sonra vağzala getdim. İllərlə sürən ehtiyatkarlıqdan qəfil imtina sizə tanışdır?»

«Bəli», – dedim. – «Fəqət adam tez-tez səhvə də yol verir. Fikirləşir ki, tale ona bir qisas borcludur. O isə heç nəyə borclu deyil».

«Aydın məsələdir», – cavab verdi. – «Amma buna baxmayaraq, hərdən sınıanmış yola etibar etməsən, düşünürsən ki, yenisini yoxlayasan. Helen istəmişdi, sərhədi qatarla onunla bərabər keçim. Mən bunu etməmişdim və onun ağılı məni xilas etməsəydi, az qala məhv olmuşdum, ona görə də fikirləşdim ki, bu dəfə onun sözünə əməl edim, necə istəmişdi, elə».

«Əməl etdiniz?»

Başı ilə təsdiqlədi. «Birinci dərəcəli vaqona bilet aldım; dəm-dəsgah həmişə inam yaradır. Yalnız qatar

tərpənəndə yanımdakı pul yadıma düşdü. Haradasa kupədə gizlədə bilərdim, amma tək deyildim.

Məndən başqa özünü narahat hiss edən solğunsifət bir kişi də vardı. Ayaqyollarında gizlətmək istədim, hər ikisi bağlıydı. Bu arada qatar sərhəd stansiyasına çatdı. İnstinktim məni vaqon-restorana çəkdi.

Masalardan birinə oturub bir şüşə bahalı şərab sifariş verdim və menyunu istədim».

«Cənabınızın baqajı var?» – Ofisiant soruşdu.

«Bəli. Yaxındakı birinci dərəcəli vaqonda».

«Onda cənabınız əvvəlcə gömrüklə qurtarmaq istəmirmi? Buradakı yeri saxlaya bilərəm».

«Çox çəkdir. Çalışın, yeməyi gətirin. Acam, pulunu da əvvəlcədən ödəmək istəyirəm ki, qaçaçağımı fikirləşməyəsiz».

Vaqon-restoranda sərhəd məmurunun gözündən yayına bilmək ümidim boşa çıxdı. Ofisiant şərblə sorbanı yenicə masaya qoymuşdu ki, iki mundirli şəxs vaqona daxil oldu. Bu arada yanımdakı pulu süfrənin keçə altlığına, Helenin məktubunu da pasportun içinə qoya bildim.

«Pasport», – məmur qaba dilləndi. Pasportu verdim. – «Baqajınız yoxdur?» – məktubu açana qədər soruşdu.

«Bircə əl çamadanı», – dedim. – «Yaxındakı birinci dərəcəli vaqonda».

«Gərək, açasınız», – ikincisi dilləndi.

Ayağa qalxdım: «Yerimi saxlayın», – ofisianta dedim.

«Əlbəttə! Axı cənabınız pulunu əvvəlcədən ödəyib».

Birinci məmur üzümə baxdı. «Əvvəlcədən ödəmisiz?»

«Bəli. Yoxsa, yeməklə şərabdən əlim çıxardı. Sərhəddən o üzdə üstünə faiz gəlir. Mənim də yoxumdur».

Məmuru birdən gülmək tutdu: «Pis fikir deyil!», – dedi. – «Maraqlıdır, bu, çoxlarının ağına gəlmir. Siz qabaqca gedin. Mən hələ vaqonu yoxlamalıyam».

«Bəs pasportum?»

«Axtarıb sizi taparıq».

Vaqonuma qayıtdım. Kupe qonşum yerində oturmuşdu, əvvəlkindən xeyli narahat. Tərləyirdi və yaş cib dəsmalı ilə əllərini, üzünü silirdi. Vağzala baxıb pəncərəni açdım. Tutulsaydım, bayıra tullanmağın xeyri olmazdı, qaçıb qurtara bilməzdim, amma açıq pəncərə bir az rahatlıq gətirirdi.

İkinci məmur qapının arasında dayanmışdı: «Baqajınız!»

Çamadanımı endirib açdım. İçinə baxıb sonra qonşumun çamadanlarını yoxladı. «Oldu», – deyib xudahafisləşdi.

«Bəs pasportum?» – soruşdum.

«Həmkarımdadır».

Həmin an həmkarı özünü yetirdi. Bayaqqı adama bənzəmirdi - əynində mundir olan partayqenosse, şiv, hündürdaban çəkmələrdə». Şvars gülümsədi: «Almanlar necə də çəkmə sevəndir!»

«Ehtiyacları var», – dedim. – «O qədər zibilə batırlar ki!»

Şvars badəsini boşaltdı. Bütün gecəni az içmişdi. Saata baxdım, dördün yarısı idi. Bunu gördü.

«Çox çəkməyəcək», – dedi. – «Gəmiyə də çatarsız, başqa işlərə də. İndi sizə danışacağım xoşbəxtlik çağlarımdandır. Xoşbəxtlikdən də çox danışmaq olmur».

«Aradan necə çıxdınız?» – soruşdum.

«Partayqenosse Helenin məktubunu oxumuşdu. Pasportumu qaytarıb soruşdu ki, İsveçrədə tanışlarım varmı? Başımla təsdiqlədim.

«Kimlərdir?»

«Ammer və Rotenberq cənabları».

Bunlar İsveçrədə çalışan iki nasistin soyadı idi. İsveçrədə yaşayan hər bir mühacir onları tanıyırdı və nifrət edirdi.

«Daha kimlər?»

«Berndəki başçılarımız. Hamısını saymağa lüzum yoxdur, elə deyilmi?»

Hərbi qaydada xudahafisləşdi: «Uğurlar! Hayl Hitler!»

Kupe qonşumun bəxti gətirmədi. Bütün sənədlərini göstərdi və eninə-uzununa dindirildi. Kişi birəldən tərləyir və kəkələyirdi. Ona baxa bilmirdim.

«Vaqon-restorana qayıda bilərəm?» – soruşdum.

«Əlbəttə!», – partayqenosse cavab verdi. – «Nuş olsun!»

Restoran adamla dolu idi. Bir dəstə amerikalı masamı zəbt etmişdi.

«Yerim necə oldu?» – Ofisiant soruşdum.

Çiyinlərini çəkdi: «Saxlaya bilmədim. Bu amerikalılarla bacarmaq olur ki?! Almanca başa düşməzlər və hara gəldi, otururlar! Oradakı masada əyləşin. Masa masadır, nə fərqi? Şərabınızı da ora qoymuşam».

Nə edəcəyimi bilmirdim. Bir ailə masamdakı yerin dördünü də müsadirə etmişdi. Pulun olduğu yerdə indi əlində fotoaparat tutmuş on altı yaşlarında gözəl bir qız əyləşmişdi. Yerimi qaytarmağa israr etsəydim, diqqət çəkmiş olardım. Hələ alman torpağında idik. Nə edəcəyimi bilmədən ortalıqda dayananda ofisiant soruşdu:

«Cənabınız niyə hələlik oradakı masada əyləşmək, öz masası boşalandan sonra ora qayıtmaq istəmir? Amerikalılar tez yeyirlər, buterbrot və portağal şirəsi. Cənabınıza sonra əsl yemək gətirə bilərəm».

«Oldu».

Elə oturdum ki, gözüm pulda olsun. İnsan qəribə məxluqdur. Bir dəqiqə qabaq sağ-salamat qurtarmaq

üçün bütün varımdan keçməyə hazır idim, indi isə oturub onu qaytarmağı düşünürdüm, ən azı İsveçrədə amerikalı ailəyə hücum çəkəsi olsam belə. Sonra tər tökən balacaboy kişinin bayırda aparıldığını görüb şükür oxudum ki, aparılan mən deyiləm, həm də təəssüfləndim ki, bunların hamısı ucuz mərhəmətdən keçən tale payından başqa bir şey deyil. Özümün özümdən zəhləm getdi və buna nə heç nə edə bildim, nə də etmək istədim. Həm xilas olmaq, həm də pulumu əldə saxlamaq istəyirdim. Bu sadəcə pul xatirinə pul deyildi, əmin-amanlıq, Helen, gələcəyin aylarla ömrü demək idi, bununla belə, həm də pul idi, mənim canım və eqoist xoşbəxtliyim idi. Bundan heç vaxt xilas ola bilmirik. Lakin içimizdə olana nəzarət edə bilmədiyimizi artistlərin öhdəsinə buraxsaq, yaxşıdır ...»

«Cənab Şvars», – sözünü kəsdim – «pulu necə qaytara bildiniz?»

«Haqlısız», – cavab verdi. – «Elə həmin cəfəngiyat da buranın yeridir. İsveçrənin gömrük işçiləri vaqon-restorana gəldi. Amerikalı ailənin yalnız əl baqajı yox, həm də baqaj vaqonunda çamadanları varmış. Ailə gedəsi oldu. Uşaqlar da getdi. Yeməklərini qurtarmuşdılar. Masanı yığışdırdılar. Özümü ora yetirdim, əlimi süfrənin üstünə qoyub pulu yoxladım, yerindəydi.

«Gömrüklə qurtardınız?» – Ofisiant şərab şüşəmi gətirəndə soruşdu.

«Bəli», – cavab verdim. – «Qızartma gətirin. Artıq İsveçrədəyik?»

«Hələ yox. Yola düşəndən sonra».

Getdi, mən də qatarın tezliklə tər pənəməsini arzulayıb gözlədim. Bu, coşub-daşan son səbirsizlik idi, bəlkə də, sizə tanışdır. Pəncərədən perronda dayanan adamlara baxırdım; əynində çox qısa şalvarlı smokinq olan bir liliput var gücünü toplayıb təkərli dəmir arabadan şokolad və Qumboltkirxen şərabı satmağa çalışırdı. Sonra tər tökən kupe yoldaşımın geri qayıtdığını gördüm. Yanında heç kim yox idi və vaqonuna doğru qaçırdı.

«İçməyinizə söz ola bilməz», – yanımda dayanmış ofisiant dilləndi.

«Nə?»

«Demək istəyirəm ki, cənablarınız şərabı elə içir, elə bil, yangın söndürür».

Şüşəyə baxdım. Boşalmaq üzrə idi. Özüm də bilmədən içib axırına çıxmışdım. Elə bu vaxt vaqon-restoran silkələndi. Şüşə ləngərlənib aşdı. Əlimlə tuta bildim. Qatar yerindən tər pənədi.

«Birini də gətirin», – dedim. Ofisiant getdi.

Süfrənin altından pulu götürüb cibimə qoydum. Elə bu vaxt amerikalılar gəldi. Mənim bayaq oturduğum masaya əyləşib qəhvə sifariş verdilər. Qız təbiəti çəkməyə başladı. Gördüm ki, haqlıdır, bu, dünyanın ən gözəl mənzərəsi idi. Ofisiant şüşəni gətirib gəldi.

«Artıq İsveçrədəyik».

Şərabın haqqını ödəyib ona xeyli çaypulu verdim.

«Özünü qalsın», – dedim. – «Daha mənə lazım olmadı. Nəyisə qeyd etmək istəyirdim, amma

görürəm ki, birinci şüşə bəs edib».

«Demək olar, ac qarına içdiniz, cənab», – dedi.

«Elədir». Ayağa durdum.

«Bəlkə, cənablarınızın ad günüdür?» – ofisiant soruşdu.

«Yubileyimdir», – dedim. – «Qızıl yubileyim!»

***

Kupe qonşum bir müddət susub oturdu; indi daha tərləmirdi, amma görürdüm ki, kostyumu və alt paltarı suyun içindədir. Sonra soruşdu:

«İsveçrədəyik?»

«Bəli», – cavab verdim.

Yenə susub pəncərədən çölə baxdı. İsveçrənin stansiyalarından birinə çatdıq. İsveçrəli vağzal gözetçisi əl elədi, iki isveçrəli polis yüklənən baqajın yanında dayanıb söhbət edirdi. Köşkdən İsveçrə şokoladı ilə İsveçrə qolbası almaq olardı. Kişi başını çölə çıxarıb bir İsveçrə qəzeti aldı.

«Bura İsveçrədir?» – oğlandan soruşdu.

«Hə. Özgə hara ola bilər? On rappe».

«Nə?»

«On rappe! On sentim! Qəzet üçün!»

Kişi pulu ödədi, sanki, ən böyük məbləği onun lotereyası udmuşdu. Dəyişdirilən pul, deyəsən, onu inandırmışdı. Mənə inanmamışdı. Qəzeti açıb içinə baxdı, sonra qırağa qoydu. Nə dediyini mən eşidənə qədər bir az vaxt keçdi. Təzə azadlığımdan elə sərməst olmuşdum ki, qatarın təkərləri beynimdə taqqıldayırdı. Yalnız kişinin dodaqlarının tərpəndiyini görəndə onun danışığını eşitdim.

«Axır ki canım qurtardı», – deyib gözünü mənə zillədi, – «sizin lənətə gəlmiş ölkənizdən, cənab partayqenosse! Siz donuzların kazarmaya və konslagerə çevirdiyi ölkədən! İsveçrədə, azad bir ölkədə sizin əmrlər keçmir! Çəkmələrinizlə dişlərimizə döyəcəyə bilmədiyiniz bir məmləkətdə, axır ki ağzımızı açmağa bilərik! Siz quldurlar, siz canilər, siz, işgəncə nöqərləri, görün Almaniyani nə günə qoydunuz!»

Cəhənglərində xırda köpüklər əmələ gəlirdi. İsterik qadın siçovula necə baxardısı, o da mənə elə baxırdı. Məni partayqenosse hesab edirdi və kupədə barəmdə eşitdiklərinə görə haqlı idi. Xilas olduğumdan dərin bir dincliklə ona qulaq asırdım.

«Cəsarətli adamsız», – dedim. – «Mən sizdən ən çoxu iyirmi girvənkə ağır və on beş santimetr hündür olaram. Danışın ürəyinizi boşaldın. Yüngülləşdirin».

«Rişxənd edirsiniz?!», – deyib daha da cinləndi. – «Hələ məni ələ də salmaq istəyirsiniz, hə? Keçdi o günlər, həmişəlik keçdi! Ata-anamın başına hansı oyunu açmadınız? O qoca atam sizə neyləmişdi? Bəs

indi? İndi də dünyanı alova bürümək istəyirsiniz!»

«İnanırsınız ki, müharibə olacaq?» – soruşdum.

«Rişxəndinizdən qalmayın! Guya, özünüz bilmirsiniz?! Minillik İmperiya və sərsəm silahlanma ilə ayrı çarəniz varmı? Siz peşə qatilləri və canilər! Müharibə etməsəniz, baş aldadan rifahınız alt-üst olar, siz də onunla birlikdə!»

«Mən də bu fikirdəyəm», – dedim və qüruba gedən günəşin hərarətini nəvaziş kimi üzümdə hiss etdim.
– «Bəs Almaniya qalib gəlsə, necə olar?»

Təri pencəyinə çıxmış kişi gözünü mənə zilləyib udqundu.

«Siz qalib gəlsəniz, demək, Allah yoxdur», – çətinliklə dilləndi.

«Mən də bu fikirdəyəm», – deyib yerimdən qalxdım.

«Mənə toxunmayın!» – fısıldadı. – «Sizi tutduraram! Qəza əyləcini çəkərəm! Sizi sataram! Onsuz da satılacaqsız, şpionun biri şpion! Nə danışdığınızı eşitdim!»

Bircə bu çatmırdı.

«İsveçrə azad bir ölkədir», – dedim. – «Çuğula görə burada asanlıqla həbs etmirlər. Görünür, o üzdə yaxşı dərs keçmişiniz».

Çamadanımlı götürüb ayrı kupe axtardım. Bu cingənə kişiyyə izahat verəsi halım yox idi; onunla üz-üzə oturmaq da istəmirdim. Nifrət qəlbi aşılaman turşudur, fərqi yoxdur, sən nifrət edirsən, yoxsa sənə nifrət edirlər. Mən bunu gəzərgiliyimdə öyrənmişdim.

Beləcə gəlib Sürixə çatdım».

IX

Musiqi bir anlığa ara verdi. Rəqs meydançasından həyəcanlı kəlmələr səsləndi. Bir az sonra orkestr daha bərkdən çaldı və saçına yalançı zümrüddən bağ taxmış sarı paltarlı qadın oxumağa başladı.

Olacağa çarə yoxmuş: faşist partiyasının üzvü rəqs zamanı ingilislərdən biri ilə toqquşdu. Hər kəs o birini qəsddə günahlandırdı. Menecerlə iki nəfər ofisiant Millətlər Liqası rolunu oynayıb onları barışdırmaq istədi, lakin onları eşidən olmadı. Orkestr daha ağıllı tərpendi: havanı dəyişdi. Fokstrot əvəzinə tanqo çaldı və diplomatlar ya yerlərində durub güllünc vəziyyətə düşməliydilər, ya da rəqsə davam etməliydilər. Alman rəqib, deyəsən, tanqonu bacarmadı, ingilis isə ritmi tutub yerində tərpendi. Amma hər ikisi digər rəqs edənlər tərəfindən sıxışdırıldığına görə mübahisələri səngidi. Bir-birinə acıqlı nəzər salıb hərəsi öz masasına getdi.

«Rəqiblər», – Şvars ikrahla dilləndi. – «İgidlər niyə duələ çıxmır?»

«Deməli, Sürixə gəldiniz», – söhbəti davam etdirmək istədim.

Yüngülcə gülümsədi. «Gəl buradan gedək».

«Hara?»

«Yəqin ki, haradasa bütün gecəni açıq olan adi meyxana tapılar. Buradakı meyxana rəqs edilən, müharibə oyunu oynanılan qəbirdir».

Pulu ödəyib ofisiantdan ayrı bir meyxananın yerini soruşdu. Ofisiant bloknotundan bir vərəq cırıb ünvanı yazdı və ora necə gedəcəyimizi izah etdi.

Qapının ağzında heyrətamiz bir gecəylə qarşılaşdıq. Ulduzlar hələ də sayrışırdı, lakin dənizlə ilk mavi səhər üfüqdə qol-boyun olmuşdular, səma daha da uzaqlaşmışdı, duz qoxusu və çiçək ətri əvvəlkindən güclü vururdu. Aydın bir gündüz gözlənilirdi. Lissabon gündüzlər adamı məftun edən və əsarətdə saxlayan sadə bir mənzərə təsiri bağışlayır, gecələr isə öz qarayanız sevgilisinin üstünə əyilən bayramsayağı bəzənmiş qadın kimi gur işıqları ilə pillə-pillə dənizə can atır. Bir müddət dayanıb susduq.

«Haçansa həyatımızı belə təsəvvür etmişik, deyilmi?» – nəhayət, Şvars qəmli-qəmli dilləndi. –

«Sonsuzluğa aparən minlərlə işıq və küçə ...»

Cavab vermədim. Mənim üçün həyat aşağıda, Texo çayında dayanmış gəmi idi və sonsuzluğa getmirdi, Amerikaya yola düşürdü. Macəradan cana doymuşdum; zaman onu lax yumurta kimi başımıza çırpmışdı. Ən macəralı macərə keçərli pasport, viza və yol bileti idi. Yol üstə olanın iradəsinə zidd olaraq gündəlik həyat fantasmaqoriyaya, macərə isə əzaba çevrilmişdi.

«Şəhər-səhər bu gecə sizə necə görünürsə, Sürix də mənə o vaxt elə görünürdü», – dedi. – «İtirdiyimi güman etdiyim şey orada başladı. Özünüz yaxşı bilirsiniz ki, zaman ölümün duru cövhəridir, canımıza asta-asta yeridilən amansız zəhər kimi. Əvvəlcə bizi cana gətirir və hətta inandırır ki, ölümsüzük, lakin damla-damla, günbəgün artdıqca qanımızı zəhərləyib məhv edən turşuya çevrilir. Hətta sonrakı illərimizlə gəncliyimizi geri qaytarmaq istəsək də, bacarmırıq, zira zamanın turşusu bizi artıq dəyişdirmiş olur və kimyəvi tərkib də həminki olmur; bunun üçün möcüzə baş verməlidir. Həmin möcüzə də baş verdi». – Ayaq saxlayıb ağarışlanan işıqlanan şəhərə baxdı. – «İstərdim ki, bu gecə xatirimdə həyatımın ən xoşbəxt gecəsi kimi qalsın», – pıçıltı ilə dedi. – «O isə ən dəhşətli gecə oldu. Fikirləşmirsiz ki, xatirələr hansı xarüqələr yarada bilər? Yarada bilər axı! Möcüzənin şahidi olanda o kamil olmur, yalnız xatirə onu kamilləşdirir və bəxtin səndən üz döndərəndə bir daha geri qayıtmır, məyusluq meydan alır. O kamilləşir. Əgər indi bir dəfə də olsun desəm, o gördüyüm kimi qalmazmı? Nə qədər ki ölməmişəm, yanımda olmazmı?»

Əzəmətlə açılan səhərin önündə pilləkəndə dayanarkən o, az qala lunatik təsiri bağışlayırdı, gecənin dərinliyindən baş qaldıran unudulmuş, fəqir bir görkəm. Və birdən dəhşətli dərəcədə ona yazığım gəldi. «Düz deyirsiniz», – çəkinə-çəkinə dilləndim. – «Əslində nəyin qaldığını və necə qaldığını bilmədən

xoşbəxtliyimizi və nə dərəcədə xoşbəxt olmağımızı haradan bilərik?»

«Özü də biləndə ki, onu əldə saxlaya bilmirik, yaxud buna cəhd də etmirik», – pıçılı ilə dedi. – «Əgər əllərimizlə tutub saxlaya bilmiriksə, o, qorxusuz-hürküsz baxış bucağımızdan qıraqda qalmırmı? Və gözlərimiz ölmədikcə öz ömrünü orada yaşamırmı?»

O, hələ də üzüaşağı şəhərə baxırdı, şam ağacından olan tabutu qoynunda saxlayan və gəminin lövbər atdığı şəhərə. Sifəti, sanki, bir anlığa dağılıb ayrı-ayrı hissələrə parçalandı, ölü ağrıların təsirindən sifət tamam əyiş-üyüş olmuşdu; sonra yenidən dirçəlməyə başladı, ağız daha qara kahıya bənzəmirdi, gözlər də çaylaq daşı deyildi. Biz limana üz tutduq.

«Cənab», – bir müddətdən sonra müraciət etdi – «kimik biz? Siz kimsiniz, mən kiməm, başqaları kimidir və daha həyatda olmayanlar kimlərdir? Gerçək olan nədir, güzgüdə əks olunan şəkil, yaxud güzgünün qabağında duran? Canlı olan, yoxsa xatirə, ağrısız şəkil? İndi biz əriyib bir-birimizə qarışmışıqmı, ölü arvadım və mən, yoxsa o, indi bütövlüklə mənimkidir, bu çarəsiz əlkiymada, azca fosforlaşmış beyin hüceyrələrimdə ərimişdir və yalnız haçan mən istəsəm və necə istəsəm, cavab verir? Yaxud onu təkə itirməmişəm, asta-asta sönən xatirələrimdə hər saniyə təzədən bir daha itirirəm? Gərək, onu tutub saxlayam, cənab, başa düşürsüz?»

Əli ilə alnını döyəclədi.

***

Uzun pilləkənlə aşağıdakı təpələrə aparan küçəyə çatdıq. Dünən gündüz burada hansısa bir mərasim keçirilmiş olmalıydı. Artıq saralmış və qəbiristanlıq qoxusu verən çiçək hörükləri evlərin arasındakı dəmir dirəklərdən sallanırdı və dirəklərdən elektrik xətti çəkilməmişdi, xəttin bütövlüyü də zanbaq kimi iri lampalarla pozulmuşdu. Onların başı üstündən bir-birindən, təqribən, iyirmi metr aralı xırda elektrik lampalarından beşguşəli ulduzlar yellənirdi. Bütün bunlar, yəqin, hansısa mərasim, yaxud dini bayramlardan biri üçün düzəldilmişdi. İndi, yenicə açılan səhərdə hamısı çılpaq və yararsız halda idi, yalnız bircə yerdə, aşağıda qoşulma, deyəsən, baş tutmamışdı, orada axşam və səhərin alatoranlığında bərq vuran və qeyri-adi dərəcədə qamaşdırıcı, sarı işığı olan bir ulduz parlayırdı.

«Dedi yer buradır», – deyib Şvars hələ işığı yanan meyxananın qapısını açdı. Bizi günəşdən qaralmış gövdəli bir kişi qarşıladı. Masalardan birini göstərdi. Alçaq otaqda bir neçə çəllək vardı və seyrək masaların birində bir kişi və bir qadın əyləşmişdi. Meyxana sahibinin şərab və qızardılmış soyuq balıqdan başqa heç nəyi yox idi.

«Sürixi yaxşı tanıyırsız», – Şvars məndən soruşdu.

«Bəli. İsveçrədə polis məni dörd dəfə tutub. Oranın dustaqxanaları yaxşıdır. Fransadan çox-çox yaxşıdır. Xüsusilə də qışda. Əfsuslar olsun ki, adam dincəlmək istəyəndə ən uzağı iki həftə saxlayırlar. Sonra çıxarırlar və sərhəd tamaşası təzədən başlayır».

«Sərhədi gizli keçməmək qərarım içimdə nəyisə azadlığa buraxmışdı», – Şvars dilləndi. «Birdən-birə qorxu məndən əl çəkmişdi. Küçədə gördüyüm polis daha ürəyimi qoparmırdı, düzdür, bir balaca tərpadirdi, amma elə güclü olurdu ki, bir an sonra azadlığın həsrətini çəkirdim».

Başım ilə təsdiqlədim: «Qorxunun varlığında artan yaşamaq duyğusu. Nə qədər ki qorxu üfəqə cana gətirir, gözəldir».

«Elə düşünürsünüz?» – Şvars qəribə şəkildə mənə baxdı. – «Çox uzaqlara gedir», – dedi. – «Ölüm adlandırdığımız şeyə qədər, bəlkə, ondan da o yana. Duyğunu tutub-saxlamaq mümkünsə, bəs itki haradadır? Şəhərdən çıxırsansa, daha o yaşamırmı? Uçub-dağılmış olsa belə, o, içində yaşamayacaqmı? Ölümün nə olduğunu bilən varmı, görəsən? Dəyişən sifətlərimizdə bir işıq zolağı asta-asta dolaşmırmı? Doğulmamışdan öncə bizim bir sifətimiz olmamalıdırmı, bütün sifətlərdən fərqli bir sifət, başqalarının, bizdən qabaqkılının məhvindən sonra da qalmalı sifət?»

Kətillərin ayağında bir pişik şırvanırdı. Ona bir tikə balıq atdım. Quyruğunu qaldıraraq buladı.

«Arvadınızla Sürixdə görüşdünüz?» – ehtiyatla soruşdum.

«Mehmanxanada. Osnabrükdə keçirdiyim zorluqlar və gözləmələr, ağır və pərtliklərin strategiyası yox olub getmişdi. Tanımadığım və sevdiyim, səssiz ötən keçmişimin doqquz ilini ona bağlandığım, bu doqquz ilin əzəmətini öz üzərində hiss etməmiş bir qadınla rastlaşdım. Helen sərhədi keçəndə, görünür, zamanın zəhəri ona da təsir etmişdi. Keçmiş indi bizə məxsus idi, biz isə ona yox; illərin bizi əks etdirən sıxıcı şəkli əvəzinə, həmin kesmiş fırlanmış və keçmişlə əlaqəsini üzmüş bizdən başqa indi heç nəyi göstərməyən güzgüyə çevrilmişdi. Həmin keçmişdən qopmaq qərarına gəlmişdik və işin özü bizi ondan əl ayırdı ki, mümkünsüzlük gerçəkliyə çevrildi: keçmişin qırıqları olmadan yeni yaşam duyğusu».

Şvars mənə baxdı və yenidən həmin qəribə ifadə sifətində dolaşdı.

«Əldən vermədik. Taleyimizi əldə saxlayan Helen oldu. Mən bacarmadım, xüsusilə sona yaxın. Lakin onun bacarması bəs elədi, söhbət də elə bunun üstündəydi, inanmırsınız? İndi, gərək, mən də bacaram, ona görə də sizinlə söhbət edirəm! Bəli, ona görə!»

«Sürixdə qaldınız?» – soruşdum.

«Bir həftə», – əvvəlki tonla dilləndi. – «Həmin şəhərdə, Avropada dünyanın hələ məhvərindən qopmadığı yeganə ölkədə yaşadım. Bir neçə aylığına pulumuz vardı, Helen də zinət əşyaları gətirmişdi, onu sata bilərdik. Üstəlik, ölü Şvarsın rəsmləri də Fransadaydı.

1939-un həmin yayı! Sanki, Allah dünyaya bir daha göstərmək istəyirdi ki, sülh nədir və bu dünya nəyi itirəcək. Həmin yayın qayğısızlığında günlərimiz xoş keçirdi və İsveçrənin cənubundakı Laqo Macoreyə 1 getmək üçün Sürixi tərk edəndə daha əsrarəngiz oldular.

Helenin qohumlarından dalbadal məktublar və telefon zəngləri gəlirdi. Sürixə həkiminin yanına

gedəcəyindən başqa, onlara heç nə deməmişdi. İsveçrənin əla informasiya sistemində Helenin ünvanını tapmaq qohumları üçün çətin olmamışdı. Sual və tənə yağışı indi onun başından tökülürdü. Hələ ki geri qayıda bilərdi. Gərək, bir qərara gələydik.

Eyni mehmanxanada yaşayırdıq, amma ayrı-ayrı otaqlarda. Ər-arvad idik, lakin pasportlarımız bunu demirdi və kağız qalib gəldiyinə görə bir yerdə düz-əməlli yaşaya bilmirdik. Qərribə hal idi, ancaq o, zamanın bizim üçün geri qayıtması duyğusunu gücləndirirdi. Bir qanuna görə biz ər-arvad idik, ikincisinə görə isə yox. Yeni mühit, uzun müddətli ayrılıq, öncə də bura gələndən tamam dəyişmiş Helen – bütün bunların hamısı həm tərəddüdlü qeyri-gerçəklik, həm də aşkar münasibətsiz gerçəklik yaradırdı ki, onun da başı üstündə daha xatırlaya bilmədiyən xülyanın son dumanları dolaşdı. O vaxt bunun haradan gəldiyini bilmirdim, onu gözlənilməz bir hədiyyə kimi qəbul edirdim, sanki, pis keçirdiyim ömrün bir parçasını təkrarlamaq və bunu bütöv həyata çevirmək üçün mənə icazə verilmişdi. Sərhədlərin altı ilə pasportsuz eşələnən köstəbəkdən sınır tanımayan bir quşa çevrilmişdim.

***

Bir səhər Heleni otaqdan götürməyə gələndə yanında alman konsulluğunun əməkdaşı kimi təqdim etdiyi cənab Krauze adlı birisinə rast gəldim. İçəri girəndə Helen mənimlə fransızca danışdı və məni müsyö Lenuar kimi təqdim etdi. Krauze onu düz başa düşmədi və sınıq-salxaq fransızcada məndən soruşdu ki, məşhur rəssamın oğluyammı. Helen güldü.

«Cənab Lenuar cenevrəlidir», – dedi. – «Amma almanca da danışır. Renuarla yalnız onun vurğunu kimi qohumdur».

«Siz də impressionistlərin rəsmlərini sevirsiniz», – Krauze soruşdu.

«Özünün kolleksiyası var», – Helen dilləndi.

«Bir-iki rəsmim var», – dedim. Ölü Şvarsın mirasını kolleksiya adlandırmaq mənə Helenin növbəti hoqqası kimi göründü. Amma bu hoqqalardan biri məni konslagerdən qurtardığına görə oyuna qoşuldum.

«Oskar Raynhartın Vinterturdakı kolleksiyası ilə tanışsınız?» – Krauze səmimi soruşdu.

Başım ilə təsdiqlədim: «Raynhartın bir Van Qoqu da var, ömrümün bir ayını ona verərdim».

«Hansı ayını?» – Helen soruşdu.

«Hansı Van Qoqu?» – Krauze soruşdu.

«Dəlixanada bağ».

Krauze gülümsədi: «Gözəl rəsmdir!», – dedi.

Başqa rəsmlərdən danışdı və Luvra çatanda ölü Şvarsın dərslərinin sayəsində mənim də dilim açıldı. Helenin taktikasını anladım, əri, yaxud mühacir kimi tanınmağımdan qaçmaq istəyirdi. Alman konsulluqları yad polisə adam satmaqda mahir idilər. Helenlə münasibətlərimin necə olduğunu

Krauzenin öyrənməyə çalışdığını hiss etdim. Helen bunu çoxdan bilirmiş, odur ki, Krauze soruşana qədər mənə Lüsyen adlı bir arvad və iki uşaq uydurdu, uşaqlardan böyük qızım gözəl royal çalırmiş. Krauzenin gözləri Helenlə mənə aramda vurnuxurdu. Bir daha görüşməyimizi ürəkdən təklif etmək üçün söhbətdən məharətlə istifadə etdi, bəlkə, dəniz qırağında kiçik balıqçı restoranlarının birində şam yeməyi, rəsmlərdən başı çıxan adamlara az-az hallarda rast gəlinirmiş. Mən də ürəkdən razılığımı bildirdim – növbəti dəfə İsveçrəyə gələndə. Bir ay, ya da ay yarımın sonra. Heyrətləndi, elə bilirmiş ki, Cenevrədə yaşayıram. Dedim ki, cenevrəliyəm, amma Belfortda yaşayıram. Belfort Fransadadır; əli asanlıqla ora çatmazdı. Sağollaşanda istintaqın son sualını da qaçırmadı: Helenlə harada görüşmüşük, axı yaxşı insanlara rast gəlmək nadir hadisədir. Helen mənə baxdı.

«Həkimin yanında, cənab Krauze. Xəstələr daha çox yaxşılar olur, nəinki», – üzünə acıqlı-acıqlı gülümsədi, – «beyinlərində əsəb əvəzinə əzələ bəsləyən iddialı sağlamlar».

Krauze bu atəşi kahin baxışı ilə qəbul etdi.

«Başa düşürəm, möhtərəm xanım».

«Renuar sizlərdə dəyərsiz sənət sırasına salınmayıbmı?» – Heləndən geri qalmamaq üçün soruşdum. –

«Van Qoq, yəqin ki, çoxdan».

«Biz sərraflar üçün yox», – Krauze ikinci kahin baxışı ilə cavab verib qapıdan çölə sivişdi.

«Nə istəyirdi?» – Heləndən soruşdum.

«Şpionluq edirdi. Sənə xəbər vermək istəyirdim ki, gəlməyəsən, amma otaqdan çıxmışdın. Qardaşım göndərib. Necə də nifrət edirəm hər şeyə!»

Aradan tam çıxmadığımızı bizə xatırlatmaq üçün gestaponun qara əlləri sərhədi də aşmışdı. Krauze Helenə demişdi ki, imkan tapıb konsulluğa gəlsin. Guya, elə bir şey deyilmiş, sadəcə, pasporta yeni möhür vurmaq lazım imiş. Bir növ ölkədən çıxma icazəsi. Guya, vaxtı keçibmiş.

«Deyir ki, təzə göstərişdir», – Helen açıqladı.

«Aldadır», – cavab verdim. – «Elə də bilirdim. Mühacirlər belə şeyləri tez duyurlar. Getsən, pasportunu əlindən ala bilərlər»,

«Onda da sənə kimi mühacir olaram?»

«Hə. Əgər geri qayıtmasan».

«Qalırım», – dedi. – «Nə konsulluğa, nə də geri gedəcəm».

Əvvəllər bu barədə heç vaxt söhbət etməmişdik. Bu qərar qəti idi. Cavab vermədim. Yalnız ona, arxasındakı səməyə, bağdakı ağaclara və gölün bərq vuran ensiz zolağına baxdım. Gur işığın altında sifəti tutqun görünürdü.

«Sənə heç bir günahın yoxdur», – səbirsiz dilləndi. – «Məni sən dilə tutmamısan və bu işin sənə qəti dəxli yoxdur. Lap sən burada olmasan da, heç vaxt geri dönmən deyildim. Bu, sənə bəs edir?»

«Hə», – şaşqın, bir az da utancaq dilləndim. – «Amma mən bunu nəzərdə tutmurdum».

«Bilirəm, Yozef. Onda gəl bu barədə danışmayaq. Heç vaxt».

«Krauze bir də gələcək. Ya da bir başqası» – Başı ilə təsdiqlədi.

«Sənin kim olduğunu da axtarıb tapacaqlar və başağrısı törədəcəklər. Gəl cənuba gedək».

«İtaliyaya gedə bilmərik. Gestapo ilə Mussolini polisinin arasından su da keçmir».

«Ayrı cənub yoxdur?»

«Niyə ki. İsveçrənin Tesin kontonuna. Lokarnoya, Luqanoya».

***

Günortadan sonra yola düşdük. Beş saatdan sonra Laqo Major gölünün sahilindəki Askona meydanında oturmuşduq, dünyanın elə bir guşəsində ki, Sürixdən beş yox, on beş saat uzaqlıqda idi. Təbiət İtaliyanın təbiətinə bənzəyirdi, bura turistlərlə dolu idi və heç kimin çimməkdən, özünü günə verməkdən, həyatdan bacardıqca zövq almaqdan başqa ayrı dərdi yox idi. Bu aylarda Avropada qəribə bir ab-hava vardı. Xatırlayırsız?» – soruşdu.

«Bəli», – dedim. – «Möcüzəyə ümid edirdilər. İkinci Münxenə. Üçüncüsünə. Və sairə».

«Ümidlə məyusluq arasındakı toranlıq. Zaman nəfəs durdururdu. Böyük hədənin apaydın və saxta kölgəsində, sanki, daha heç nəyin kölgəsi görünmürdü. Elə bil, orta əsrlərin nəhəng kometi parlayan səmada günəşlə yan-yana dayanmışdı. Hər şey etibardan düşmüşdü. Hər şey də mümkün idi».

«Fransaya haçan getdiniz?» – soruşdum.

Şvars başını tərpətdi.

«Haqlı-sız. Hər şey faniləşmişdi. Fransa vətənsizlərin narahat vətənidir. Bütün yollar hələ də ora aparır. Bir həftədən sonra Helen cənab Krauzedən məktub aldı. Məktubda deyilirdi ki, ya Sürix, ya da Luqano konsulluğuna gəlsin. Gəlişi çox vacibdir.

Buradan da çıxası olduq. İsveçrə həddən artıq daralmış və gözəl təşkilatlanmışdı. Bizi hər yanda tapa bilirdilər. Məni də saxta pasportla hər an yoxlamadan keçirib ölkədən çıxara bilərdilər.

Luqanoya getdik, amma alman konsulluğuna yox, viza üçün Fransa konsulluğuna. Çətinliklərlə üzləşəcəyimi gözləyirdim, lakin hər şey yağ kimi getdi. Bir illik turist vizası aldım. Mən ən çoxu üç aylıq viza gözləyirdim.

«Haçan yola düşək», – Heləndən soruşdum.

«Sabah».

Sonuncu axşam Ronkodakı Albeqro dela Posta restoranında, dənizin başı üstündəki dağlardan qaranquş yuvası kimi asılmış balaca bir kənddə şam etdik. Ağacların arasından işıqlar göz qırpırdı, pişiklər hasarın üstü ilə gəzişirdi və bağın alt tərəfindəki meydançadan qızılgül və yabanı yasəmən ətri gəlirdi. Adalarında Roma çağlarından olan Venera məbədinin ucaldığı göl tərpənmirdi, ətrafdakı dağlar mavi

səmanın altında kobalt göylüyündəydi; biz spaqetti ilə piççata yeyir, bu yerlərin Nostrano şərabını içirdik. Bu az qala dözülməz şirinlikli və həsrətli bir axşam idi.

«Heyif ki, buradan getməliyik», – Helen dedi. – «Bir yay da məmnuniyyətlə burada qalardım».

«Bunu tez-tez deyəcəksən».

«Bunu deməkdən gözəl nə ola bilər? Tərsini çox tez-tez demişəm. Əfsus ki, burada qalası olmayacam». Əlindən tutdum. Dərisi qapqara qaralmışdı, iki günün günəşi bəs etmişdi, gözlərinə isə xeyli işıq gəlmişdi.

«Səni dünyalar qədər sevirəm», – dedim. – «Səni, hazırkı anı, əbədi olmayan bu yayı, bu təbiəti və həyatımda ilk dəfə özümü sevirəm, çünki indi mən ayna kimiyəm, səni əks etdirirəm və səni ikinci kərə tapmışam. Şükürlər olsun bu axşama və bu saata!»

«Hər şeyə şükürlər olsun! Gəl bunun şərəfinə içək. Sənə də minnətdaram, çünki hər dəfə qızarıb deyə bilmədiyini, axır ki, dilinə gətirməyə ürək elədin».

«Qızarmağına yenə qızarıram», – cavab verdim. – «Amma daxilən və utanmadan. Mənə bir az vaxt ver. Gərək, öyrəşəm. Tırtıl tırtıllığı ilə qaranlıqdan işığa çıxıb qanadlarının olduğunu görəndə yeni həyata alışmalı olur. Buradakı insanlar necə də xoşbəxtlər! Yasəmənin nə gözəl ətri var! Ofisiant qadın deyir ki, burada büsbütün yasəmənin meşəlikləri var».

Şərabımızı axıracan içib dar dalanlardan keçərək dağ ətəyi ilə Askonaya gedən qədim yola çıxdıq. Kəndin gül-çiçəkli və xaçlı qəbiristanlığı yolun üstü ilə uzanıb gedirdi. Cənub həmişə azdırıcı olur, fikirləri süpürüb atır və fantaziyanı taclaşdırır. Palma və oleandrlar arasında ona yardım gərək olmur; ən azı əsgər çəkmələri ilə kazarma arasındakından xeyli az. Səma başımız üstünə ulduzlarla dolu nəhəng, xışıltılı bayraq kimi sərilmişdi, sanki, kainatın hər an genişlənən Amerikasının dövlət bayrağı idi. Saysız qəhvəxanaları ilə Askona öz işığını gölə salırdı və dərələrdən sərin külək əsirdi.

Kirayələdiyimiz evə gəldik. Ev gölün qırağında idi və iki yataq otağı vardı; burada mənəviyyətə yer qalmamışdı.

«Ömrümüzə nə qədər qalıb?» – Helen soruşdu.

«Ehtiyatlı tərpənsək, bir il, bəlkə də, il yarım».

«Bəs ehtiyatlı tərpənməsək?»

«Onda bu yay».

«Gəl ehtiyatsız yaşayaq», – dedi.

«Bir yay qısa ömürdür».

«Elə də», – birdən sərt dilləndi. – «Bir yay qısa ömürdür, elə ömrün özü də qısadır, bəs kimdir onu qısa edən? Onun qısalığını bilməyimizmi?! Bayırdakı pişiklər bilir mi ki, ömür qısadır? Bəs quşlar? Kəpənəklər? Onlar ömrü əbədi sayırlar. Bunu onlara heç kim deməyib! Bəs bizə niyə deyiblər?»

«Bunun min bir cavabı var».

«Birini de!»

Qaranlıq otaqda dayanmışdıq. Qapılar, pəncərələr açıq idi.

«Biri odur ki, ömür əbədi olsaydı, dözülməz olardı».

«Deyirsən ki, darıxdırıcı olardı? Allahın ömrü kimi? Düz deyil. Ayrısını de!»

«Həyatda xoşbəxtlikdən bədbəxtlik çoxdur. Bizə mərhəmət göstərilib ki, ömür uzun sürməsin».

Helen bir anlığa susdu. Sonra: «Heç biri düz deyil», – dedi. – «Ona görə belə deyirik ki, həyatda qalmayacağımızı və özümüzə heç nə aparmayacağımızı bilirik; burada heç bir mərhəmət yoxdur. Bunu biz uydururuq. Ümidimizi üzümək üçün uydururuq».

«Buna baxmayaraq, inanırıq ki!» – dedim.

«Mən inanmıram!»

«Ümidini tamam kəsmisən?»

«Tamam. Hamı əvvəl-axır bu qənaətə gəlir». – Paltarını hirsli-hirsli çarpayının üstünə atdı. – «Hamı.

Hətta haçansa qaçmaq ümidi olan dustaqlar da. Bu dəfə də olmasa, gələn dəfə həmin qənaətə gəlir!»

«Onun ümid etdiyi də məhz elə budur. Yalnız bu».

«Elədir. Əlimizdən gələn də elə budur! Dünya müharibəyə qarşı əlacsız olduğu kimi. O da gələn dəfəyə ümid bəsləyir. Amma heç kim onu dayandıra bilmir».

«Müharibəni bilər», – cavab verdim. – «Ölümü yox».

«Gülməyə vaxt tapdın!», – ucadan səsləndi.

Yanına getdim. Geri çəkildi, qapıdan çölə çıxdı.

«Nə olub sənə, Helen?» – heyrətlə soruşdum. Çöl otaqdan işıqlı idi, göz yaşlarının yanağınca axdığını gördüm. Cavab vermədi, mən də daha heç nə soruşmadım.

«Keflənmişəm», – axır ki, dilləndi. – «Görmürsən?»

«Yox».

«Çox içdim».

«O qədər də yox. Burada hələ bir şüşə də var».

Fiasko Nostrano şərəbini evin arxasındakı çəmənlikdə daş masanın üstünə qoyub badələri gətirmək üçün otağa qayıtdım. Qayıdanda Helenin çəmənliklə gölə doğru yeridiyini gördüm. O saat arxasınca getmədim. Badələri ağzınacan doldurdum; səma ilə gölün solğun inikasında şərəb qara görünürdü.

Sonra çəmənliklə ağır-ağır sahiləki palma və orleandrlara doğru yeridim. Helen sarıdan birdən-birə qayğılandım və onu görəndə dərinədən nəfəs aldım. Qəribə şəkildə əyilərək suyun qırağında dayanmışdı, sanki, nəşə gözləyirdi, hansısa bir səsi, yaxud sudan çıxacaq nəyisə. Yerimdə mıxlanıb qaldım; ona tamaşa etmək üçün, qorxutmayım deyə. Bir azdan köksünü ötürüb, belini düzəltdi. Sonra

suya girdi.

Suda üzduyünü görüb evə qayıtdım, dəsmalı və onun çimərlik xalatını götürdüm. Sonra qranit tumbanın üstündə oturub gözlədim. Uzaqdan onun yuxarıya yığılmış saçlarını görüb fikirləşdim ki, həyatda nəyim varsa, yalnız odur və az qaldı, qışqıram ki, geri qayıtsın. Elə həmin an hiss etdim ki, mənə bəlli olmayan bir qeyri-müəyyənliklə mübarizə aparır, bunu da hazırkı anda edir; su onun üçün həm tale, həm sual, həm də cavab idi və bunun öhdəsindən hər kəs kimi özü tək gəlməliydi, ən azı bir az istilik bəxş etmək üçün burada idi.

Üzərək qovs vurub arxaya çevrildi və birbaşa mənə doğru gəldi. Onun yaxınlaşdığını, bənövşəyi gölün suyunda görünən incə başını, mənə doğru gəlişini görməyimin özü bir xoşbəxtlik idi.

«Soyuqdur. Həm də qorxulu. Qulluqçu qız deyir ki, adaların dibində nəhəng bir sprutl məskən salıb».

«Bu göldə durnabalığından iri canlı olmur», – deyib onu dəsmala bükdüm. – «Burada sprut olmur. O yalnız Almaniyadadır, 1933-cü ildən. Amma gecələr istənilən su qorxuludur».

«Düşünə bilsək ki, sprut var, olasıdır. Nəyin olmadığını düşünə bilmirik».

«Bu, adi bir tanrı sübutu olardı».

«İnanmırsan?»

«Gecə hər şeyə inanıram».

Mənə söykəndi. Yaş dəsmalı götürüb çimərlik xalatını verdim.

«Bir neçə kərə yaşadığımızıza inanırsan?» – soruşdu.

«Hə», – tərəddüdsüz cavab verdim. Köksünü ötürdü.

«Allaha şükür! Bu barədə mübahisə etməyə halım qalmayıb. Yorğunam, üşüyürəm. Adam bunun dağ gölü olduğunu unudur».

Albeqro della Postadan şərəbdən başqa bir şüşə də Fransanın Marc arağına bənzəyən Qrappa, üzüm cecəsindən hazırlanmış dupduru araq götürmüşdüm. İstiotlu olur, sərtidir və belə məqamlar üçün çox yaxşıdır. Onu gətirdim, badəni ağzınacan doldurub Helenə verdim. Asta-asta içib axırına çıxdı.

«Mən buradan könüllü gedən deyiləm», – dedi.

«Sabah hamısını unudacaqsan», – cavab verdim. – «Parisə gedirik. Heç vaxt orada olmamısan.

Dünyanın ən gözəl şəhəridir».

«Dünyanın ən gözəl şəhəri – içində xoşbəxt yaşadığım şəhərdir. Yoxsa, ibarəli danışırım?»

Güldüm: «İndi də üslub dərdi çəkək!», – dedim. – «Onsuz da kifayət qədər ibarəli danışa bilmərik!

Özü də beləsi ilə. Yenə araq istəyirsən?»

Başı ilə hə işarəsi verdi və mən bir badə də araq gətirdim. Heleni mürgü tutana qədər çəmənlikdəki daş masanın arxasında oturduq. Onu yatağına gətirdim. Yanımda yuxuya getdi. Açıq pəncərədən asta-asta maviləşən, sonra gümüşü rəngə çalan çəmənliyə tamaşa etdim. Helen bir saatdan sonra ayılıb mətbəxə

su dalınca getdi. Biz kənddə olanda poçtalyonun gətirdiyi məktubla geri qayıtdı. Görünür, məktub Helenin otağında imiş.

«Martensdəndir», – dedi.

Məktubu oxuyub bir qırağa qoydum.

«Sənin burada olduğunu bilir?» – soruşdum.

Başı ilə təsdiqlədi.

«Qohumlarıma deyib ki, onun məsləhətilə İsveçrəyə müayinəyə getməli və bir neçə həftəliyinə orada qalmalıyam».

«Səni müalicə edib?»

«Hərdən».

«Nəyi?»

«Boş şeydir», – deyib məktubu çantasına qoydu. Onu mənə ikinci dəfə oxumağa vermədi.

«Bu tikiş yeri haradandır səndə?» – soruşdum.

Qarın nahiyəsindən ağ, nazik bir xətt keçirdi. Bunu xeyli qabaq da görmüşdüm, ancaq qonur dərinin üstündə indi apaydın sezilirdi.

«Xırda bir əməliyyat. Önəmli deyil».

«Nə əməliyyatdır?»

«Elə bir əməliyyatdır ki, haqqında danışmırlar. Qadınlarda hərdən elə şeylər olur». – İşığı söndürdü. –

«Nə yaxşı ki, mənə aparmağa gəldin», – pıçıltı ilə dedi. – «Daha dözə bilmirdim. Sev mənə? Sev və soruşma. Heç nə. Heç vaxt».

X

«Xoşbəxtlik», – Şvars dilləndi. – «Xatirələrdə necə də girib-daralır! Yüzyət zamanı ucuz parça kimi. Yalnız bədbəxtliyi sanamaq olar. Parisə gəlib Böyük Auqustin sahilində Sena çayının sol tərəfindəki kiçik mehmanxanada iki otaq tutduq. Mehmanxananın lifti yox idi, pilləkən qədimi idi, əyilmişdi, otaqlar da xırda idi; amma Sena çayına, sahiləki kitab mağazalarına, Konserjeriyə1 və Noterdam kilsəsinə baxırdılar. Pasportumuz vardı. 1939-cu ilin sentyabrına qədər insan sayılırdıq.

Sentyabra qədər insan idik və pasportumuzun həqiqi, ya saxta olması vecimizə deyildi. Amma, Soyuq müharibə başlayanda vecimizə oldu.

«Burada olanda nə ilə dolanırdın?» – iyulda gəlişimizdən bir neçə gün sonra Helen məndən soruşdu. –

«İşləyə bilirdin?»

«Əlbəttə, yox. İşləmək bir yana, heç yaşamağa da haqqım yox idi. Belə vəziyyətdə iş icazəsini necə ala

bilərdim?»

«Onda nə ilə dolanmısan?»

«Burasını indi özüm də bilmirəm», – gerçəyə bənzər bir cavab verdim. – «Müxtəlif peşələrdə çalışmışam. Həmişə də az bir müddətə. Fransada hər şeyə dəqiq yanaşırlar; hərdən xəlvəti işləmək imkanı olur, xüsusilə də ucuz işləyənlə. Bazarda yeşik yükləyib boşaltmışam; ofisiyant işləmişəm; corab, qalstuk, köynək alveri etmişəm; alman dilindən dərslər demişəm; Mühacirlərə Yardım komitəsindən hərdən nəşə almışam; olan-qalanımı bazara çıxarıb satmışam; sürücülük etmişəm; İsveçrə qəzetlərinə xırda məqalələr yazmışam».

«Yenidən redaktor ola bilmədin?»

«Yox. Bunun üçün adama qalma və iş razılığı verilməlidir. Axırncı məşğuliyyətim ünvan yazma olub. Sonra Şvarsın rast gəldim və apokrifik həyatım başladı».

«Niyə apokrifik?»

«Qondarma, gizli, ölünün, yad soyadın himayəsi altında».

«İstərdim, başqa cür adlandırasan».

«Hər cür adlandıra bilərik. İkili, gizli, yaxud ikinci həyat. Daha çox ikinci həyat. Mən belə deyərdim. Biz gəmi qəzasına uğrayıb yaddaşlarını itirənlər kimi yəqin. Onların heyifislənməyə heç nəyi olmur, çünki xatirə həmişə təəssüf doğurur ki, olan yaxşılarını zaman gəldikcə itirəcəksən və pisləri yaxşılaşdırma bilməyəcəksən».

Helen güldü: «Biz indi nəyik? Fırıldaqçı, ölü, yoxsa qülyabanı?»

«Rəsmi olaraq turistlərik. İstənilən yerə gedə bilərik, amma işləyə bilmərik».

«Gözəl», – dedi. – «Onda gəl işləməyə. Müqəddəs Ludviq adasına gedib oturacaqlardan birində özümüzü günə verək, sonra da Frans kafesinə yollanıb küçədə çörək yeyək. Yaxşı proqramdır?»

«Əla proqramdır», – dedim və bunun üstündə qaldıq. Daha ayrı imkan axtarmadım. Bu sübhədən o biri sübhə qədər bir yerdə qaldıq və həftələrlə bir-birimizdən ayrılmadıq. Qəzetlərin xüsusi nömrələri, həyəcan xəbərləri ilə həyat bayırda öz axarı ilə davam edirdi, amma onun bizə dəxli yoxuydu. Biz o həyatın içində deyildik. Daha o, bizim üçün mövcud deyildi. Bəs mövcud olan nəydi? Əbədilik! Duyğu bütün boşluqları dolduranda zamana yer qalmır. Zamandan o üzdə başqa bir sahilə yetişirsən. Yoxsa, inanmırsınız?» Şvarsın sifəti bayaq gördüyüm oynaq, ümitsiz ifadəsini yenidən aldı. – «Yoxsa, inanmırsınız?» – bir də soruşdu.

Yorulmuşdum, iradəmin əksinə olaraq, səbrim tükənmişdi. Xoşbəxtlik barədə, eləcə də Şvarsın əbədiyyət haqqındakı mülahizələrini dinləmək maraqsız idi.

«Bilmirəm», – düşünmədən cavab verdim. – «Əgər içlərində ölürsənsə, bəlkə də, xoşbəxtlik, yaxud əbədiyyətdir; onda zaman özünün təqvim ölçüsünü qoya bilməz və bununla barışmalı olar. Amma

ömrün davam edirsə, hər şeyə rəğmən onun bir parça zamana və faniliyə çevrilməsinə qarşı heç nə edə bilməzsən».

«Gərək, ölməyə qoymayasan!», – qəflətən, özü də qətiyyətlə dilləndi. – «Gərək, mərmər heykəl kimi dayanıb dursun! Daha hər gün bir parçasını küləyin qabağına qatıb apardığı qum qəsri kimi yox! Bəs sevdiyimiz ölürlə necə olsun? Necə olsun, cənab? Onları təkrarən öldürmürük mü? Xatirələrimizdən başqa özgə harada qalırlar ki? Özümüz də istəmədən biz hamımız caniyə çevrilmirik mi? Təkcə özümün tanıdığım simanı zamanın rəndəsinin ağzınamı verim? Bilirəm ki, onu ürəyimdən çıxarmasam, içimdəcə solub dəyişəcək, bəli, ürəyimdən ki, ömrünü sürən şüurumun yalanı onu məxmər kimi haşiyələyib məhv etməsin, yoxsa o, tüfeyli zəmanəmizin gübrəsinə çevrilər və ortada yalnız məxmər kimi qalar! Burasını dəqiq bilirəm! Ona görə də onu hətta özümdən də, ömrü uzatmağın hər şeyi unudub məhv etmək istəyən gəmirici mənəmliyindən də qorumalıyam! Məgər başa düşürsünüz?»

«Başa düşürəm, cənab Şvars», – çəkinə-çəkinə cavab verdim. – «Mənəmlə danışmağınızın səbəbi onu özünüzdən qorumaq deyilmi?!»

Əvvəlcə ona etinasız cavab verdiyim üçün özümə acığımı tutdu. Qarşımdakı kişi istər məntiqi, iştərsə də poetik anlamda dəliydi, zamanın yel dəyirmanları ilə vuruşmaq istəyən Don Kixot idi, mən də bununla onun haralara və necə gedib-çixacağını öyrənmək dərdimin qarşısında əzab çəkirdim.

«Mənə müyəssər olsa ...», – deyib duruxdu. – «Mənə müyəssər olsa, onu içimdən azad edəcəm. Yoxsa inanmırsız?»

«İnanıram, cənab Şvars. Xatirələrimiz toz basmış muzeydəki fil sümüyündən olan dolab deyil.

Yaşayan, yeyən və yediğini gövşəyən canlı heyvandır. Əfsanədəki simurq quşu kimi o, özünü yeyir ki, bizi məhv etməsin, yaşaya bilək. Siz də buna mane olmaq istəyirsiniz».

«Elədir!», – minnətdarlıqla mənə baxdı. – «Dediniz ki, adam öləndə xatirələri daşlaşır. Mən öləcəm».

«O dediyim boş şeydir», – yorğun-yorğun boyun qaçırmaq istədim. Bu cür söhbətlərdən zəhləm gedirdi. O qədər əsəb pozğunları tanıyırdım ki! Mühacirət onları yağışdan sonra bitən göbələklər kimi yetişdirirdi.

«Canıma qəsd edən deyiləm», – deyib birdən gülümsədi, sanki, nə düşündüyümü hiss etmişdi. –

«Hazırkı anda həyat başqa məqsədlər üçün lazımdır. Yalnız Yozef Şvars kimi öləcəm. Sabah tezdən, biz sağollaşanda o daha olmayacaq».

Məni fikir, eyni zamanda vəhşi bir ümid çulğadı.

«Nə etmək fikriniz var?» – soruşdum.

«Yoxa çıxmaq».

«Yozef Şvars kimi?»

«Bəli».

«Ad kimi?»

«İçimdə Yozef Şvarsdan nə varsa, hamısı kimi. Eləcə də keçmişim kimi».

«Bəs pasportu neyləyəcəksiniz?»

«Daha mənə lazım deyil».

«Başqası varınızdır?»

Başını buladı: «Daha mənə pasport lazım deyil».

«İçində Amerika vizası da var?»

«Bəli».

«Onu mənə satmazsınız?» – pulum olmasa da, soruşdum. Başını buladı. – «Niyə yox?»

«Onu hədiyyə almışam. Sizə bağışlaya bilərəm. Sabah tezdən. İşə yarada bilərsiz?»

«Allahım!», – təngnəfəs dilləndim. – «İşə yaratmaq!? Məni xilas edərdi! Özümünkündə Amerika vizası yoxdur, sabah günortaya qədər onu necə alacağımı da bilmirəm».

Məyus-məyus gülümsədi: «Hər şey necə də təkrarlanır! Siz mənə can üstündə olan Şvarsın otağında oturub məni yenidən adam cərgəsinə qatacaq pasport barədə düşündüyüm zamanı xatırladırsız. Oldu, özümünkünü sizə verərəm. Sizə yalnız şəkli dəyişmək qalır. Yaşımız, təxminən, uyğun gələr».

«Otuz beş», – dedim.

«Bir yaş qocalası olacaqsınız. Pasport işini bacaran adamınız var?»

«Burada biri var», – cavab verdim. – «Şəkli dəyişmək asan məsələdir».

Başı ilə təsdiqlədi: «Şəxsiyyəti dəyişməkdən asandır». Bir xeyli qabağa baxdı. – «İndən belə şəkil vurğununa çevrilməyiniz gözəl olmazdı? Ölü Şvars kimi, sonra da mənim kimi?»

Özümlə bacara bilmədim, bədənim çimçəşdi.

«Pasport adi kağız parçasıdır», – dedim. – «Ovsun deyil».

«Yox?» – soruşdu.

«Əslində, hə», – cavab verdim. – «Amma belə də yox. Parisdə nə qədər qaldınız?!»

Şvarsın pasportu mənə verəcəyi vədindən o qədər həyəcanlanmışdım ki, nə dediyini eşitmirdim. Ruta da viza almaq üçün nə edəcəyimi düşünürdüm. Bəlkə, konsulluqda onu bacım kimi təqdim edəydim. Bunun işə yarayacağı mümkünsüzdü, zira Amerika konsulluğu çox ütüklü idi; əgər ikinci möcüzə baş verməsəydi, hər halda, cəhd etməliydim. Sonra qəfildən Şvarsın danışığını eşitdim.

«Parisdəki otağımızın qapısının arasında dayanmışdım», – dedi. – «Buna ay yarım vaxt sərf etmişdi, amma bizi tapmışdı. Bu dəfə alman konsulluğundan heç kimə tapşırmamışdı; özü gəlmişdi və divarından on səkkizinci yüzilin rəsmləri əsasında çəkilmiş divar kağızları asılmış kiçik mehmanxana otağında qarşımızda dayanmışdı Qeorq Yürqens, oberşturbannfürer, Helenin qardaşı, ucaboy, enlikürək, doxsan kilo ağırlığında və mülki geyimdə olmasına baxmayaraq, Osnabrükdəkinə nisbətən

üç qat almanlaşmış. Bizi süzürdü.

«Deməli, hamısı yalanmış», – dedi. – «Dəqiq bilirdim ki, burada nəşə iyli bir iş var!»

«Təəccüblü nə var ki?» – soruşdum. – «Siz ayağınızı basan yerdən iy gəlir. Əzəmətdir! Çünki siz gəlirsiniz».

Helen güldü: «Gülməyini kəs!», – Qeorq bağırdı.

«Siz də anqirtınızı kəsin!», – dedim. – «Yoxsa, sizi çölə atdıraram!»

«Özünüz niyə etmək istəmirsiniz?»

Başımı tərptədim: «Təhlükə sovuşanda yenə Helenlə oynayırırsız? Məndən iyirmi kilo ağırsınız. Tərəfsiz hakim bizi boksçu kimi eyni rinqə buraxmazdı. Nə işiniz var burada?»

«Siz vətən xainlərinə bunun bir damcı dəxli yoxdur. Çıxın bayıra! Bacımla danışmaq istəyirəm!»

«Çıxma, qal», – Helen üzünü mənə tutub dedi. Hirsindən alışıb-yanırdı. Ağır-ağır qalxıb mərmər külbabını əlinə götürdü. – «Bircə kəlmə də ədəbsiz danışsan, əlimdəki sifətinə çırpılacaq», – qəti həyəcanlanmadan Qeorqa müraciət etdi, – «Almaniyada deyilsən!»

«Əfsus ki, deyiləm! Amma bir az gözlə, tezliklə bura da Almaniya olacaq!»

«Heç vaxt olmayacaq», – Helen cavab verdi. – «Bəlkə də, siz başdanxarab hərbiçilər buranı zəbt edəcəksiniz, amma Fransa Fransalığında qalacaq. Bu barədə mübahisə açmağa gəlmişən?»

«Səni evə aparmağa gəlmişəm. Müharibə səni burada haqlasa, başına hansı oyunlar açılacağını bilmirsən?»

«O qədər də yox».

«Səni həbsxanaya atacaqlar».

Helenin bir anlığa tutulduğunu gördüm.

«Bəlkə, bizi düşərgəyə atdılar?!», – dedim. – «Amma bu, sürgünlər düşərgəsi olacaq, daha Almaniyaadakı konslager yox».

«Nədən xəbəriniz var?!», – Qeorq çəmkirdi.

«Yetər», – dedim. – «Sayənizdə düşərgələrinizdən birində olmuşam».

«A soğulcan, siz tərbiyə düşərgəsində olmusunuz», – Qeorq nifrətlə cavab verdi. – «Amma, görünür, xeyri olmayıb. Azadlığa çıxandan sonra fərarilik etmişiniz».

«Seçdiyiniz ifadələrə görə sizə qibtə edirəm», – dedim. – «Kimsə qaçıb əlinizdən qurtarırsa, adını fərari qoyursunuz».

«Bəs nə qoyacaq? Sizə əmr olunmuşdu ki, Almaniyanı tərk etməyəsınız!»

Əlimlə rədd işarəsi verdim. Məni içəri atdırmaq gücünə malik olana qədər onunla bu barədə çox danışmışdım.

«Qeorq həmişə gic olub», – Helen dilləndi. – «Əzələli sısqqa. Kök qadınların korsetə ehtiyacı olduğu»

kimi o da zirehli dünyabaxışına ehtiyac duyur, yoxsa əriyib yoxa dönərdi. Onunla mübahisə etmə. Zəif olduğu üçün cin atına minir».

«Bunları bir qırağa qoy!» – Qeorq gözlədiyimdən mülayim cavab verdi. – «Yığış, Helen. Vəziyyət ciddidir. Bu gün axşam yola düşürük».

«Nə qədər ciddidir?»

«Müharibə başlayır. Yoxsa, burada olmazdım».

«Onsuz da burada olacaqdın», – Helen cavab qayıtdı. – «Mən geri qayıtmaq istəməyəndə iki il qabaq İsveçrədə olduğun kimi. Özünə sığıdırmırsan ki, partiyanın sadıq üzvünün bacısı Almaniya da yaşamaq istəmir. O vaxt geri dönməyimə nail oldun. İndi isə burada qalırım və bu barədə daha bir kəlmə də danışmaq istəmirəm».

Qeorq matdım-matdım ona baxdı: «Bu məzlum yaramaza görə? Yenə beynini doldurub?»

Helen güldü: «Yaramaz! Nə vaxdır bu sözü eşitmirdim. Sizin, doğrudan da, Nuh əyyamından qalma söz ehtiyatınız var! Yox, yaramaz dediyin ərim başımı xarab etməyib. Hətta məni geri göndərmək üçün əlindən gələni edib. Səninkindən də on qat gözəl dəlillər gətirib».

«Səninlə tək danışmaq istəyirəm».

«Xeyri olmayacaq».

«Biz qardaş-bacıyıq».

«Mən ərliyəm».

«Bu, qan qohumluğu deyil», – Qeorq izahata keçdi. – «Hətta oturmağa stul da təklif etməmişən», – birdən uşaqsayağı küsərək əlavə etdi. – «Osnabryükdən o qədər yolu gəl, abırını da ayaq üstə alsınlar».

Helen güldü. «Otaq mənimki deyil. Kirayə pulunu ərim verir».

«Əyləşin, oberşturmbannfürür və Hitler nökrəri», – dedim. – «Özü də çalışın tez gedəsiniz».

Qeorq hirsə mənə baxıb, şaqqıltı ilə köhnə divana çökdü: «Bacımla tək danışmaq istərdim, başa düşürsünüz?»

«Məni tutduranda onunla tək danışmağa icazə verdiniz?» – soruşdum.

«O, tamam başqa şey idi», – donquldandı.

«Qeorq və onun partiya yoldaşları ayrılarının etdiklərini edəndə həmişə başqa şey olur», – Helen sarkazmla dilləndi. – «Onlardan fərqli düşünən adamları dama basanda, yaxud öldürəndə bununla onlar fikir azadlığını qoruyurlar; səni konslagerə salanda vətənin murdarlanmış şərəfini qoruyurlar, elədir, elə deyil, Qeorq?»

«Yüzdə yüz elədir!»

«Üstəlik, Qeorq həmişə də haqlı çıxır», – Helen davam etdi. – «Vəcdanının natəmizliyinə bir dəfə də şübhə ilə yanaşmayıb. Həmişə də düz bildiyinin tərəfindədir, hakimiyyətin tərəfində. Öz fərueri kimidir

– başqaları onun doğru hesab etdiyini yerinə yetirəndə dünyanın ən sülhsevər insanı! Sülhü pozanlar da həmişə başqaları olur, belədir, belə deyil, Qeorq?»

«Bunun bizim işimizə nə dəxli?»

«Dəxli yoxdur», – Helen dedi. – «Həm də var, özü də lap çox. Görmürsən, burada necə məzlumlaşmışsan, ay bu tolerant şəhərdə haqq sütunu? Başqalarını tapdaya bilmək üçün hətta mulki geyimdə də çəkmələrini ayağından çıxarmırsan. Amma burada sənin hökmün yerimir, hələlik yerimir! Burada məni partiyanın tər iyi verən qadınlar şurasına yazdırma bilməyəcəksən! Mənə dustaq kimi nəzarət edə bilməyəcəksən! Burada mən nəfəs ala bilərəm və almaq istəyirəm».

«Sənin alman pasportun var! Müharibə başlayır. Burada səni həbsxanaya atacaqlar».

«Hələlik, yox ki! Bir də burada həbsxanaya düşmək sizdə düşməkdən min qat yaxşıdır! Çünki siz də məni həbsxanaya atası olacaqsınız! Azadlığın şirin havasını udandan və sizin əlinizdən, kazarmalarınızdan, işgəncə kameralarınızdan və çarəsiz boşboğazlığınızdan qaçıb-qurtarandan sonra daha lal olub baş girməyəcəm!»

Ayağa durdum. İstəmirdim, onu heç vaxt anlama bilməyəcək bu nasionalist kötüyünün qabağında alçalsın.

«Günahın hamısı bundadır!», – Qeorq xırıldadı – «Bu mənfur kosmopolitdə! Odur səni korlayan! Dayan bir, oğlan, səninlə də haqq-hesabı çürüdərik!»

Yerindən qalxdı. Məni yerə sərmək ona çətin olmazdı. Məndən yetərincə güclü idi və konslagerdə olduğum günlərin birində aldığı nasionalist tərbiyədən sağ qolum dirsəkdən əyri bitmişdi.

«Ona toxunma», – Helen lap astadan dilləndi.

«Bu qorxağı müdafiə etmək istəyirsən?» – Qeorq soruşdu. – «Özü bacarmır?»»

Şvars üzünü mənə tutdu. «Bədənsəl üstünlük qəribə şeydir. Var olan üstünlüklərin ən primitividir, cəsarət və kişiliklə heç bir əlaqəsi yoxdur. Şikəstin əlindəki tapança bədəncə gücünü asanlıqla məhv edə bilər. Bu üstünlük gırvənkələrin və əzələlərin üstünlüyüdür, vəssalam, ancaq buna baxmayaraq, onunla üz-üzə gələndə adam özünü alçalmış sayır. Hər kəs bilir ki, həqiqi cəsarət başqa şeydir və cəsarəti yaradan əzələ yığıcı, yəqin ki, acınacaqlı şəkildə duruş gətirə bilmir, buna baxmayaraq, şikəst edilməyimizi rədd edəndə iflic izahatlar və artıq üzrxahlıqlar arayırlar və özümüzü cılız sayırıqlar. Bəlkə, belə deyil?»

Başımınla təsdiqlədim. «Mənasızdır, elə ona görə də xüsusilə acınacaqlıdır».

«Özümü müdafiə edərdim», – dedi. – «Əlbəttə, edərdim!»

Əlimi qaldırdım. «Nəyə lazımdır, cənab Şvars? Bunları mənə danışmağımıza ehtiyac yoxdur».

Yüngülcə gülümsədi. «Düz deyirsiniz. Amma görürsünüz, dərinliyimə necə işləyib ki, indinin özündə də izahat verməyə çalışıram? Ətə ilişən qarmaq kimi. Bu cılız kişi məğrurluğundan canımız haçan

qurtaracaq?»

«Nə baş verdi?» – soruşdum. – «Davaya gəlib-çıxdımı?»

«Xeyr. Helen birdən gülməyə başladı.

«Bu gicbəsərə bax!», – mənə baxıb dedi. – «Elə bilir, səni vurub yerə sərsə, kişiliyinə şübhə edəcəm, peşman olub birtərəfli yumruq haqqının hökm sürdüyü ölkəyə qayıdacam». – Qeorqa tərəf döndü. – «A cəsarət və qorxaqlıqdan dəm vuran oğlan! Bu», – məni göstərdi – «sənin haçansa təsəvvürünə gətirə bildiyindən qat-qat cəsarətlidir! Məni bura o gətirib. Mənə görə qayıdıb və məni gətirib».

«Nə?» – Qeorq gözünü döyüb mənə baxdı. – «Almaniyaya?»

Helen özünə gəldi: «Fərqi nədir?! Mən buradayam və bir də geri qayıdan deyiləm».

«Gətirib? Səni?» – soruşdu. – «Kim kömək edib?»

«Heç kim», – Helen dedi. – «Yəqin, ürəyindən keçdi ki, yenə bir neçə adamı həbs edəsən, hə?»

Onu heç vaxt belə görməmişdim. Özünümüdəfio, ikrah, nifrət və vətəndən qaçıb-gəlməyin parıltılı qələbəsi ilə elə dolmuşdu ki, durduğu yerdə əsirdi. Məndə də eyni hal baş verirdi; ancaq məndə birdən-birə adamın gözünü qamaşdıran şimşək kimi nəşə peyda oldu – qəfil intiqam hissi. Qeorqun burada gücü yox idi. Gestaposunu fitləyib çağıra bilməzdi. Burada tək idi.

Fikir məni elə çaşdırmışdı ki, hazırkı anda nə edəcəyimi bilmirdim. Dalaşa bilməzdim, heç dalaşmaq da istəmirdim. O murdarı çırağ kimi söndürmək istəyirdim. Görək, yaşamayaydı. Yamanı məhv etmək üçün hökmə ehtiyac olmadığı kimi, Qeorqun məhvinə də hökm lazım deyildi. Onu məhv etmək təkcə qisas yox, onlarla naməlum gələcək qurbanın xilas demək idi. Nə edəcəyimi fikirləşmədən qapıya doğru getdim. Səndələməməyimə özüm də heyrətləndim. Tək olmaq istəyirdim. Çək-çevir etməli idim. Helen diqqətlə mənə baxdı. Qeorq nifrətlə məni süzüb təzədən oturdu.

«Axır ki», – qapını arxamca örtəndə onun səsini eşitdim.

Pilləkənlə aşağı düşdüm. Günorta yeməyinin iyi gəlirdi; balıq iyi idi. Pilləkənin ətəyində bir italyan sandığı vardı. Tez-tez onun yanından ötmüşdüm, ancaq heç vaxt görməmişdim. İndi oymalarına elə diqqətlə baxdım ki, elə bil, alacaqdım. Gecəquşu kimi yoluma davam etdim. İkinci mərtəbədə qapılardan biri açıq idi. Otaq yaşılımtıl rəngə boyanmışdı, pəncərələr bağlanmamışdı və xidmətçi qız çarpayıda döşəyi o biri üzünə çevirirdi. Qəribədir, adam həyəcandan heç nəyi görmədiyini güman etsə də, hər şeyi görmüş!

Birinci mərtəbədə yaşayan tanışlardan birinin qapısını döydüm. Adı Fişer idi, haçansa mənə bir tapança göstərmişdi, həmin tapançanın sayəsində həyatı ilə hələlik barışmalı olmuşdu. Silah onda cılız və çarəsiz mühacir həyatını sərbəst yaşamaq illuziyası yaradırdı, zira istədiyi vaxt həyatına son qoymaq seçimi vardı.

Fişer otaqda yox idi, amma qapısı bağlı deyildi. Gizlətməyə nəyi vardı ki! İçəri keçib gəlməyini

gözlədim. Nə istədiyimi özüm də dəqiq bilmirdim, baxmayaraq, silahı almağa gəlmişdim. Qeorqu mehmanxanada öldürmək mənasız olardı, burasını anlayırdım; bu, Heleni, məni və burada yaşayan mühacirləri təhlükəyə atardı. Kətilərdən birinə əyləşib sakitləşməyə çalışdım. Bacarmadım. Oturub qənsərimə baxdım.

Qəfildən tutuquşu oxumağa başladı. O, dəmir qəfəsdə iki pəncərənin arasından asılmışdı. Əvvəlcə onu görməmişdim və yerimdən diksindim, sanki, kimsə mənə toxundu. Azca keçmiş Helen içəri girdi.

«Neyləyirsən burada?» – soruşdu.

«Heç nə. Qeorq necə oldu?»

«Getdi».

Fişerin otağında nə qədər oturduğumu bilmədim. Vaxt mənə çox az göründü: «Yenə gələcək?» – soruşdum.

«Bilmirəm. İnadkarın biridir. Otaqdan niyə çıxdın? Bizi tək qoymaq üçün?»

«Yox», – dedim. – «Ona görə yox, Helen. Birdən-birə dözə bilmədim».

Qapıda dayanıb mənə baxırdı: «Mənə nifrət edirsən?»

«Sənə nifrət edirəm?» – təəccüblə soruşdum. – «Niyə?»

«Qeorq gedəndən sonra ağıma gəldi. Mənimlə ailə qurmasaydın, başına bu işlər gəlməzdi».

«Gələrdi. Bəlkə də, daha pisi. Ola bilsin, Qeorq sənə görə çox da ciddi yanaşmır. Canıma tikanlı elektrik məftilləri yeritməyiblər və ət qarmağından asmayıblar. Sənə nifrət etmək?! Bu, haradan ağına gəldi?!»

Fişerin pəncərələrindən o üzdə birdən-birə yayın yaşıllığını gördüm. Otaq arxa tərəfə baxırdı, həyətdə iri şabalıd ağacı vardı, yarpaqlarının arasından günəş süzülürdü. Boynumun ardındakı ağrı çəkilib getdi. Yenidən özümə qayıtdım. Hansı günün olduğunu, bayırda yayın varlığını, Parisdə yaşadığımı və insanların dovşan kimi güllələnmədiyini bilirdim.

«Əslində, mən fikirləşməliydim ki, sən mənə nifrət edirsən», – dedim. – «Ya da məndən zəhlən gedir».

«Mən?»

«Hə. Çünki qardaşını səndən uzaq tuta bilmirəm. Çünki mən ...» – Susdum. İndicə ötüb-keçən anlar birdən-birə çox uzaqda qaldı. – «Bizim burada nə işimiz var?» – dedim. – «Bu otaqda». – Pülləkənlə yuxarı qalxdıq. «Qeorqun dediklərinin hamısı doğrudur», – sözümə davam etdim. – «Bunu bilməlisən! Müharibə başlasa, biz düşmən ölkənin vətəndaşları sayılacağıq, sən məndən daha çox».

Helen qapını da, pəncərəni də açdı: – «Hər yan əsgər çəkməsi və terror iyi verir», – dedi. «Qoy içəri avqustun iyi dolsun! Pəncərələri açıq qoyub gedək. Nahar vaxtı deyilmi?»

«Hə. Həm də Parisi tərk etmək vaxtıdır».

«Niyə?»

«Qeorq məni satmağa çalışacaq».

«Ağlı o qədər kəsməz. Sənin burada başqa ad altında yaşadığını bilmir».

«Ağlına gələr. Və o bir də gələcək».

«Ola bilər. Gəlsə, bayıra atacam. Gəl küçəyə çıxacaq».

***

Məhkəmə sarayının arxasındakı kiçik restorana gedib səkidəki masalardan birinin arxasında əyləşdik. Paştet, mal əti, salat və pendir yedik. Üstündən də bir şüşə Vuvre və kofe içdik. Hamısını xırdalıqlarına qədər xatırlayıram, hətta qızarmış çörəyin qırağını və üstədən çatı olan qəhvə fincanlarını da; həmin günorta dərin, adsız minnətdarlıqdan məst olmuşdum. Elə bilirdim, qanrılıb baxmağa ürək etmədiyim bulanıq, çirklə bir kanaldan çıxmışam, çünki qabaqcadan bilmədən özüm də həmin çirkin bir hissəsi olmuşam. Çıxmışdım və indi üstündə ağ-qara damalı örtük olan masanın arxasında oturmuşdum, özümü paklaşmış və qurtulmuş sayırdım. Günəşin saçaqaları şərabin içində oynayıb sarı çalar alırdı, sərçələr at təsinin üstünə döşənib civildəşirdi, sahibənin tox pişiyi biganə-biganə onlara baxırdı, hay-küysüz meydanın başı üstündən külək əsirdi və həyat arzularımızda olduğu kimi yenidən gözəlləşmişdi.

Sonra biz Parisin bal rəngli yay axşamında gəzməyə çıxdıq və kiçik bir dükanın görüyü önündə ayaq saxladığımız. Burada tez-tez dayanmışdıq.

«Sənə təzə paltar almaq lazımdır», – dedim.

«Elə indi?» – Helen soruşdu. – «Müharibəyə az qalmış? Ağılsızlıq olmazmı?»

«Elə indi. Məhz ağılsızlıq olduğu üçün».

Məni öpdü: «Nə deyirəm ki?!»

Arxa otağa açılan qapının yanındakı kürsüdə əyləşmişdim, bura soyunub-geyinmə otağı idi. Dükənçi bir-bir paltarları gətirirdi və Helenin başı elə qarışmışdı ki, az qalmışdı, məni unutsun. Mən ora-bura vurnuxan qadınların səsini eşidir, hərdən də qapının arasından yellənən paltarlara və Helenin açıq kürəyinə baxırdım və məni ölümdən xəbəri olmadan ağrısız ölüm deyilən bir şey çulğadı.

Paltarını niyə almaq istədiyimi, utansam da, özüm bilirdim. Bu, bugünkü günə, Qeorqa, özümün gücsüzlüyümə qarşı bir etiraz idi – özünə uşaqsayağı haqq qazandırmaq üçün uşaqsayağı bir cəhd! Helen enli, əlvan donda və qara, şıq sviterdə birdən-birə qarşımda dayananda düşüncələrdən ayıldım. «Əsl mən deyəndir», – dilləndim. – «Götürək».

«Çox bahadır», – dedi.

Dükənçi inandırmağa çalışdı ki, məşhur geyim salonlarından birinin modelidir – Nə gözəl yalan! – buna baxmayaraq, razılığa gəlib paltarını aldıq. Həmişə ala bilmədiyini almaqdan gözəl nə varmış?! Bu ağılsızlıq Qeorqun son kölgəsini hürküdüb qovdu. Helen paltarını axşam, hətta gecə ay işığında şəhərə

doyunca baxmaq üçün – baxmaqdan doymamışdıq, yatmağa heyfimiz gəlirdi, bilirdik ki, vaxtımıza az qalıb – ayağa durub pəncərəyə söykənəndə də əynindən çıxarmadı.

XI

«Qalan nədir?» – Şvars soruşdu, – «Elə indinin özündə yuyulmuş köynək kimi daralır. Zamanın perspektivi artıq çoxdan yoxa çıxıb; vaxtilə mənzərə sayılan şey indi üstünə titrək işıqlar düşən yastı bir şəkildir. Əslinə baxsan, heç şəkil də deyil, axar xatirələrdir ki, onlardan da boş-boş şəkillər baş qaldırır – mehmanxananın pəncərəsi, çılpaq çiyin, ömrünü qulyabanı kimi başa vuran pıçıltılı kəlmələr, yaşıl damların üstündəki işıqlar, suyun yaxındakı ətri, kilsənin boz daşına düşən ay, təslimçi sifət və yenidən Provensdə və Pireneylərdə bir başqası və sonra tanıdığın donuq, son sifət, qəfildən başqalarını sıxışdırıb çıxarmaq istəyir, sanki, bundan əvvəlki yalnız səfehlik olmuşdur».

Başını qaldırdı. Sifətinə təzədən əzab cizgiləri qondu, əbəs yerə bu cizgilərə təbəssüm qatmağa çalışdı. «Yalnız buradadır», – deyib başını göstərdi, – «amma buranın özündə də korlanıb, güvə ilə dolu dolabda korlanan paltar kimi. Ona görə də sizə danışırım. Siz onları qoruyub saxlayacaqsınız və sizdən adama xətər gəlməz. Yaddaşınız bu obrazları xilas etmək üçün onları mənimki kimi, silib atmağa çalışmayacaq. Mənimki tamam korlanıb, elə indinin özündə sonuncu donuq sifət xərçəng kimi digərlərinin, əvvəlkiyənin canına daraşır», səsinin tonu qalxdı, – «o digərləri biz idik axı, yad, qorxunc, sonuncular yox, biz idik».

«Parisdə çoxmu qaldınız?» – soruşdum.

«Qeorq bir dəfə də gəldi», – dedi. – «Sentimentallığı, hədə-qorxunu işə saldı. O gələndə mən otaqda yox idim. Mehmanxanadan çıxanda gördüm. Qabağımı kəsdi.

«Əclafın biri əclaf!», – lap astadan dilləndi. – «Bacımı məhvə aparırsan! Hələ gözlə, gör başına nə oyun açıram! Tezliklə keçəcəksən cəngimizə! Bir-iki həftəyə ikiniz də ovcumun içində olacaqsınız! Onda, mənim balam, sən qeydinə özüm qalacam! Qarşımda diz çöküb ləliyəcəksən ki, axırına tez çıxım, əgər səsin çıxa biləcəksə!»

«Təsəvvür edirəm», – cavab verdim.

«Heç nəyi təsəvvür edə bilməzsən! Bilsəydin, bacardığın qədər kənar gəzərdin. Sənə bir dənə də şans verirəm. Bacım üç günün içində Osnabrükdə olsa, bəzi şeyləri unudaram. Üç günün içində! Başa düşdün?»

«Sizləri başa düşmək o qədər də çətin deyil».

«Hə? Onda yadda saxla ki, bacım geri qayıtmalıdır! Bunu sən özün də bilirsən axı, sən lənətə gəlmiş murdar! Yoxsa, deyəcəksən, xəstə olduğunu bilmirsən? Belə şeylə baş aldatma!»

Mat-mat ona baxdım. Bilmirdim, bunu özündən uydurur, yaxud, doğrudan da, belədir, ya da Helenin İsveçrəyə gəlmək üçün ona dedikləridirmi.

«Yox», – dedim. – «Bilmirəm».

«Bilmirsən? Gördünmü?! Narahat oldun, hə? O, həkimə getməlidir, a yalançı! Elə indicə! Martensə yaz, soruş. O, dəqiq bilir!» Apaydın gündüzdə iki qaranlıq adamın açıq qapıdan içəri keçdiyini gördüm.

«Üç günün içində», – Qeorq pıçıldadı. – «Yoxsa, sən o məlun içəlatını damcı-damcı qusası olacaqsan. Tezliklə qayıdacam! Mundirimdə!»

Özünü mehmanxananın dəhlizində dayanmış kişilərin arasına verib bayıra addımladı. Hər iki kişi yanımcə pilləkəni yuxarı qalxdı. Helen öz otağında pəncərənin yanında dayanmışdı.

«Onunla rastlaşdın?» – soruşdu.

«Hə. Dedi ki, sən xəstəsən və geri qayıtmalısan!»

Başını buladı: «Ağlına nələr gəlir?!»

«Xəstəsən?» – soruşdum.

«Boş-boş sözlərdir!», – dedi. – «Bura gəlmək üçün mənim uydurmamdır».

«Dedi ki, Martens də bilir».

Helen güldü. «Əlbəttə, bilir. Yadından çıxıb? Biz Askonada olanda mənə məktub yazmamışdımı?!

Bunların hamısını onunla quraşdırmışıq».

«Deməli, xəstə deyilsən, Helen?»

«Üz-gözümdən xəstəlik yağır?»

«Yox, amma bu, hələ heç nə demək deyil. Xəstə deyilsən?»

«Yox», – səbirsiz dilləndi, – «Qeorq ayrı nə dedi?»

«Adi şeylər. Hədə-qorxu. Bəs səndən nə istəyirdi?»

«Səndən istədiyini. İnanmıram, bir də gəlsin».

«Ümumiyyətlə, nəyə gəlmişdi?»

Helenin üzündə təbəssüm oynadı. Qəribə bir təbəssüm idi.

«Elə bilir, uşağyam. Nə istəsə, onu da etməliyəm. Həmişə belə olub. Hələ körpəlikdən. Qardaşlar çox vaxt belə olur. Fikirləşir ki, ailənin bütövlüyünü qoruyur. Zəhləm gedir ondan».

«Ona görə?»

«Zəhləm gedir, vəssalam. Özünə də demişəm. Amma müharibə başlayacaq. O, bunu dəqiq bilir».

Susduq. Böyük Auqustin sahilində avtomobillərin gurultusu artmağa başladı. Konserjerinin arxasındakı Sen-Şapel kilsəsinin sivri qülləsi açıq səmaya ucalırdı. Qəzətsatanların qışqırtısı eşidilirdi. Qağayı çığırması dənizin dalğalarının səsini batıran kimi, onlar da motorların səsini batırırdı.

«Səni qoruya bilməyəcəm», – dedim.

«Bilirəm».

«Səni ölkədən çıxaracaqlar».

«Səni də».

Çiyinlərimi çəkdim: «Yəqin, məni də. Ola da bilsin, bizi bir-birimizdən ayırdılar».– Başılı təsdiqlədi.

– «Fransa həbsxanaları sanatoriya deyil».

«Alman həbsxanaları da».

«Almaniyada səni tutmazdılar».

Əsəbi halda əl-qolunu tərptədi: «Mən burada qalırım! Sən öz borcunu yerinə yetirib məni xəbərdar etdin. Bir də bu barədə fikirləşmə. Qalırım. Səninlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Geri dönmən deyiləm». – Diqqətlə ona baxdım. – «Rədd olsun təhlükəsizlik qayğısı!», – dedi. – «Rədd olsun ehtiyatkarlıq! Canımı boğazıma yığıblar».

Əlimi çiyinə qoydum: «Demək asandır, Helen ...»

Sinəmdən geri itələdi: «Onda get!», – qəfildən qışqırdı. – «Get, sən heç bir məsuliyyət daşımırısan! Məni tək burax! Get! Təkcanıma da baş taparam». – Mənə elə baxdı ki, sanki, qarşısındakı Qeorq idi. – «Cücələrinin qeydinə qalan toyuq olma! Sənin nədən xəbərin var? Qayğıyla, məsuliyyət qorxunla canımı boğazıma yığma! Sənə görə gəlməmişəm. Bunu birdəfəlik bil! Sənə görə yox! Özümə görə!»
«Başa düşürəm».

Yenidən mənə yaxınlaşdı: «Gərək, inanasan», – bu dəfə çox həlim dilləndi. – «Əslində, belə olmasa da! Çıxıb gəlmək istəyirdim. Sənin gəlişin təsadüf oldu. Bunu başa düş! Təhlükəsizlik heç də həmişə hər şey deyil».

«Elədir», – cavab verdim. – «Amma adam kimisə sevəndə təhlükəsizlik arayır. Özü üçün yox, onun üçün».

«Təhlükəsizlik-zad yoxdur. Yoxdur, vəssalam», – təkrarladı. – «Heç nə demə. Özüm bilirəm. Səndən də yaxşı bilirəm! Hər şeyi beynimdən keçirmişəm. Allahım, nə qədər keçirmişəm! Gəl bir də bu barədə danışmayaq, əzizim. Bayırda axşam düşüb və bizi gözləyir. Parisdə belə axşamlardan az olacaq».

«Geri qayıtmaq istəmirsənsə, İsveçrəyə gedə bilməzsənmi?»

«Qeorq deyir ki, müharibədə Belçikayla olduğu kimi İsveçrəyə də daxil olacaqlar».

«Qeorq çox şeyi bilmir».

«Gəl hələlik burada qalaq. Qeorq, bəlkə də, aldadır. Nə olacağını əvvəlcədən haradan bilərdi ki? Bir dəfə də elə olmadımı? Sanki, müharibə başlayacaqdı. Sonra Münxen sazişi gəldi. Niyə ikinci Münxen olmasın ki?»

Bilmədim, dediyinə özü inanırdımı, yoxsa, məni fikrimdənmi daşındırmaq istəyirdi. Adam ümidlə yaşayanda asanlıqla inanır; həmin axşam mən belə etdim. Fransa müharibəyə necə girə bilərdi?

Silahlanmamışdı. Niyətindən çəkinməli idi. Polşaya görə niyə vuruşmalıydı? Çexoslovakiyaya görə müharibəyə qoşulmamışdı.

On gündən sonra sərhədlər bağlandı. Müharibə başlamışdı».

***

«Sizi tez həbs etdilər, cənab Şvars», – soruşdum.

«Bir həftə azad yaşadıq. Şəhəri tərk etməyə icazə vermirdilər. Talenin ironiyasına baxın: beş il dalbadal məni ölkədən çıxarırdılar, indi isə birdən-birə buraxmaq istəmirdilər. Onda siz harada idiniz?»

«Parisdə».

«Sizi də veledromda dustaq saxlayırdılar?»

«Təbii».

«Sifətiniz tanış gəlmir».

«Veledromda mühacir ordusu vardı, cənab Şvars».

«Müharibədən əvvəlki son günləri xatırlayırsız, Paris qaranlığa qərq olanda?»

«Əlbəttə! Sanki, dünya qaranlığa qərq olmuşdu».

«Yandıрмаğa icazə verdikləri balaca göy işıqlar. Gecələr künlərdə közərirdi, sanki, vərəm xəstəsinin işıqlandırıcı şüşələri idilər. Şəhər təkcə qaranlığa qərq olmadı, yay olmasına baxmayaraq, adamın canına üşütmə salan bu soyuq, mavi qaranlıqda o xəstəliyə tutuldu. Mərhum Şvarsdan miras aldığım şəkillərdən birini həmin günlərdə sata bildim. İstəyirdim, yanımızda nağd pulumuz çox olsun. Satmaq üçün vaxt pis idi. Yanına getdiyim alverçi az pul təklif etdi. İmtina edib, şəkli geri istədim. Axır ki şəkli puldan daha yaxşı kapital sayan varlı bir kino işçisinə, özüm kimi bir mühacirə satdım. Axırınca şəkli mehmanxana sahibinin yanında qoydum. Sonra polis özünü yetirdi. Məni aparmaq üçün günortadan sonra gəldi. İki nəfər idilər. Mənə dedilər ki, Helenlə sağollaşım. Helen qarşımda dayanmışdı, sifəti sapsarı saralmışdı, gözlərindən alov püskürürdü.

«Belə şey olmaz axı», – dedi.

«Olar», – cavab verdim. – «Hər şey olar. Səni də sonra aparacaqlar. Yaxşı olar, pasportlarımızı atmayaq, saxlayaq. Sən də özününkünü».

«Doğrudan da, belə yaxşıdır», – polislərdən biri tərtəmiz almanca dedi.

«Təşəkkürlər», – cavab verdim. – «Təklidə sağollaşa bilərəmmi?» – Polis qapıya baxdı. – «Qaçmaq istəsəydim, neçə gündür qaçardım», – dedim.

Başı ilə razılıq verdi. Helenlə onun otağına getdim.

«Bir iş olanda, gördüyün kimi, düşündüyündən tamam başqa cür alınır, elədirmi?» – deyib onu qollarımın arasına aldım.

Qollarımın arasından çıxdı: «Səni necə tapa bilərəm?»

Söhbətimiz adi oldu. İki ünvanımız vardı: biri mehmanxana, digəri tanış fransız. Polis qapını döydü. Açıdım.

«Özünüzlə yorğan götürün», – dedi. – «Əslində, bir-iki gün çəkər. Amma yenə də yorğan, bir az da yemək götürün».

«Yorğanım yoxdur».

«Gözlə, birini gətirim», – deyib Helen yeməyə nə vardısı, hamısını bir yerə yığdı. – «Doğrudan da, bir-iki günlükdür?» – soruşdu.

«Ən çoxu», – polis izahata keçdi. – «Sənədlərin dəqiqləşdirilməsi və buna bənzər şeylər. Müharibədir, madam».

Bu son kəlməni tez-tez eşidəsi olduq».

Şvars cibindən bir siqar çıxarıb yandırdı.

«Polis məntəqəsində gözləmənin, təhlükəli nasistlər kimi – axtarılıb tapılan digər mühacirlərin gəlişinin, barmaqlıqlı arabada prefektura aparılmanın və burada sonu görünməyən gözləmənin nə olduğunu özünüz gözəl bilirsiniz. Ləpen zalında siz də olmusuz?»

Başımla təsdiqlədim. Ləpen zalı polislər üçün bir qayda olaraq təlim filmləri göstərilən böyük bir zaldır. Orada bir neçə yüz oturma yeri və ekran var.

«İki gün orada olmuşam», – dedim, – «gecələr bizi yatmağa oturaqlar düzülmiş böyük kömür zirzəmisinə aparırdılar. Səhərlər hamımız buxarı təmizləyənlərə oxşayırdıq».

«Saatlarla kətillərin üstündə otururduq», – Şvars dedi. – «Çirk içində idik və doğrudan da, əsl cinayətkarlara bənzəyirdik, elə onlar da bizi cani sayırdı. Qeorq burada özünün gecikmiş intiqamını aldı; ünvanımızı o vaxt prefekturdan öyrənmişdi. Bunu onun üçün kimsə eşələyib tapmışdı. Qeorq partiyanın fəallarından olduğunu gizlətməmişdi, bu üzəndən də Qeorqla dostluq və nasional sosialist partiyasına səmimi münasibətlərimə görə mənə hər gün dörd dəfə nasist şpionu kimi dindirirdilər. Əvvəlcə buna gülürdüm; tam giclik idi. Amma sonra gördüm ki, giclik özü də təhlükəli ola bilər. Bunun Almaniyada belə olduğunu partiyanın mövcudluğu sübut etmişdi, fəqət indi ağıl ölkəsi olan Fransa da bürokratiya və müharibənin birgə təsiri nəticəsində, deyəsən, həmin xəstəliyə tutulurdu. Qeorq, özü də bilmədən, zamanlı bomba qoyub getmişdi; müharibə gedən yerdə sənə şpion kimi baxılması zarafat iş deyildi.

Hər gün qorxudan zağ-zağ əsən insanların yeni-yeni dəstələri gəlirdi. Müharibə başlayandan bircə nəfər də cəbhədə həlak olmamışdı, həmin dövrdə lağ həvəskarlarının adlandırdıqları kimi əcaib müharibə idi. Bununla belə, həyata və şəxsiyyətə günü-gündən azalan hörmətin müharibə ilə bərabər vəba kimi gəlmiş kabusanə ab-havası hamının başı üstündə əsirdi. İnsanlar daha insan deyildi, onlar hərbi prinsiplər üzrə əsgərlərə, yararlılara, yararsızlara və düşmənlərə bölünürdü.

Gəlişimin üçüncü günü yorğun-arğın Lepen zalında oturmuşdum. Bizdən bir dəstəni aparmışdılar. Qalanlar pıçıltı ilə söhbət edir, yatır, ya da yeyirdi; gündəlik yemək normamız minimuma endirilmişdi. Bu o qədər də təsir etmirdi; alman konslageri ilə müqayisədə buna dəbdəbəli həyat da demək olardı. Çağırışa gec cavab verəni ən uzağı təpik və dümsüklə tələsdirirdilər; hökumətlə hökumətlik eləməzlər, polis də ki dünyanın hər bir ölkəsində polisdır.

Dindirmələrdən cana yığılmışdım. Gözətçilərimiz sədarət kürsüsündə, ekranın altında cərgə ilə oturardı, silahları bir-birindən aralanmış qıçlarının arasında. Yarıqaranlıq zal, çirkli ekran, aşağıda da biz – bütün bunlar həyatın çarəsizlik simvoluna bənzəyirdi, o həyatın ki orada adam yalnız dustaq, yaxud gözətçi olur, ən uzağı boş ekranda hansı filmi – təlim filminimi, komediyamı, yoxsa tragediyamı – görmək istədiyindən asılı vəziyyətdə qalır. Son olaraq yenə də ortada boş ekran, doymamış ürək və qaba güc var, həmin güc də elə hərəkət edir ki, sanki, əbədidir və haqqın özüdür, halbuki bütün ekranlar çoxdandır heç nə göstərmir. Düşündüm ki, həmişə belə olacaq, heç nə dəyişməyəcək, kimsə sezmədən bir gün həyatdan yox olacaqsan. Bu, özünüz bildiyiniz kimi, ümidin söndüyü anlardan biridir».

Başımınla təsdiqlədim. «Səssiz intiharlar anı. Daha müqavimət göstərmirsən, demək olar, təsadüfən və fikirləşmədən son addımı atırsan».

«Qapı açıldı», – Şvars sözünə davam etdi, – «dəhlizin sarı işığından Helen içəri girdi. Əlində səbət, bir neçə adyal və qolunun üstündə bəbir dərisindən palto vardı. Mən onu yerləşəndən, başını necə tutmasından tanıdım. Bir anlığa yerindən tərpənmədi, sonra cərgələrin arası ilə axtara-axtara irəli yeridi. Düz yanımdan keçdi və məni tanımadı. Eyzən o vaxt Osnabrük kilsəsində olduğu kimi. Ayağa durdum. Mənə baxdı».

«Başına nə oyun açıblar?» – hirsli soruşdu.

«Elə şey deyil. Kömür zirzəmisində yatırırıq, ona görə də bu kökə düşmüşük. Sən bura necə gəldin?»

«Məni də tutublar», – az qala vüqarla dilləndi. – «Eyzən sənə kimi. Və digər qadınlardan xeyli tez. Səni burada tapacağıma inanırdım».

«Səni niyə tutdular?»

«Bəs səni niyə?»

«Məni şpion sayırlar».

«Məni də. Səbəb də keçərli pasportumdur».

«Haradan bilirsən?»

«Məni o adla istintaq etdilər, sonra da dedilər ki, əsl mühacir deyiləm. Qadın mühacirlər hələ azadlıqdadır. Bunu mənə ilbiz iyi verən saç boyalı balaca kişi başa saldı. Səni dindirən də o idi?»

«Bilmirəm. Burada hər şeydən ulitka iyi gəlir. Şükür ki, adyaları özünə götürmüşsən».

«Nəyi bacarmışam, onu da götürmüşəm». – Səbəti açdı. İki şüşə cingildədi. – «Konyakdır», – dedi. –

«Şərab deyil. Özümlə esens də gətirmişəm. Sizə burada yemək verirlər?»

«Adi yeməklər. Özümüzə buterbrot gətirdə bilirik».

Helen əyilib mənə baxdı. – «Zənci yığnağına bənzəyirsiniz. Yuyuna bilməzsiniz?»

«İndiyə qədər yox. Acıqla yox. Başsoyuqluqdan».

Konyakı çıxartdı. «Tıxaclar çıxarılıb», – dedi. – «Mehmanxana sahibinin son yaxşılığı. Fikirləşdi ki, burada tıxaçaqan tapılmaz. İç!»

İri bir qurtum alıb şüşəni ona verdim.

«Stəkanım da var», – dedi. – «Bacardığımız qədər mədəniyyəti, gərək, əldən verməyək», – deyib stəkanı doldurdu və içdi.

«Səndən yayın və azadlığın iyini alıram», – dedim. – «Bayırda vəziyyət necədir?»

«Dinc vaxtlarda olduğu kimi. Kafelər ağzınacan dolu olur. Səma da ki gömgöy». – Kürsüdə əyləşmiş polislərə baxıb güldü. – «Bura tirə bənzəyir. Sanki, yuxarıdakı fiqurlara atəş açmaq, onlar yığılanda isə uduşu almaq olar: bir şüşə konyak, ya da külqabı».

«Buradakı fiqurların silahı var».

Helen səbətdən paştet çıxartdı: «Mehmanxana sahibindəndir», – dedi. – «Çoxlu salamlar və bir kəlam göndərdi: lənətə gəlmiş müharibə! Paştet quş ətindəndir. Çəngəl-bıçağım da var. Bir daha: Yaşasın mədəniyyət!»

Birdən-bərə mənə şənlənmə gəldi. Helen burada idisə, heç nə məhv olmamışdı. Müharibə hələ başlamamışdı və bəlkə də, bizi tezliklə buraxacaqları düz idi.

Ertəsi axşam bildik ki, bizi bir-birimizdən ayıracaqlar. Məni Kolombo 1 yığma düşərgəsinə, Heleni isə Beş Raket həbsxanasına göndərəcəkdilər. Əgər ər-arvad olduğumuza inansaydılar belə heç nəyin xeyri olmazdı. Ər-arvadı da bir-birindən ayırırdılar.

Bütün gecəni zirzəmidə keçirdik. İnsafılı gözətçilərdən biri bizə imkan yaratdı. Kimsə özü ilə bir-iki şam gətirmişdi. Bizlərdən bir hissəsini yola salmışdılar; təxminən, yüz nəfərə yaxın adam qalmışdı.

Bizimlə ispan mühacirləri də vardı. Onları da bizim kimi tutmuşdular. Antifaşist bir ölkədə antifaşistlərin belə cidd-cəhdlə həbs edilməsinin özü də bir ironiya idi; adama elə gəlirdi ki, Almaniyadasan.

«Bizi niyə bir-birimizdən ayırırsız?» – Helen soruşdu.

«Bilmirəm. Axmaqlıqdan; qəddarlıqdan yox».

«Kişilərlə qadınlar eyni düşərgədə olsalar, qısqanclıq və davadan başqa, heç nə tapmazsan», – alçaqboylu, yaşlı bir insan başa saldı. – «Ona görə də sizi bir-birinizdən ayırırlar. Müharibə!»

Helen bəbir dərilili paltosunda yanımda yatdı. Burada meşin üz çəkilməmiş bir neçə rahat oturacaq vardı, amma onlar bu gecəliyinə zirzəmidə yerləşdirilmiş beş, ya da altı yaşlı qadın üçün nəzərdə tutulmuşdu.

Onlardan biri saat üçdən beşə qədər yerini Helenə təklif etdi, yatmaq üçün; Helen boyun qaçırdı.

«Sonradan tək istənilən qədər yatacam», – dedi.

Qərribə bir gecə idi. Get-gedə səslər kəsildi. Yaşlı qadınlar ağlamalarına ara verdi; yalnız hərdən ayılında hıçqırır təzədən qara uçurum kimi, onların nəfəsini kəsən yuxuya gedirdilər. Şamlar tədricən söndü. Helen çiyinə söykənib yatırdı. Yuxuda qolları ilə məni qucaqlayırdı və ayılında gah uşaq, gah da sevimli insan kimi sözlər deyirdi, elə sözlər ki, gündüzlər dilə gətirmirlər, nizamlı həyatda isə gecələr nadir halda söyləyirlər; bu sözlər darlıq və vida kəlmələri idi, ayrılmaq istəməyən bədənin iniltisi idi, dərinin, qanın, nalənin kəlmələri idi, dünyanın ən qədim naləsinin: niyə insanlar bir yerdə qala bilməsin, niyə ölüm hər an bizimlə təmasdadır, əgər yorğunuqsa və bircə anlığına əbədiyyət xülyasına qapılmaq istəyiriksə, niyə ayaq saxlaya bilmirik. Bir azdan ağır-ağır sinəmaşağı sürüşüb dizimə düşdü. Başını əlimə aldım və son şamın işığında nəfəs aldığımı gördüm. Kişilərin yuxudan durub kömür tiğlərinin arasında su başına çıxdıqlarını eşitdim. Zəif işıq, sanki, göz vururdu və ətrafda iri kölgələr fırlanırdı, elə bil, qulyabanılar cəngəlliyində idik, Helen də qulyabanıların öz ovsunları ilə sehirləyib tapmaq istədiyi bəbir idi. Sonra axırıncı işıq söndü və ortanı boğucu xorultulu qaranlıq bürüdü. Helenin əllərimin altında nəfəs aldığımı hiss etdim. Bir dəfə qısa, bərk qışqırtı ilə diksindi.

«Buradayam», – pıçıldadım. – «Qorxma. Hər şey necə var, elədir».

Arxaya uzanıb əllərimi öpdü: – «Hə, buradasan», – mızıldandı. – «Gərək, həmişə də burada olasan».

«Həmişə buradayam», – pıçıldadım. – «Qısa vaxta bir-birimizdən ayrılmalı da olsaq, səni həmişə yenidən tapacam».

«Gələcəksən?» – təzədən mızıldandı, alayuxulu.

«Həmişə gələcəm. Həmişə! Harada olursan ol, səni tapacam. Axırıncı dəfə tapdığım kimi».

«Oldu», – deyib üzünü elə çevirdi ki, əllərimin içində pıyalədə olduğu kimi uyudu. Hərdən dodaqlarını barmaqlarımda hiss edirdim və bir dəfə əlimə yaş gilələri düşdü, ancaq heç nə demədim. Onu həddən artıq sevirdim və düşünürdüm ki, bu xorultulu, çirkli, kömürün üstünə tökülən sidiyin əcaib çışıltı çıxartdığı gecədə sevdiyim kimi, heç vaxt sevməmişəm. Cıqqırımı çıxarmırdım və öz Mənim sevgidən yoxa çıxmışdı. Hava işıqlaşmağa başladı, hər cür rəngi oğurlayan və dəri altındakı skeleti göstərən ləng, erkən toranlıq özünü yetirdi və birdən mənə elə gəldi ki, Helen ölüm ayağındadır, mən də onu oyadıb ölümün pəncəsindən almalyam. Oyanıb bir gözünü açdı.

«İnanırsan ki, isti qəhvə ilə yağ-çörək tapa biləcəyik?» – soruşdu.

«Çalışıb gözətçilərdən birinin bığını yağlayacam», – xoşbəxt-xoşbəxt dilləndim.

İkinci gözünü açıb məni nəzərdən keçirdi.

«Nə olub?» – soruşdu. – «Qırımından, elə bil, lotereyada ən böyük məbləğ bizə düşüb. Bizi azad edəcəklər?»

«Yox», – dedim. – «Mən özüm özümü azad etmişəm».

Əllərimin içindəki başını yuxulu-yuxulu tərptədi: «Bircə dəfə özünü müəyyən müddətə rahat buraxa bilməzsən?»

«Hə. Nəinki bilərəm, hətta etməliyəm də», – dedim. – «Qorxuram, özü də uzun müddətə. Özümün qərar çıxarmağa daha imkanım olmayacaq. Bu cür yanaşlsa, bu özü də bir təsəllidir».

«Hər şey təsəllidir», – Helen əsnəyib cavab verdi. – «Nə qədər ki yaşayırıq, hər şey təsəllidir, bunu hələ bilmirsən? Səncə, bizi şpion kimi güllələyəcəklər?»

«Yox. Ağzıbirə atacaqlar».

«Şpion saymadıqları mühacirləri də ağzıbirə atırlar?»

«Hə. Ələ keçənlərin hamısını atacaqlar. Kişiləri artıq aparıblar».

Başını yarıya qədər qaldırdı: «Bəs onda fərq haradadır?»

«Ola bilsin, mühacirlər canlarını asan qurtardı».

«Bunu bilmək olmaz axı. Bəlkə, bizimlə daha yaxşı davranacaqlar, ona görə ki, şpion olduğumuzu fikirləşirlər».

«Boş şeydir, Helen».

Başını tərptədi: «Boş şey deyil. Təcrübədir. Hələ bilmirsən ki, əsrimizdə günahsızlıq ağır cəzalandırılan cinayət sayılır? Bunu başa düşmək üçün iki ölkədəmi ağzıbirə salınmaq lazımdır? Ax, ədalət xülyaçısı! Konyak qalıb?»

«Konyak da, paştet də».

«İkisini də ver. Qeyri-adi səhər yeməyidir; amma qorxuram ki, daha macərəli həyatla üzləşək!»

«Yaxşı ki, buna belə baxırsan», – deyib konyakı ona verdim.

«O cür baxmaq yeganə yoldur. Yoxsa, sən zəhərdən, yaxud qaraciyər serrozundan ölmək istəyirsən?»

«Əgər ədalət məfhumunu beynindən çıxarsan, buna macərə kimi baxmaq o qədər də çətin deyil, belə düşünürsən?»

Duruşmuş konyakın və əla paştetin gözəl ətri Helenə ötən qızıl əsrin vidası təsirini bağısladı. Ləzzətlə yeyirdi.

«Bilməzdim ki, hər şeyi belə adi qarşılıyarsan», – dedim.

«Mən sarıdan narahat olma», – deyib səbətində ağ çörək axtardı. – «Özümü girləyəcəm. Sizə baxanda qadınlar ədalətə o qədər də məhəl qoymur».

«Bəs nəyə məhəl qoyur?»

«Buna», – deyib çörəyi, konyak şüşəsini və paştetini göstərdi. – «Ye, əzizim! Vəziyyətdən çıxarıq. On ildən sonra bu, böyük bir macərə sayılacaq, biz də axşamlar bu barədə qonaqlarımıza o qədər danışacağıq ki, darıxdıqlarından əsnəyəcəklər. Ye, ay saxta soyadlım! İndi yediyimizi özümüzə»

daşığı olmayacağıq».

***

Sizə bütün təfərrüatı danışmaq istəmirəm», – dedi. – «Mühacirin keçdiyi yol özünü bəllidir. Kolombonun stadionunda cəmi bir neçə gün qaldım. Heleni Beş Roket həbsxanasına saldılar. Sonuncu gün mehmanxananın sahibi stadiona gəldi. Onu yalnız uzaqdan gördüm; baş çəkənlərlə danışmağa icazə vermirdilər. Mehmanxana sahibi xırda bir bişi və bir iri şüşə konyak qoyub getdi. Bişinin içində məktub vardı: «Madam sağlamdır və halı çox yaxşıdır. Təhlükədə deyil. Pireneylərdə təşkil olunmuş qadın düşərgələrindən birinə aparılmasını gözləyir. Məktubları mehmanxanaya göndərin. Madam özünü sındırmır!» Məktuba Helenin xətti ilə bir balacası da bükülmüşdü: «Qayğılanma. Təhlükə sovuşdu. Qalan yalnız macərədir. Tezliklə görüşənə qədər, sevgilim».

Çox da ciddi olmayan blokadanı yara bilmişdi. Təsəvvür edə bilmirdim, necə. Sonralar mənə danışdı ki, onlara çatışmayan sənədlərini gətirməyə getməlidir deyib. Onu bir nəfər polislə mehmanxanaya göndəriblər. O da məktubu mehmanxana sahibinə ötürüb, mənə necə çatdırmaq lazım olduğunu ona pıçıldaıyıb. Sevgi sarıdan hal əhli olan polis bunu görməməzliyə vurub. Heç bir sənəd gətirməyib, əvəzində özü ilə ətriyyat, konyak və bir səbət yemək götürüb. Yeməyi çox sevərdi. Bununla belə, kökəlməməsi həmişə mənim üçün qaranlıq qalıb. Azad yaşadığımız çağlarda yuxudan ayılıb onu yanımda görməyəndə yeməkləri saxladığımız yerə gedərdim: oturardı orada ayın işığında, üzündə donuq bir təbəssüm, dişi ilə qaxacı didişdirərdi, ya da axşamdan saxladığımız desertin üstünə düşərdi. Həm də birbaşa şüşədən şərab içərdi. Gecələr aclığı tutan pişiyə bənzəyirdi. Mənə danışdı ki, tutulan zaman mehmanxana sahibinin sobada bişirdiyi paştet hazır olana qədər polisi gözlətdirib. Bu onun sevimli paşteti imiş və onu özü ilə götürmək istəyib. Polis donquldana-donquldana təslim olub, çünki Helen paşteti almamış getməkdən tam imtina edib. Fliklər kimisə zorla polis maşınına sürüyüb salmaqdan çəkinirdilər. Helen hətta bir büküm kağız salfet götürməyi də unutmayıb.

Ertəsi gün bizi mindirib Pireneylərə apardılar. Qorxunun, həngamənin, qaçqınlığın, bürokratiyanın, çarəsizliyin və məhəbbətin odisseyası başladı».

XII

«Çox ola bilsin ki, hazırkı zəmanəni haçansa lağ zəmanəsi adlandırsınlar», – Şvars dedi. – «Təbii ki, on səkkizinci yüzilliyin mənəvi zəmanəsi yox, əksinə, texniki tərəqqinin və mədəni geriliyin pəndəm əsrində məcburi, qəddar, yaxud da səfeh zəmanə. Hitler yalnız qışqıraraq bunu dünyaya bəyan etmir, tərsinə, özü də inanır ki, sülh və barış həvarisidir, müharibəni ona başqaları sırayıb. Onunla bərabər əlli

milyon alman da buna inanır. İllər uzunluğunu silahlanmaları, digər millətlərin isə müharibəyə hazırlaşmaması onların baxışında heç nəyi dəyişmişdir. Ona görə də təəccüblü deyil ki, alman düşərgə-lərindən qaçıb-qurtaran bizlər indi fransızlarınkına düşmüşük. Hətta buna etiraz etmək olmur, öz həyatı uğrunda döyüşən bir millətin hər bir mühacirə ədalət göstərməsindən başqa, daha vacib işləri var. Bizə işgəncə vermədilər, qazda boğmadılar, güllələmədilər, yalnız tutub içəri saldılar; bundan artıq daha nə istəyə bilərdik?»

«Arvadınızla yenidən haçan görüşə bildiniz?» – soruşdum.

«Uzun çəkdi. Levernedə olmusuz?»

«Xeyr, amma bilirəm ki, ən pis fransız düşərgələrindən biridir».

Gülümsədi: «Bu, nisbət məsələsidir. Bişmək üçün soyuq su ilə dolu qazana atılmış xərçənglərin əhvalatını bilirsiniz? Suyun istiliyi əlli dərəcəyə çatanda qışqırışmağa başlayırlar ki, dözmək mümkün deyil, fəryad qoparırlar ki, istilik qırx dərəcədə olanda ən gözəl günlərini yaşayıblar; hərərət altımisə çatanda əlli dərəcənin həsrətini çəkirlər, yetmişdə isə altımisən və sairə. Alman konslagerlərinə baxanda Leverne min qat yaxşıydı; eləcə də qaz kameraları olmayan konslager zəhərli qaz qurğusu olandan çox-çox yaxşıdır. Beləcə biz xərçəng məsələsini dövrümüzdə şamil edə bilərik».

Başımınla təsdiqləyib soruşdum: «Sonrası necə oldu?»

«Havalər tezliklə soyudu. Təbii ki, yetərincə nə yorğanımız, nə də kömürümüz vardı. Adi başısoyuqluq, amma adam donanda dərddə ağır çəkir. Düşərgədəki qışın təsviri ilə sizi yormağ istəmirəm. Bu yerdə ironiya dəyərdən düşür. Helenlə mən desəydik ki, nasistik, işimiz yaxşı gedərdi, bizi xüsusi düşərgəyə aparardılar. Aclıq içində donanda və xəstəlik keçirəndə qəzetlərdə mühacir olmayan alman əsirlərin şəkillərini görürdüm; əməlli-başlı çəngəl-bıçaqları, kətil və masaları, çarpayılar, yorğanları, hətta özəl yemək zalları vardı. Qəzetlər düşmənlərlə yaxşı davranışla öyünürdülər. Bizimlə ehtiyatlı tərpnənməyə lüzum duymurdular; biz təhlükəli sayılmırdıq.

Mən bu həyata alışdım. Helenin məsləhət gördüyü kimi ədalət anlayışını beynimdən silib atdım. Hər axşam işdən sonra barakdakı yerimdə oturdum. Bir metr enində, iki metr uzununda seyrək küləş səpilmiş torpağı yer kimi mənə vermişdilər, mən də oturub bu zamana öz mənimlə heç bir əlaqəsi olmayan keçid mərhələsi kimi baxmağı məşq edirdim. Çox şeylər baş verirdi, mən də təhsil görmüş heyvan kimi onlara reaksiya verməli olurdum. Dərd adamı qarın yatalağı kimi məhv edir, ədalət isə dinc zamanın təmtərağıdır».

«Doğrudan, bu fikirdəsiniz?» – soruşdum.

«Yox», – dedi. – «Mən bunu saatbasat təzədən beynimə həkk etməli oldum. Bu, böyük haqsızlıq deyildi, adamı yandırıb-yaxan xırda haqsızlıq idi. Adam da həmişə xırdaya, hər gün rastlaşdığına, bir tikə çörəyə, ağır işə qane olur ki, ona acıq edib böyüyü əldən qaçırmasın».

«Deməli, çevik heyvan kimi yaşamırsınız?»

«Heləndən birinci məktub gələndə kimi elə yaşamışam», – dedi. – «Məktub iki aydan sonra Parisdəki mehmanxanamızın ünvanı ilə gəlmişdi. Elə bil, boğucu havası olan qaranlıq otağın pəncərəsini üzümə açdılar. Həyat, əslində, düşərgənin o üzündə idi, amma mənim üçün o, sanki, yenidən başladı.

Məktublar mütəmadi gəlmirdi, bəzən həftələrlə olmurdu. Qəribədir, həmin məktublar Helenin dəyişdiyini təsdiq edirdi. Yazırdı ki, vəziyyəti yaxşıdır, onu da düşərgəyə salıblar və mətbəxdə, axır vaxtlar isə yeməkxanada çalışır. Hətta mənə iki dəfə ərzaq bağlaması da göndərə bilmişdi, necə, hansı kələklə, bilmirəm. Eyni zamanda məktublardan ayrı bir sima boylanmağa başlamışdı. Bunun nə qədərini onun yoxluğunun, mənim öz arzularımın və fantaziyamın yanılısının ayağına yazılmalı olduğunu bilmirəm. Adam həbsdə bir-iki məktubdan başqa heç nə almayanda hər şeyin sonsuzluğa qədər böyüdüynü özünüz yaxşı bilirsiniz. Heç bir mənası olmayan və pis niyyətlə yazılmamış bircə cümlə, əgər o başqa şəraitdə yazılıbsa, insanın ömrünü puç edən şimşəyə çevrilə bilər; eləcə də ikincisi sənə həftələrlə istilik bəxş edər, baxmayaraq, o da birinci kimi heç bir niyyət güdmədən yazılıb.

Digərinin məktubun ağzını bağlayan kimi unutduqları fikirlərin üstündə sən aylarla baş sındırırsan.

Haçansa bir şəkildə gəldi; şəkildə Helen öz barakının ağzında bir qadın və bir kişi ilə dayanmışdı.

Yazırdı ki, düşərgənin fransız gözətçiləridir». Şvars başını qaldırıb baxdı. «Kişinin üz-gözünə nə qədər tamaşa etmişəm! Oradakı saatsazdan böyüdücü şüşə almışdım. Başa düşə bilmirdim, Helen şəkli niyə göndərmiş. Yəqin, özünün heç bir arxa fikri olmayıb. Kim bilir, bəlkə də? Bilmirəm. Belə şeylər sizə tanışdır?»

«Hər kəsə tanışdır», – cavab verdim. – «Əsir psixozu tək-cə sizdə olmur».

Meyxana sahibi haq-hesab vərəqi ilə gəldi. Biz sonuncu müştərilər idik.

- Ayrı bir yerdə otura bilərik? - Şvars soruşdu.

Sahib bizə bir meyxana adı dedi:

- Orada qadınlar da olur. Gözəl, ətli-qanlı. Bahacıl deyillər.

- Başqa yer yoxdur?

- Bu vədə açıq olan başqa yer tanımıram.

Kişi pencəyini geyindi.

- İstəsəniz, sizi ora apararam. İndi mən də boşam. Oradakı qadınlar kələkli olur. Nəzarət edərdim ki, sizi aldatmasınlar.

- Qadınsız orada oturmaq olmaz?

- Qadınlarsız? - Meyxana sahibi mat-mat bizə baxdı. Sonra üzünə ani təbəssüm qondu. - Qadınsız, anladım! Əlbəttə, cənablar, əlbəttə. Amma orada yalnız qadınlar olur.

Biz küçəyə çıxanda arxamızca baxdı. Hava çox gözəl idi, dan yeri sökülürdü. Günəş hələ çıxmamışdı,

amma duz qoxusu güclənmişdi. Küçələrdə pişiklər gəzişirdi, tək-tük pəncərədən qəhvə iyi gəlirdi, yuxu iyinə qarışaraq. İşıqların hamısı sönmüşdü. Bir-iki küçə o yandan araba taqqıltısının səsi eşidilirdi, balıqçı qayıqları nadinc Texoda, elə bil, sarı, qırmızı su gülləri idi, aşağıda isə işıqları söndürülmüş solğun gəmi, Nuhun gəmisini, son ümid tərpanişsiz dayanmışdı və biz üzəşəğı ona doğru gedirdik. Fahişəxana miyanə bir otaqdan ibarət idi. Bir neçə kök, lırt qadın kart oynayıb, siqaret çəkirdi. Onlar həvəssiz cəhd göstərdilər, sonra bizi rahat buraxdılar. Saata baxdım. Şvars bunu gördü.

«Çox çəkməz», – dedi, – «Konsulluqlar döqquzdan qabaq açılmır».

Bunu mən də bilirdim. O isə bilmirdi ki, dinləməklə danışmaq başqa-başqa şeylərdir.

«Bir il tükənmək bilməyən bir zamandır», – dedi. – «Və birdən-birə o, sənə uzun görünmür. Yanvar ayında çöl işlərinə göndəriləndə qaçmağa çalışdım. İki gündən sonra yaxalandım, bədnam leytnant K. matraqla sifətimi dağladı və mənə iki həftə yalnız quru çörək və su ilə karsərə atdılar. İkinci cəhddə o saat yaxalandım. Sonra bir də cəhd etmədim; ərzaq talonu ilə vəsiqə olmadan aradan çıxmaq onsuz da mümkün deyildi. İstənilən jandarm tuta bilərdi. Bir də, Helenin düşərgəsinə qədər xeyli yol vardı.

May ayında müharibə başlayıb bir aydan sonra bitəndə vəziyyət dəyişdi. Biz zəbt edilməmiş zonalarından birində idik, amma ordunun və ya gestaponun hansısa komissiyasının düşərgəni yoxlamaq ehtimalı hər vaxt qalırdı. Bunun təşvişi sizə tanış olar!?»

«Tanışdır», – dedim, – «Təşviş, intiharlar, onlar gəlməmiş bizi buraxın petisiyaları və çox vaxt buna mane olan bürokratik əngəllər. Həmişə olmasa da. Düşərgələr vardı ki, komendantı ağıllı çıxıb məsuliyyəti öz üzərinə götürür və mühacirləri açıb buraxırdı. Bununla belə, çoxu Marseldə, yaxud sərhədə ələ keçirdi».

«Marseldə! Helenlə zəhərimiz hazır idi», – Şvars dilləndi. – «Xırdaca kapsullar. Onlar insana fatalist dinclik bəxş edir. Mən olduğum düşərgədə onları mənə bir əczaçı satmışdı. İki kapsul. İçində nə olduğunu bilmirdim, ancaq inanırdım ki, içəndə tez və ağrısız ölürsən. Deyirdi ki, iki nəfərə çatar. Mənə ona görə satdı ki, səhər-səhər, işıqlaşmazdan qabaq özünün içəcəyindən qorxurdu.

Ov göyərçinləri kimi sıraya düzülmişdik. Məğlubiyyət gözlənilməz oldu. Heç kim onu belə tez gözləmədi. O vaxt hələ bilmirdik ki, İngiltərə sülh müqaviləsi bağlayacaq. Gözümüzü açanda gördük ki, hər şey məhv olub», – yorğunluq bildirən bir hərəkət etdi, – «heç indi də bilmirik ki, hər şey, doğrudanmı, məhv olub. Hamımız sahilə sıxışdırılmışıq. Qarşımızda təkə dəniz var».

Dənizi düşündüm. Hələ də üstündə üzən gəmilər.

Bayaqkı meyxananın sahibi qapıda göründü. Bizə lağla bir növ hərbi salam verdi. Sonra əndamlı fahişələrə nəşə pıçıldadı. Onlardan biri, adam başı boyda döşləri olanı bizə yaxınlaşdı.

- Bunu necə edirsiniz axı? - soruşdu.

- Nəyi?

- Ağrıtmır bəyəm?

- Nə?

- Açıq dənizdə matrosların sevişməsi, - təzə meyxananın sahibi səsinin yoğun yerinə salıb bağırdı və elə güldü ki, sanki, dişləri töküləcəkdə.

- Oradakı fantazyor sizi aldadıb, – ağzından zeytun, sarımsaq, soğan iyi gələn və tər qoxuyan qadına dedim. - Biz homoseksual deyilik. İkimiz də Abessin müharibəsində olmuşuq və yerli sakinlər hər ikimizi axtalayıb.

- İtaliyansız?

- İdik, - dedim. - Axtalanan adamın milləti olmur. O, kosmopolit olur.

Bir müddət fikirləşdi. Sonra ciddiliklə: «Tu es comique»¹, – deyib və dalını yırğalaya-yırğalaya qapıya doğru getdi, burada da meyxana sahibi onun əndamına ilişdirdi, bu da onun tərifi idi.

«Çarəsizlik qəribə şeydir», – Şvars dilləndi. – «Hətta öz Mənini dilə gətirməyən, yalnız yaşamaq, var olmaq, yalnız burada var olmaq təşnəsi içimizə necə bərk hopubmuş! Adam hərdən gəmiçilərin tufanda təsvir etdikləri vəziyyətə düşür: burulğanın tən ortasında büsbütün külək durğunluğu. Əlini hər şeydən üzürsən, özünü ölümlüyə vuran bəcək kimi olursan, lakin hələ dirisən. Həyatda qalmaq üçün adicə yaşamaqdan başqa hər cür həyəcədən yaxa qurtarırsan. Ayıq-sayıq olursan, özünü toparlayırsan, tam passivləşirsən. İtirməyə daha heç nəyin olmur. Tufan dairəvi barı kimi ətrafında tüğyan edəndə külək durğunluğu. Qəfildən qorxu da, məyusluq da yoxa çıxır, onlar özünə rəva bilmədiyən təmtərağa çevrilir. Onlara sərf etməli olduğun həyəcan yaşamağın cövherindən götürülmüş olur və zəifləyir, ona görə də təcrid edilir. Daha görün gözdən və hər şeyə passiv hazır olmadan başqa heç nə deyilsən. Səni qəribə, arxayın bir aydınlıq çulğayır. Belə günlərdə hərdən məndə nəşə etmək üçün şüurlu Mənlə bağlı olan hər şeyin tərkini qılan hind yoqlarının duyumuna oxşar bir duyğu baş qaldırırdı». Şvars dirəndi.

«Həmin nəşə etmək həniflik deyilmi?» – yarıciddi, yarızarafat soruşdum. Başını bulayıb dedi:

«Həniflik Allahı aramaq deməkdir, onlar isə tapmağa çalışır. Aramağına hər vaxt arayırsan. Amma elə arayırsan ki, sanki, suda gerli-geyimli üzmək istəyirsən və pəl-paltarın suya düşür. Gərək, lüt olasan. Mən qorxusuz qəribliyi tərk edib qorxulu vətənə dönərkən Rayn çayını, ay işığına qərş olmuş ensiz həyatımı tale nəhri kimi keçəndə lüt olduğum tək.

Həmin düşərgəni hərdən indi qaldığım düşərgədə yada salırdım. Bu barədə düşünmək məni gücdən salmırdı, daha da gücləndirirdi. Həyatımın tələbini yerinə yetirirdim, özümü itirməmişdim, Helenlə göydəndüşmə ikinci bir həyat qazanmışdım. Məyusluğum və hərdən yaxamdan əl çəkməyən rəyalarım isə ona görə olurdu ki, ortada ayrı nəşə vardı: Paris, Helen və tənha olmadığım barədə əlçatmaz duyğular. Haradasa Helen vardı, bəlkə də, ayrı bir kişi ilə yaşayırdı, amma yaşayırdı. İnsanın çəkmə altındaki qarışqadan da xırda olduğu bizim kimilərin zəmanəsində bu, dəhşətli dərəcədə çox şey demək

idi ». – Susdu.

«Allahı tapdınız?» – soruşdum. Köntöy sual idi, ancaq birdən-birə mənim üçün önəm kəsb etmişdi, ona görə də soruşdum.

«Güzgüdəki sifət», – dedi.

«Kimin sifəti?»

«Elə həmin ki. Siz öz sifətinizi tanıyırsınızmı? Anadan olduğunuz sifəti?»

Şaşqın-şaşqın ona baxdım. Bu ifadəni əvvəl bir dəfə də işlətmışdi. «Güzgüdəki sifət», – təkrarladı. – «Çiyini üstündən sizə baxan şəkil və arxasında da bir başqası, amma sonra birdən-birə özünüz dönüb güzgü olursunuz, sonsuz təkrarları ilə. Yox, tapmadım. Tapsaydıq, neyləyəcəkdik? Tapa bilmiş olsaydıq, gərək, insan olmayaydıq. Aramaq isə başqa şeydir». – gülümsədi. – «Həm də buna nə artıq vaxtım, nə də artıq gücüm vardı. Tamam alt qata enmişdim. Yalnız sevdiyim şey haqqında düşünürdüm. Bununla da yaşayırdım. Daha Allah haqqında da heç nə düşünmürdüm, ədalət haqqında da. Dövrə qapanmışdı. Çay qırağındakı o vaxtki vəziyyətə oxşayırdı. Təkrarlanırdı. Axırda yenə özümə qayıdıb təklənirdim. Belə bir vəziyyətdə insan özü, demək olar, heç nə edə bilmir. Heç buna ehtiyac olmur; götür-qoy yalnız çaşıra bilər. Hər şey öz-öznlüyündə baş verir. İnsanın gülünc təcridindən olayın adsız qanununa qayıdırsan və görünməz əl azca çiyinə toxunanda etməli olduğun hər şey getməyə hazır olur. Sənə qalan o olur ki, ardınca gedəsən; nə qədər ki soruşmamısan, himayədə olursan. Yəqin, fikirləşirsiz ki, mistik cəfəngiyat danışırım».

Başımı buladım: «Mənə də tanışdır. Belə şey böyük təhlükə anlarında baş verir. Adamlar tanıyırdım ki, həmin halı müharibədə yaşamışdılar. Onlar qəflətən, heç bir səbəb olmadan, həm də tərəddüd etmədən bir dəqiqədən sonra kütləvi məzarlığa çevrilən blindajı tərkdirdilər; baxmayaraq ki, sağlam ağılla yanaşıldıqda blindaj onların girdiyi açıq çaladan yüz dəfə etibarlıdır».

«Mən mümkün olmayan bir iş gördüm», – dedi. – «İlk baxışda elə görünürdü ki, bu, dünyanın ən təbii bir olayıdır. Şey-şüylərimi qabqarıb bir səhər düşərgədən kənd yoluna çıxdım. Adilikdən vaz keçdim, gecə qaçışından. Sabahın gur işığında böyük giriş darvazasına yaxınlaşıb gözətçilərə dedim ki, məni buraxıblar, sonra əlimi cibimə salıb hər ikisinə bir az pul verdim və xahiş etdim ki, mənim də sağlığıma içsinlər. Qəti ağlagəlməzdi ki, kimsə belə cürət edib icazəsiz düşərgəni tərkdirdi, ona görə də mundirdə olan hər iki kəndli balası mənim azadolma sənədimi soruşmağı belə ağıllarından keçirmədilər.

Tozdan ağarmış yolla ağır-ağır irəlilədim. İyirmi addım aralanandan sonra elə bildim, düşərgənin darvazası arxamca sürünən və məni udmağa çalışan əjdahanın ağızıdır. Ölü Şvarsın pasportunu kirmişcə cibimə qoydum, bayaq onu gözətçilərin gözü qabağında yüngülcə yelləyib yoluma düzəlmişdim. Havada rozmarin və timian iyi vardı. Bu, azadlığın iyi idi.

Bir azdan özümü elə apardım ki, guya, ayaqqabımın qaytanını bərkidirəm. Aşağı əyilib dala baxdım.

Yol bomboş idi. Yerişimi yeyinlətdim.

Həmin dövrdə tələb olunan bir qalaq sənəddən heç biri məndə yox idi. Fransızca ala-babat danışurdum. Ümidim ona idi ki, bəlkə, məni dialektdə danışan fransız saydılar. O vaxt bütün ölkə hələ də get-gəldə idi. Hər yan işğal olunmuş ərazilərin qaçqınları ilə dolu idi, küçələr hər çeşiddən olan minik vasitələri ilə, çarpayı, ev avadanlığı daşıyan araba və qaçqın əsgərlərlə qayır-qayır qaynaşırdı.

Qabağında balaca bağçası və bir neçə masası, arxasında meyvə bağı və bostanı olan xırda bir meyxaanaya gəldim. Daşla döşənmiş meyxaanadan yerə tökülmüş şərab, təzə çörək və qəhvə iyi gəlirdi. Mənə ayaqyalın bir qız xidmət edirdi. Süfrəni açıb masanın üstünə qəhvədan, fincan, boşqab, bal və yağ qoydu. Əvəzi olmayan dəbdəbəli bir süfrə! Parisdən çıxalı belə şey görməmişdim.

Bayırdan, tozlu çəpərin o üzündən sınıq-salxaq dünya keçib-gedirdi, burada, ağacların kölgəsində isə bir parça dinclik uyuyurdu, arıların vızılısı altında və son yayın qızılı şəfəqində. Mənə elə gəldi ki, sabahkı günüm üçün də içə bilərəm, yola çıxan dəvə su içdiyi kimi. Gözlərimi yumdum, işığı duya-duya içdim».

XIII

«Vağzalda bir jandarm durmuşdu. Geriyə qayıtdım. Yoxa çıxmağımın hələ aşkarlanmasına inanmasam da, ilk olaraq, dəmir yolundan imtina etməyi qərara aldım. Nə qədər ki düşərgədəyik, bizi heç adam yerinə qoymurlar, elə ki qaçdıq, birdən-birə qiymətə minirik. Orada olanda bir tikə çörəyi belə qiymirlər, yenidən yaxalamaq istəyəndə isə pullarına qızırğalanmır, böyük bir rotanı səfərbər edirlər. Məni xeyli aparmağa razılıq verən bir yük maşını tapdım. Sürücü müharibəni, almanları, fransız iqtidarını, Amerika hökumətini və Allahı söyüb söyüşdən keçirirdi, buna baxmayaraq, məni düşürəndə günorta yeməyini mənimlə böldü. Növbəti dəmiryol stansiyasına çatana qədər bir saat da kənd yolu ilə getdim. Şübhəli görünməmək üçün gizlənməməyin vacibliyini əvvəlcədən bildiyimə görə qarşıdakı stansiyaya qədər birinci dərəcəli vaqona bir bilet istədim. Məmur tərəddüd etdi. Gözləyirdim ki, sənədlərimi soruşacaq və onu qabaqladım, üstünə bağurdım. Özünü itirdi və bir bilet verdi. Kafeyə gedib qatarın yola düşməsinə gözlədim, qatar vaxtından bir saat gec gəldi.

Üç günə Helenin düşərgəsinə çatdım. Məni saxlamaq istəyən jandarmın üstünə almanca bağırıb Şvarsın pasportunu az qala gözünə soxdum. Qorxusundan diksinib dala çəkildi və ondan üzülüşməyimə xeyli sevindi. Avstriya Almaniyanın tərkibindəydi və Avstriya pasportu artıq gestaponun vizit kartı təsirini bağışlayırdı. Ölü Şvarsın pasportunun nələrə qadir olduğu bir möcüzəydi. Üstündə yazısı olan bu kağız parçası təkcə adam demək deyildi, çox şey demək idi!

Helenin düşərgəsinə çatmaq üçün dağ yuxarı qalxıb ağcayın, söyüd və rozmarin meşəliyindən keçib

getməliydin. Düşərgə məftil hasara alınmışdı, ancaq Leverne düşərgəsi kimi miskin təsir bağışlamırdı, yəqin, ona görə ki qadın düşərgəsi idi. Qadınlar başlarına özlərinin düzəltdiyi çalmaya bənzər örtük çəkmişdi, əyinlərində ala-bəzək paltar vardı; bu, bir növ qayğısızlıq nişanəsiydi. Bunu artıq meşədən görə bilirdim.

Birdən-birə qol-qanadım qırılıb yanıma düşdü. Burada mən dəhşətli çarəsizlik gözləyirdim, guya, ora Don Kixot, ya da Fateh Qeorq kimi soxulacaqdım; indi isə, deyəsən, burada mənə heç ehtiyac da yox idi. Düşərgə elə təsir bağışlayırdı ki, deyərdin, özü-özünə bəs edir. Helen burada qalsaydı da, məni çoxdan unutmuş olacaqdı.

Nə etməli olduğumu öyrənmək üçün gizlənib-qaldım. Toranlıqda qadınlardan biri hasara yaxınlaşdı. Dalınca o biriləri də gəldi. Tezliklə çoxu bura toplaşdı. Onlar heç nəyi anşırda bilməyən gözləri ilə tikanlı məftillərin arasından çölə baxırdı. Onların görmək istədiyi şey burada yox idi - azadlıq! Səma bənövşəyi rəngə boyandı, dərədə kölgələr sürünməyə və dustaq işıqlar adda-budda görünməyə başladı. Qadınlar rənglərini, hətta bədən quruluşlarını itirmiş kölgələrə çevrildilər. Tikanlı məftilin o üzündəki yastı, qara siluətlərin başı üstündəki nizamsız cərgədə solğun, yaygın sifətlər oynadı. Sonra cərgələr aydınlaşdı; onlar bir-birinin dalına düşüb getdilər. Məyusluq saati arxada qalmışdı. Sonradan eşitdim ki, qadınların bu mərasiminə düşərgədə belə deyirmişlər.

Məftilin o üzündə yalnız bir qadın qalmışdı. Ehtiyatla ona yaxınlaşdım.

«Qorxmayın», – fransızca dedim.

«Qorxmaq?» – xeyli keçəndən sonra soruşdu, – «nədən?»

«Sizdən bir xahiş etmək istərdim».

«Etməyə bilərsən, donuz», – cavab verdi. – «O iyərənc başınızda ayrı fikir olmur bəyəm?»

Matdım-matdım ona baxdım. «Nəyi nəzərdə tutursuz?»

«Özünü gicliyə qoyma, onsuz da bəsindir! Rədd ol, canın çıxsın sənə də, o lənətə gəlmiş şəhvətinin də! Kəndinizdə arvad-zad yoxdur bəyəm? Gərək, elə burada sülənəsiz, a sülək köpək uşağı?»

Nə demək istədiyini anladım: «Yanılırsız», – dedim. – «Bu düşərgədəki bir qadına çətdirilas sözüm var».

«Elə hamınızın çətdirilas sözünüz olur! Özü də niyə birinə? Niyə ikisinə yox? Ya da hamısına yox?»

«Bir qulaq asın!», – dedim. – «Arvadım buradadır. Arvadıma sözüm var!»

«İndi də o?» – Qadın güldü. Deyəsən, hirsli deyildi, sadəcə yorulmuşdu. – «Bu da təzə hoqqa! Hər həftə ağlınıza bir şey gəlir!»

«Mən birinci dəfədir buradayam!»

«Amma yaman ütüksən. Əkil başımdın!»

«Nə olar, bir qulaq assanız», – almanca dilləndim, – «istəyirəm, düşərgədə bir qadına çətdirasız ki,

buradayam. Mən almanam. İçəri atılanlardanam. Levernedə!»

«Hələ buna bax», – qadın aparxayın dilləndi. – «Almanca da bilir. Lənətə gəlmiş elzaslı! Görüm canına siflis daraşsın, əclaf! Sənin və axşamlar bura yığışan sənin kimilərin! Sizlərdən hər birini xərçəng gəmirsin, başımıza gör nə oyunlar açmısınız! Ayrı dərdi-səriniz yoxdur, a donuz balaları? Əl çəkin bizdən! Bizi rahat buraxın!», – ucadan və sərt dedi. – «Bizi içəri atdığınız bəs eləmir? Rahat buraxın bizi!», – bu dəfə lap qışqırdı.

Başqalarının gəldiyini görüb geri sıçradım. Gecəni meşədə qaldım. Gedən yerim yox idi. Ağacın kötüyünə sığındım. Işıqlar tamam söndü, sonra buludların və seyrək çənin arasından özü ilə payızın soyuğunu gətirən ay doğdu, solğun, ağaran qızıl kimi. Səhər tezdən aşağıya, kəndə endim.

Kostyumumu mavi montyor paltarına dəyişməyə razılıq verən bir adam tapdım.

Geri düşərgəyə qayıtdım. Keşikçilərə dedim ki, işığa baxmalıyam. Fransızcam ala-babat olduğundan məni sorğu-suala tutmayıb içəri buraxdılar. Bir də ki sürgünlər düşərgəsinə könüllü gələn kim olardı?! Düşərgənin yollarını ehtiyatla gözdən keçirdim. Qadınlar bir-birindən pərdə ilə ayrılmış sandığa bənzər baraklarda yaşayırdı. Alt və üst qatlar vardı. Ortadan dəhlizə bənzər bir şey qoymuşdular, hər iki tərəfdən də pərdə asılmışdı. Pərdələrin çoxu qaldırılmışdı və yataqların necə yığıldığını görmək olurdu. Əksəriyyətində yalnız vacib əşyalar vardı; amma bəziləri asılmış dəsmalla, bir-iki açıqca və şəkille fərdiləşmişdi, bu fərdilik nə qədər miskin olsa belə. Yarıqaranlıq baraklardan keçib gedirdim, qadınlar da əllərindəki işi buraxıb mənə baxırdılar.

«Xəbər gətirmisən?» – onlardan biri soruşdu.

«Hə, Helen adlı birisinə. Helen Bauman».

Qadın fikrə getdi. İkincisi yaxınlaşdı.

«Yeməxanada işləyən nasist qancıq deyil?» – soruşdu. – «Həkimlə harada gəldi oynayan?»

«Nasist deyil», – dedim.

«Yeməxanada işləyən də deyil», – birinci qadın əlavə etdi. – «Məncə, adı Helendir».

«Burada nasistlər var?» – soruşdum.

«Bəs necə?! Burada hər şey bir-birinə qarışıb. Almanlar indi haradadır?»

«Mən alman görməmişəm».

«Hərbi komissiya gəlməlidir. Bu barədə nəşə eşitmisiz?»

«Yox».

«Almanları düşərgədən çıxarmaq üçün gəlməlidirlər. Amma gestapo da gələsindir. Bəs bu barədə nə bilirsiniz?»

«Heç nə».

«Zəbt olunmamış zonaya almanlar, gərək ,məhəl qoymasın».

«Onlardan nə desən, gözləmək olar».

«Bu barədə heç nə bilmirsiniz?»

«Bildiyim şeylərdir, ayrı şey bilmirəm».

«Helen Baumanə çatacaq xəbər kimdəndir?»

Duruxdum. «Ərindən. O, azadlığa çıxıb».

İkinci qadın güldü: «Həkimə heyvət götürəcəkdir!»

«Yeməxanaya getmək olar?» – soruşdum.

«Niyə də olmasın?! Fransız deyilsiz?»

«Elzashyam».

«Qorxursuz?» – ikinci qadın soruşdu. – «Niyə? Nəyisə gizlədirsiniz?»

«Bu gün nəyə gizlətməyən adam varmı ki?»

«Bunu rahatca bir də deyə bilərsiniz», – birinci qadın dilləndi. İkinci heç nə demədi. Məni başdan-ayağa süzdü, sanki, şpion idim. Üstünə vurduğu qar çiçəyi ətri onu bulud kimi bürümüşdü.

«Təşəkkürlər», – dedim. – «Yeməxana haradadır?»

Birinci qadın yolu başa saldı. Barakın yarıqaranlığı ilə irəlilədim, sanki, qaçış yarışına çıxmışdım. Hər iki tərəfdən sifətlər və sorğu dolu gözlər mənə zillənmişdi. Özümü amazonka dövlətlərindən birinə düşmüş kimi hiss edirdim. Sonra yenidən küçə, günəş və məhbusluğun boz lazur kimi hər bir düşərgənin başı üstündən asılmış yorğun qoxusu gəldi.

Kor kimi idim. Heç vaxt Helenin sadıqlığı və xəyanəti barədə fikirləşməmişdim. Həyatımız uçurumun qırağında olduğundan hər şey əhəmiyyətini itirmişdi; o qədər hadisələr baş vermişdi ki, nəzərimdə ayrı şeylər heç mövcud da olmamışdı. Hətta bu hisslər mənə Levernedə əzab versə də, bu, mücərrəd əzab olmuşdu, özümün uydurduğum, tez sönən və tez də dirçələn bir fikir, bir təsəvvür.

İndi isə onun taledaşlarının əhatəsində idim. Onları dünən axşam tikanlı çəpərin yanında görmüşdüm, indi bir də görürdüm, aylarla tək qalmış ac-yalavac qadınlar, məhbusluğa baxmayaraq, qadınlıqlarını qoruyan və buna görə də güclü olan qadınlar. Bundan başqa, onların daha nəyi qalmışdı ki?

Yeməxana olan baraka getdim. Pulla ərzaq alanların qarşısında solğun sifətli, kürənsaçlı bir qadın da vardı.

«Siz nə istəyirsiniz?» – soruşdu. Gözlərimi yumub başımı tərpətdim. Sonra qırağa çəkildim. Qadın müştərilərinə ötəri bir nəzər saldı. – «Beşcə dəqiqə gözləyin», – pıçıldadı. – «Yaxşı, yoxsa, pis?»

Nə dediyini anladım, yaxşımı, pismi xəbər gətirmişəm. Çiyinlərimi çəkdim: «Yaxşı», – deyib çölə çıxdım.

Bir azdan qadın gəldi, mənə əl elədi. «Gərək, ehtiyatı əldən verməyəsən», – dedi. «Xəbəri kimə gətirmisiz?»

«Helen Bauman. Buradadır?»

«Niyə soruşursuz?»

Susdum. Burnunun üstündəki çillər və narahat gözləri nəzərimdən qaçmadı. «Yeməxanada işləyir?» – soruşdum.

«İstəyiniz nədir? Məlumat toplamaq? Özü də kim, montyor! Kimdən ötrü?»

«Ərindən ötrü».

«Axırıncı dəfə», – acı-acı dedi, – «kimsə həmin şeyi bir başqa qadın haqqında söyləmişdi. Üç gün sonra yazığı apardılar. Şərtləşmişdik ki, işi yaxşı olsa, bizə xəbər çatdırırsın. İndiyə qədər xəbər-ətər yoxdur. Ey, saxta montyor!»

«Əri mənəm», – dedim.

«Mən də Qreta Qarboyam1», – cavab verdi.

«Başqasını sizdən niyə soruşmalıydım ki?»

«Helen Baumanı», – dedi, – «tez-tez soruşurlar. Özü də xırda adamlar yox. Həqiqəti bilmək istəyirsiniz? Helen Bauman ölüb. İki həftə qabaq və torpağa tapşırılıb. Gerçəyi budur. Fikirləşirdim ki, eşikdən xəbər gətirmisən».

«Ölüb?»

«Ölüb. İndi isə məni rahat buraxın».

«Ölməyib», – dedim. – «Düzünü barakdakılar bilir».

«Baraklarda ağızlarına gələn hər şeyi danışirlar».

Kürənsaç qadını diqqətlə gözdən keçirdim: «Ona məktub vermək istərdinizmi? Gedirəm, ona bir məktub qoymaq istəyirəm». – dedim

«Niyə?»

«Niyə də olmasın? Məktubun nə ağırlığı var?! Adamı nə öldürür, nə də ələ verir».

«Vermir?» – soruşdu. – «Haçandan yaşayırsız?»

«Özüm də bilmirəm. Həyatımı yalnız kəsik-kəsik yaşamışam, hərdən ara vermişəm. Mənə bir parça kağızla karandaş verə bilərsinizmi?»

«İkisi də oradadır», – deyib balaca bir masa göstərdi. – «Ölüyə məktub yazmağın xeyri nədir?!»

«Belə şeylər indiki zamanda tez-tez olur».

Əl boyda bir kağıza yazdım: «Helen, buradayam. Bayırda. Bu gün axşam. Məftilli çəpərin yanında. Gözləyirəm».

Məktubun ağzını bağlamadım. «Bunu ona çatdırmaq istərdinizmi?» – soruşdum.

«Dünya dəli ilə doludur», – cavab verdi.

«Hə, ya yox?» – Ona uzatdığım məktubu oxudu. – «Hə, ya yox?» – təkrarladım.

«Yox», – dedi.

Məktubu masanın üstünə qoydum: – «Heç olmasa, cırıb atmayın», – dedim. Heç nə cavab vermədi. – «Məktubun arvadıma çatmasına maneçilik törətsəniz, gəlib axırınıza çıxacam», – dedim.

«Sonra neyləyəcəksən?» – soruşub solğun sifətindəki dayaz, yaşıl gözləri ilə məni süzdü. Başımı bulayıb qapıya doğru getdim.

«Arvadım burada yoxdur?» – bir də geri çevrilib soruşdum. Qadın mat-mat mənə baxıb dinmədi. – «Hələ on dəqiqə də düşərgədəyəm», – dedim. – «Soruşmağa bir də gələcəm».

Düşərgənin ortasındakı yolu tutub getdim. Qadına inanmırdım; bir xeyli gözləyib Heleni axtarmaq üçün yeməxanaya üz tutmaq istədim. Lakin qəfildən hiss etdim ki, sanki, məni görünməz edən sehirlə xalat sürüşüb çiyimdən düşüb, birdən-birə dəhşətli dərəcədə böyüyüb sipərsizləşdim və gizlənməyə məcbur oldum. Kor-koranə özümü qapıların birindən içəri saldım.

«Nə lazımdır?» – qadınlardan biri soruşdu.

«Elektrik xəttinə baxmalıyam. Nəsə xarab olub?» – böyrümdə kimsə dilləndi, əslində, bu, mən özüm idim.

«Heç nə xarab olmayıb. Amma burada heç vaxt salamatlıq da olmayıb».

Qadının əynində ağ xalat vardı. «Bura xəstəxanadır?» – soruşdum.

«Xəstələr barakı. Sizi bura göndərirlər?»

«Aşağıdan idarəm göndərib. Xətlərə baxmaq lazımdır».

«Nəyə istəyirsiniz baxın», – dedi.

İçəri mundirli bir kişi girdi: «Nə olub?» – soruşdu. Ağ xalatlq qadın izahat verdi. Kişini gözdən keçirdim. Mənə elə gəldi ki, onu hardansa tanıyıram. – «İşiq?» – bir də soruşdu. – «Dərmanla vitamin daha vacibdir!»

Həkim papağını masanın üstünə tullayıb çölə çıxdı.

«Sizdə hər şey qaydasındadır», – ağ xalatlq qadına dedim. – «O kişi kim idi?»

«Kim ola bilər, həkim. O biriləri heç nəyi vecinə almır».

«Xəstəniz çoxdur?»

«Kifayət qədər».

«Bəs ölümlər?»

Diqqətlə mənə baxdı: «Nəyinizə lazımdır?» – dedi

«Elə belə», – cavab verdim. – «Buradakılar niyə belə inamsızdır?»

«Elə belə», – qadın dediyimi təkrarladı. – «Sadəcə olaraq ağılınıza gəldi hə?! Siz ey bixəbər mələk, vətənli, pasportlu mələk! Yox, dörd həftədir, ölümüz olmur. Amma əvvəllər çox olurdu».

Dörd həftə əvvəl Heləndən məktub almışdım. Deməli, burada olmalıydı. «Minnətdaram», – dedim.

«Minnətdar olmalı nə var burada?» – qadın hirsələ soruşdu. – «Allahınıza minnətdar olun ki, ata-ananız sizə vətən bəxş edib, siz onu sevə bilərsiniz, lap bədbəxt olsa belə və öz bədbəxtliyində daha da bədbəxtləri həbsxanaya salır, onları öldürdülmək üçün yırtıcıların ağına atır, vətəninizi bədbəxt günə qoyan yırtıcıların ağına! İndi isə işığınızı çəkin», – deyə əlavə etdi. – «Yaxşı olardı ki, bəzi başlara da işıq çəkəydilər!»

«Almanların komissiyası burada olub?» – tələsik soruşdum.

«Nədir sizi maraqlandıran?»

«Eşitmişəm, onun gəlişini gözləyirlər».

«Bunu bilməkdən zövq alırsız?»

«Yox. Kimisə xəbərdar etməliyəm».

«Kimi?» – deyib yerindən dikəldi.

«Helen Baumanı», – cavab verdim.

Qadın mənə baxdı, sonra soruşdu: «Nə barədə?»

«Tanıyırsız?»

«Niyə soruşursuz?»

Yalnız azca keçəndən sonra anladığım inamsızlıq divarı baş qaldırdı. «Əriyəm», – dedim.

«Sübutunuz var?»

«Yox. Sənədlərim başqadır. Əgər desəm ki, fransız deyiləm, bu, sizə bəs edər?»

Ölü Şvarsın pasportunu çıxartdım.

«Nasist pasportu», – dedi. – «Elə də fikirləşirdim. Niyə belə edirsiniz axı?»

Səbrim tükəndi: «Arvadımı görmək üçün. O, buradadır. Özü mənə yazmışdı».

«Məktub yanınızdadır?»

«Yox. Düşərgədən qaçanda məhv etdim. Gizlənqaç oynamağın mənası nədir?»

«Bunu mən də bilmək istərdim» – dedi. – «Amma sizdən».

Həkim geri qayıtdı. «Burada lazımsız?» – qadından soruşdu.

«Xeyr».

«Onda gedək. İşinizi qurtardız?» – sualı mənə verdi.

«Hələ yox. Sabah bir də gələcəm».

Yeməxanaya qayıtdım. Kürənsaç qadın iki ayrısı ilə masanın yanında dayanıb onlara alt paltarını satırdı.

Gözlədim və hiss etdim ki, xoşbəxtliyim əldən çıxıb; düşərgədən çıxmaq istəyirdimsə, getməliydim.

Keşikçilər dəyişəcəkdi və yenilərinə hər şeyi təzədən izah edəsi olacaqdım. Heleni görmədim. Qadın

gözünü gözümdən qaçırdı. Sövdələşməni uzadırdı. Sonra bir-ikisi də gəldi və mən zabitin pəncərənin

qabağından keçdiyini gördüm. Yeməxanadan çıxdım. Qapıda hələ də köhnə keşikçilər dayanmışdı.

Məni tanıyıb çölə buraxdılar. Gedirdim və Lavernedəki eyni hissləri keçirirdim: məni tutmaq üçün indicə arxamca gələcəklər. Tər məni basdı.

Köhnə bir yük maşını yuxarı qalxırdı. Heç yana qaça bilmədim və başımı aşağı salıb yolun qırağı ilə yeridim. Maşın məni keçib düz arxamda dayandı. Qaçma istəyimə duruş gətirdim. O dəqiqə geri dönə bilərdi və bütün şanslarımı itirmiş olardım. Arxadan iti addım səsləri eşitdim. Kimsə çağırırdı: «Ey, montyor!» Geri qanrıldım. Mundirli, yaşlı bir kişi mənə doğru gəlirdi. «Motordan başınız çıxır?» «Xeyr. Mən elektrikəm».

«Bəlkə də, elektrik alışmasındandır. Bir bizim mühərrikə baxardınız».

«Elədir, baxsanız, pis olmaz», – ikinci sürücü dilləndi. Başımı qaldırıb baxdım. Helen idi. Əsgərin arxasında dayanmışdı, diqqətlə mənə baxırdı və barmağını ağızına tutmuşdu. Əynindəki şalvar və sviter onu nərmə-nazik göstərirdi.

«Heç olmasa, bir baxın», – deyib yanından adlamağıma imkan yaratdı. «Ehtiyatlı ol!», – mızıldandı. – «Özünü elə apar ki, guya başın çıxır! Heç nə xarab olmayıb». Əsgər ətrafımızda dolaşırdı. «Hardan gəlirsən?» – pıçıltı ilə soruşdu.

Guruldayan mühərrikin qapağını açdım: «Qaçmışım. Səni necə görə bilərəm?»

Mənimlə bərabər motorun üstünə əyildi. «Yeməxana üçün bazarlıq edirəm. Birisi gün. Kənddə ol! Soldakı birinci kafedə. Səhər saat doqquzda».

«Bəs ondan əvvəl?»

«Çox çəkdir?» – əsgər soruşdu.

Helen şalvarının cibindən bir qutu siqaret çıxarıb ona uzatdı və dedi: «Vur-tut bir-iki dəqiqə. Elə bir şey deyil».

Əsgər siqaretini yandıraraq yolun qırağında əyləşdi. «Harada?» – motorun üstünə əyilib Heləndən soruşdu. – «Meşədə? Çəpərin yanında? Dünən orada idim. Bu gün axşam?»

Bir anlığa duruxdu: – «Yaxşı. Bu gün axşam. Saat ondan qabaq bacarmayacam,» – dedi.

«Niyə ki?»

«O vaxt hamı çəkilib gedir. Deməli, onda. Baş tutmasa, birisi gün tezdən. Ehtiyatlı ol».

«Buranın jandarmı necədir?»

Əsgər yaxına gəldi. «O qədər də pis deyillər», – Helen fransızca dilləndi, – «indicə hazır olar».

«Köhnə maşındır», – dedim.

Əsgər güldü. «Təzələri lap başdakılarda olur. Bir də nazirlərdə. Hazırdır?»

«Hazırdır», – Helen cavab verdi.

«Yaxşı ki, sizə rast gəldik», – əsgər dilini işə saldı. – «Maşından bildiyim bircə odur ki, benzin istəyir». O, avtomobilin üstünə qalxdı. Helen kabinəyə mindi. Açarı burdu. Görünür, təkə odlanmanı açmışdı.

Motor işlədi. «Çox sağ olun», – deyib pəncərədən mənə doğru əyildi. Dodaqları çətin eşidilə bilən sözlər söylədi. Sonra: «Əla sənətkarsız», – deyib yerindən tərpendi.

Bir neçə saniyə maşın yağının mavi tüstüsündə qaldım. Demək olar, heç nə hiss etmədim, yüksək isti ilə soyuğun ani dəyişməsi zamanı adam heç nə hiss etmədiyi kimi. Sonra mexaniki olaraq asta-asta yoluma davam edərkən fikirləşməyə başladım və həmin fikirlərlə birlikdə içimə bir narahatlıq doldu, eşitdiklərimin yadıma düşdü və şübhənin kirmiş, titrək və deşici əzabı varlığını silkələdi.

Meşədə uzanıb gözlədim. Səslərini içəri salıb gözlərini kor kimi axşamın gəyənliyinə zilləyən qadınların, Helenin dediyi kimi, giley hasarı canlandı. Tezliklə çoxu çıxıb-getdi, sanki, geriyyə hürküdüldülər. Qaranlıq düşdü. Məftilli çəpərin dirəklərinə baxdım, bir azdan onların arasında təzə, tutqun bir kölgə göründü.

«Haradasan?» – Helen pıçıldadı.

«Burada!» – Dəvdənə-dəvdənə ona sarı getdim. – «Gələ bilirsən?» – soruşdum.

«Bir az gec. Hamı gedəndən sonra. Gözlə».

Sinə-sinə geri – kolluğa qayıtdım, xeyli uzağa ki, cib fənərini meşəyə tuşlayan olsa, mənə görməsin. Torpağın üstündə uzandım, ölmüş yarpağın kif qoxusu burnuma doldu. Həzin külək əsdi, dörd yanım xışıldadı, sanki, minlərlə şpion sürünə-sürünə mənə doğru gəlirdi. Gözüm get-gedə qaranlığa alışdı, indi Helenin kölgəsini və cizgilərini anşırda bilmədiyim sifətini görə bilirdim. Elə bil, o, tikanlı məftildən ağ çiçəkli qara bitki kimi asılmışdı və sanki, yenidən qaranlıq çağların qarqara adsız fiquruna çevrildi; sifətini dəqiq anşırda bilmədiyimə görə o, dünyanın bütün əzabkeşlərinin timsalına çevrildi. Bir az aralıda Helen kimi dayanmış ikinci qadını gördüm, sonra üçüncüsünü, dördüncüsünü və sairə - onlar qəm və ümid qübbəsini başlarının üstündə saxlayan qadın heykəlli sütunlar təkə dayanmışdı. Dözülməz mənzərə idi və gözümü çəkdim. Yenidən ora baxanda o biri üç qadın səssizcə çıxıb getmişdi və gördüm ki, Helen əyilib tikanlı məftili dartışdırır.

«Arala bir-birindən», – dedi. Ayağımı alt məftilin üstünə qoyub o birilərini yuxarı qaldırdım. «Gözlə», – yenidən dilləndi.

«O birilər necə oldu?» – soruşdum.

«Getdilər. Biri nasistdir. Ona görə də tez çıxıb getmədim. Satardı. Ağlayan tayı idi. – Helen köynəyini də, ətəkliliyini də çıxarıb məftilin üstündən mənə uzatdı. – «Çalışmaq, çırılmasın», – dedi, – «ayrısı yoxumdur».

Eyzən kasıb ailələrdə olduğu kimi idi, orada da uşağın corabının cırılmasındansa dizinin əzilməsini üstün tuturlar, çünki yara sağalar, təzə corab almaqsa müşkül işdir.

Paltarlarını əlimdə tutmuşdum. Helen aşağı əyilib məftillərin arasından ehtiyatla süründü. Kürəyi cızıldı. Qan nazik qara ilan təkə dərisi aşağı sızdı. Dikəldi.

«İndi qaça bilərik?» – soruşdum.

«Haraya?»

Hazır cavabım yox idi. Doğrudun da, haraya?

«İspaniyaya», – dedim, – «Portuqaliyaya, Afrikaya».

«Gəl», – dedi, – «gedək və bu barədə danışmayaq. Sənədsiz buradan heç kim qaça bilməz. Ona görə də ciddi nəzarət etmirlər».

Qabağıma düşüb meşəyə doğru getdi. Demək olar, çılpıqlığı və gözəlliyi ilə sirlər yuvası idi. Heləndən, arvadımdan qalan yalnız son ayların nişanəsi idi; keçmişin həniri altında onu şirinli, ağırli tanımaq üçün bu da yetərli idi. Əvəzində kimsə yanımdaydı, az qala adsız, qadın heykəlli sütunlardan qoparaq, iyirmi illik normal mövcudluqdan çox olan qəribliyin doqquz ayı ilə dövrələnərək».

XIV

Bundan qabaqkı meyxananın sahibi yanımıza gəldi.

«O kök əladır», – fəxrlə dilləndi. – «Fransızdır. Tərtəmiz şeytandır, məsləhətli şeydir, cənablar! Bizim qadınlar atəşlidir, amma tələsgəndirlər». Ağzını marçıldatdı. «Sizinlə sağollaşırım. Fransız qadınının qanını qızışdırmaqdan gözəl nə ola bilər?! Onlar yaşamağı başa düşürlər. Bizim qadınlara baxanda onlara çox da yalan danışmaq lazım gəlmir. Evinizə sağ-salamat çatın, cənablar! Lolita ilə Juanaya yaxın düşməyin. Heç biri bir şey deyil və gözünü yuman kimi Lolita gözdən tük qapır».

Kişi getdi. Qapı açılarda səhər içəri cumdu və erkən çağın səs-küyü eşidildi.

«Deyəsən, biz də gedəsi olacağıq», – dedim.

«Söhbəti tez bitirəcəm», – Şvars cavab verdi, – «hələ bir az şərabımız da qalıb». Qulağımız dinc olsun deyə, qadınların üçünə də şərab və qəhvə sifariş verdi. «Çox da danışmadığımız bir gecə idi», – söhbətinə davam etdi. – «Pencəyimi yerə sərmişdim, hava soyuyanda Helenin ətəklisini və mənim sviterimi də üstümüzə örtükdük. Helen yuxuya getdi, bir azdan ayıldı; yarıyuxuda hiss etdim ki, ağlayır, sonra yenidən zəriflik timsalına çevrilib məni əzizlədi, belə şeyi indiyə qədər onda görməmişdim. Heç nə soruşmadım, düşərgədə eşitdiklərimi də demədim. Onu dünyalar qədər sevirdim, bununla belə, izah olunmaz bir sərinliklə ondan uzaq idim. Zərifliyinə bir kədər də qatıldı, bu kədər zərifliyi daha da gücləndirdi; sanki, hər ikimiz dünyanın o başına, geri qayıtmaq üçün, ya da haçansa harayasa çatmaq üçün çox-çox uzaqlara sıxışdırılıb uzanmışdıq, bir-birimizin yanında, içimizdə uçuş duyğusu və məyusluq, elədir, məyusluq, xoşbəxt göz yaşlarımızın, aqahlığın ağlamadan axan gizli göz yaşlarının üstünə tökülən o üzdəki səssiz məyusluq, həmin aqahlıq da yalnız fanilikdən ibarətdir, nə harasa yetişməsi var, nə də geriye dönüşü.

«Qaçma bilmərik?» – Helen tikanlı məftilin arası ilə sivişib o üzə keçməmiş bir də soruşdum. O tərəfə adlayana qədər cavab vermədi.

«Bacarmaram», – pıçılıtlı ilə dedi. – «Bacarmaram. Buna görə başqalarını cəzalandıracaqlar. Yenə gəl! Sabah axşam yenə gəl. Sabah axşam gələ bilərsən?»

«Ona qədər ələ keçməsəm».

Diqqətlə mənə baxdı. Sonra: «Həyatımız niyə puç oldu?» – dedi. – «Neyləmişdik ki, həyatımız belə puç oldu?»

Köynəyi ilə ətəkliliyi ona verdim. «Paltarının yaxşısı budur?» – soruşdum. Başını ilə təsdiqlədi. – «Çox sağ ol ki, onları geymişəm», – dedim, «inanıram ki, sabah axşam burada olacam. Meşədə gizlənəcəm».

«Bəs yeməyin?! Nəyə varındır?»

«Bir az var. Hər halda, meşədə gələməyən də olar. Ya da köbək, qoz».

«Sabah axşama qədər dözə bilərsən? Nəyə bir şey gətirərəm».

«Əlbəttə. Sabah axşama nə qalıb ki?! Artıq səhər açılır».

«Köbək yemə. Sən onları tanıyırsan. Xeyli yemək gətirəcəm». Ətəkliliyi geyindi. Ətəklilik enli və açıq göy rəngində idi, ağ güllərlə. Onu əndamına dolayıb düymələdi, sanki, döyüş kəməri bağlayırdı. «Səni sevirəm», – şaşqın dilləndi. «Səni necə sevdiyimi heç vaxt bilməyəcəksən. Bunu unutma! Heç zaman!»

***

Hər dəfə məndən ayrılanda belə deyirdi. Elə bir zamana gəlib çatmışdı ki, hamı üçün, həm qanunun quduzlaşmış duyğusundan canlanaraq bizi hər yanda axtaran fransız jandarmı, həm də Peten hökuməti ilə müqaviləyə əsasən icazə verilməməyinə baxmayaraq, düşərgələrə soxulmağa çalışan gestapo üçün ov heyvanına çevrilmişdik. Bilmək olmurdu, səni hansı qapazlayacaq, odur ki, hər səhər vidasını sonuncu sayırdın.

Helen mənə çörək, meyvə, hərdən də bir tikə kolbasa və pendir gətirirdi. Qalmaq üçün aşağıya, stansiyaya getməyə ürək eləməirdim. Meşədə qərar tutdum və bir az uzaqda tapdığım monastrın köhnə, uçur xarabalığında yaşadım. Gündüzlər orada yatır, ya da Helenin gətirdiklərini oxuyur və kolun arasından, buradan məni çətin görürdilər, yolu göz altında saxlayırdım. Helen mənə həm də xəbərlər və şaiyələr gətirirdi: məsələn, almanlar getdikcə yaxınlaşır və bağladıkları müqavilələrə əməl eləmirlər. Buna baxmayaraq, həyatımız təşviş içindəydi. Qorxu tez-tez acı mədə şirəsi kimi qaynayıb qalxırdı; fəqət tək-cə hazırkı saati yaşamaq vərdişi həmişə qalib gəlirdi. Hava mülayim keçirdi, gecələr səmada ulduzlar sayrışırdı. Helen çadır parçası tapıb-gətirmişdi, monastrın xarabalığında üstümüzdə quru yarpaq töküb onun üstündə yatır və gecənin pıçılıtlısına qulaq asırdıq.

«Düşərgədən necə çıxıb bilirsən?» – bir dəfə soruşdum. – «Özü də belə tez-tez?»

«Xırda bir vəzifəm var, bir az da proteksiya», – xeyli susub cavab verdi. – «Görmədinmi, hərdən kənddə də oluram».

«Ona görə də mənə yemək tapa bilirsən?»

«Yeməkxanadan götürürəm. Pulumuz olanda, mal tapılındı almağa icazə də verirlər».

«Qorxmursan ki, səni burada görənlər, ələ verər?»

Gülümsədi: «Təkcə sənə görə qorxuram, özümə görə yox. Mənə nə olasıdır ki? Onsuz da həbsdəyəm,» – dedi.

Ertəsi axşam gəlmədi. İztirab divarı əridi, sürünüb ora yaxınlaşdım, zəif işıqda baraklar qapqara görünürdü, gözlədim, ancaq Helen gəlmədi. Bütün gecəni ayaqyoluna gedən qadınların səsinə, ah və nalə eşitdim və birdən yolda avtomobillərin boğulmuş işıqlarını gördüm. Gündüz meşədə qaldım. Narahat idim, görünür, nəşə olmuşdu. Düşərgədə eşitdiklərim haqqında düşündüm və qərribə də olsa, bu, mənə təsəlli oldu. Hər şey yaxşı olar, tək Helen xəstələnəsin, tək onu aparmasınlar, tək yaşasın. Bunların hər üçü bir-biri ilə elə sıx bağlıydı ki, üçünün də mənası eyni idi. Və həyatımız elə çıxılmaz olmuşdu ki, indi bircə şey haqqında düşünürdüm: özünü itirməmək, haçansa çalışıb burulğandan dalğasız bir limana çıxmaq. Bəlkə, onda hər şeyi unuda bilərdik. Unutmaq olmaz. Bol-bol sevgi ilə, bol-bol mərhəmətlə, bol-bol yaxşılıqla, bol-bol nəvazişlə də unutmaq olmaz. Burasını bilirdim və mənə fərq etməzdi, meşədə uzanıb budaqlardan qopan əlvan yarpaqların yellənən cəsədlərinə baxırdım və bircə şey düşünürdüm: Ona qıyma! Ona qıyma, Allahım, bir də ondan heç nə soruşmayacam. İnsanın həyatı onun düşdüüyü ziddiyyətlərdən qat-qat üstündür, ona qıyma, qoy yaşasın, mənsiz qalsa da, yaşasın, tək yaşasın, qıyma ona, Allahım!

Helen növbəti gecə də gəlmədi. Axşamdan xeyli keçmiş yenə iki avtomobil göründü. Düşərgəyə gətirdilər. Xeyli aralıdan sürünüb onların mundirli olduqlarını gördüm. Mundirlərin SS-ə, yoxsa vermaxta1 aid olduğunu anşırıda bilmədim, hər halda alman mundirləri idi. Dəhşətli bir gecə keçirdim. Avtomobillər doqquz radələrində gəlmişdi və düz saat birdə geri qayıtdı. Gecə gəlmələri faktı tam inam yaradırdı ki, gestapo olub. Onlar gedəndə düşərgədən kimləri isə özləri ilə aparıb-aparmadıqlarını bilə bilmədim. Səhərə qədər yolda, düşərgənin ətrafında süləndim, sözün hərfi mənasında süləndim. Sonra montyor kimi bir kərə də düşərgəyə girmək istədim, amma gördüm ki, keşik iki qat güclənib və mülki geyimli bir kişi əlindəki siyahı ilə onların yanında oturub.

Gündüz bitmək bilmirdi. Mən tikanlı məfillərin yanı ilə sinə-sinə yüzüncü kərə gedəndə birdən bu tərəfdə məftildən iyirmi addım aralıda qəzetə bükülmüş bir bağlama gördüm. İçində bir az çörək, iki alma və imzasız bir kağız parçası vardı: «Bu gün axşam». Mən burada olmayanda onu Helen atmış olacaqdı. Çörəyi dizi üstə yedim, birdən-birə yaman zəifləmişdim. Sonra gizləndiyim yerə gedib

yatdım. Günortadan sonra ayıldım. Qızılı rəngə çalan işıqlı bir gün idi, sanki, ətrafa şərab çilənmişdi. Yarpaqlar hər gecə bir az da rəngə boyanırdı. Fısdıq ağacları, bir dənə də cökə isti günorta günəşinin altında xumarlanır, işığının qabağını kəşişirdilər, elə sarı, elə qırmızı ki, sanki, gözəgörünməz bir rəsam onları mən yatanda çəkib fakellərə çevirmişdi ki, tamam uyuyan işıqda tərپənmədən bərq vursunlar. Bircə yarpaq belə tərپənmirdi». Özü öz sözünü kəsdi. «Mən lüzumsuz təbiət mənzərələrini təsvir edəndə, xahiş edirəm, səbirli olasınız. Həmin vaxt təbiət bizə heyvanlara olduğu kimi analıq edirdi. Yeganə varlıq idi ki, bizi özündən itələmirdi. Bizdən nə pasport, nə də arilərin şəxsiyyət vəsiqəsini istəyirdi. Verirdi, alırdı, fəqət insan deyildi və bir növ təbabət idi. Həmin günorta məni uzun müddət həyəcanlandırmadı; qorxurdum ki, piyalə kimi daşam, su tək qıraqlardan daşıb töküləm. Sonra tam sakitlikdə, külək tərپənməyə-tərپənməyə qəfildən yüzlərlə yarpağın yellənə-yellənə ağaclardan yerə töküldüyünü gördüm, elə bil, hansısa sirlə bir əmri yerinə yetirirdilər. Aydın havada biganə-biganə sürüşüb yerə tökülürdülər, bir neçəsi də mənim üstümə düşdü. Həmin an ölümün azadlığını və onun azman təsəllisini dərk etdim. Heç bir qərar vermədən bildim ki, Helen dünyadan köçərsə, mənə düşən həyatımın axırına çıxmaq olar, onsuz qala bilmərəm, belə bir addım sevginin hüdudsuzluğu müqabilində insana verilən yeganə imkandır, mən bunu fikirləşmədən dərk etdim və dərk etdikcə anladım ki, dərinə varanda ölmək heç də yeganə çıxış yolu deyil.

***

Helen fəryad divarının sırasında deyildi. O yalnız başqaları gedəndən sonra gəldi. Əynində qısa şalvar və köynək vardı, məftilin arasından mənə bir şüşə şərab və bir bağlama uzatdı. Vərdiş etmədiyim geyimdə xeyli cavan görünürdü.

«Tıxac çıxarılib», – dedi, – «burada badə də var». – Tikanlı məftilin arasından sivişib keçdi. – «Yəqin, bərk acmısan. Parisdən çıxandan bəri görmədiyimi yeməxanadan almışam».

«Odekolon», – dedim. Tər gecədə ondan tərəvətli odekolon iyi gəlirdi.

Başını buladı. Gördüm ki, saç kəsilib, əvvəlkindən xeyli qısa idi.

«Nə olmuşdu axı?» – birdən acıqlı-acıqlı soruşdum. – «Ağlıma min cür fikir gəldi, dedim, səni aparıblar, ya da ölüm ayağındasan, indi, budur, gəlmisən, özü də, elə bil, gözəllik salonundan çıxmısan. Dırnaqlarını da manikür elətdirmisən».

«Özüm eləmişəm». – Əllərini yuxarı tutub güldü, – «gəl şərabımızı içək!»

«Nə olmuşdu? Gestapo gəlmişdi?»

«Yox. Hərbi komissiya. Amma yanlarında iki gestapoçu da vardı».

«Kimisə apardılar?»

«Yox», – dedi, – «süz, içim».

Gördüm ki, çox həyəcanlıdır. Əlləri isti idi, dərisi elə qurumuşdu ki, sanki, indicə xırçıltı ilə sınıb

töküləcəkdı. «Gəlmişdilər», – dedi. – «Gəlmişdilər ki, düşərgədəki nasistlərin siyahısını tutsunlar. Onları Almaniyaya göndərəcəklər».

«Nasistlər çoxdur?»

«Nə qədər istəsən. İnanmazdıq ki, bu qədər olarlar. Çoxusu heç ıxt boynuna almırdı. Tanıdığım biri vardı, birdən qabağa çıxıb dedi ki, partiyanın üzvüdür, qiymətli məlumatlar toplayıb, vətənə dönmək istəyir, burada onunla çox pis davranırlar, gərək, onu elə indicə özləri ilə aparsınlar. Onu yaxşı tanıyırdım, çox yaxşı. Bilir ki ...»

Şərabını tələsik içib badəni mənə verdi. «Nəyi bilir?» – soruşdum.

«İndi dəqiq deyə bilmərəm. O qədər gecələr vardı ki, biz də ki danış ki, danışasan. Mənim kim olduğumu bilir,» – başını qaldırdı, – «geri qayıdan deyiləm, heç vaxt! Məni aparmaq istəsələr, canıma qəsd edəcəm».

«Etməyəcəksən, onlar da səni aparmayacaqlar. Bilirsən, niyə? Qeorq, Allah bilir, haralardadır, heç nədən xəbər tutmayacaq. Bir də, arvad səni niyə satsın ki? Bununla əlinə nə keçəcək?»

«Söz ver ki, qoymayacaqsan məni geri aparsınlar».

«Söz verirəm», – dedim. Elə həyəcanlanmışdı ki, ona dağlar vəd etməkdən başqa heç nə edə bilməzdim.

«Səni sevirəm», – xırıltılı, həyəcanlı səslə dilləndi, – «nə olacaqsa, olsun, səni sevirəm, buna heç vaxt şübhən olmasın».

«Haçan olub ki?!», – cavab verib inandım da, inanmadım da.

Üzgün-üzgün arxaya dirsəkləndi. «Gərək, qaçaq», – dedim, – «özü də bu gecə».

«Hara? Pasportun yanında mı?»

«Hə. Sənədlərimizin saxlandığı bölmədə işləyən kişi onu mənə verdi. Səninki kimdədir?»

Cavab vermədi. Gözünü zilləyib bir xeyli qabağa baxdı.

«Burada bir yəhudi ailəsi var», – dedi, – «ər-arvad və uşaq. Bir neçə gün əvvəl gəlirlər. Uşaq xəstədir. Qabağa çıxıb dedilər ki, Almaniyaya qayıtmaq istəyirlər. Kapitan soruşdu ki, yəhudi deyillərmi. Kişi də dedi ki, almandırlar. Geri qayıtmaq istəyirlər. Kapitan nəşə demək istədi, amma hər iki gestapoçu onların yanında dayanmışdı. «Doğrudan, qayıtmaq istəyirsiniz?» – bu dəfə gestapoçulardan biri soruşdu. – «Adlarını yazın, kapitan», - deyib güldü. – «Vətənin həsrətini belə çəkirlərsə, onlara əl tutmaq lazımdır». Adlarını yazdılar. Onlara söz deməyin xeyri yoxdur. Deyirlər ki, daha dözə bilmirlər, uşaq ağır xəstədir, onsuz da başqa yəhudiləri də buradan aparacaqlar, yaxşısı budur, əvvəlcədən özlərini bildirsinlər, biz hamımız tələyə düşmüşük, könüllü getmək daha yaxşı olar. Kar qatır kimidirlər, sən, gərək, onlarla danışasan».

«Mən? Mən onlara nə deyim axı?»

«Sən işin içindəsən. Orada düşərgədə olmusan. Yenidən Almaniyaya qayıtmısan. Təzədən qaçmısan».

«Bunu onlara harada deməliyəm?»

«Burada. Kişini gətirəcəm. Harada olduğunu bilirəm. Elə indicə. Özünə demişəm. Onu hələ xilas etmək olar».

***

Yarım saatdan sonra tikanlı məftildən keçməyə ürək etməyən sısqqa bir kişi gətirdi. Kişi məftilin o üzündə, mən də bu üzündə dayanmışdıq və o, məni dinləyirdi. Bir az sonra arvadı da gəldi. Qadının bət-bənizi solğun idi və dinib-danışmırdı. Hər ikisini və uşaqlarını təqribən on gün əvvəl yaxalamışdılar. Bir-birilərindən aralı müxtəlif düşərgələrdə olmuş və oradan qaçmışdılar. Kişi arvadını möcüzə sayəsində tapmışdı. Qadın hər yerdə, yollardakı daşların və evlərin tinlərində öz adını yazırmış». – Şvars mənə baxdı. – «Via Dolorosa haqqında məlumatınız olmamış olmaz?»

«Kimin məlumatı yoxdur ki?! Belçikadan tutmuş Pireneylərə qədər uzanıb gedir».

Via Dolorosa müharibə başlayan kimi yaranmışdı. Alman qoşunlarının Belçikaya hücumundan və Majino xəttinin dağılmasından sonra böyük qaçqınlıq başlamışdı, əvvəlcə ev avadanlığı və çarpayılar yüklənmiş avtomobillərdə, sonra hər çeşiddən olan qoşqularda, velosipedlərdə, at və insanların özlərinin çəkdiyi əl arabalarında, uşaq arabalarında və nəhayət, piyadaların sonsuz sıralarında qırıcı təyyarələrin hədəsi altında Fransanın qızmar yayında cənuba doğru axın başlamışdı. «Küçə qəzetləri» də həmin vaxt yaranmışdı. Yolların qırağındakı barılarda, kənd evlərinin divarlarında, küçə kəsişmələrində bir-birini axtaran insanların adları və fəryad harayları yazılırdı, kömürlə, təbaşirlə, boyalarla. İllər öncə qaçqınlıq yolu tutmuş və polisdən gizlənən mühacirlərin isə Nissadan tutmuş Neapola qədər, Parisdən tutmuş Sürixə qədər əlavə qorqu məntəqələrinin şəbəkəsi vardı. Bunlar həmin yerlərdə yaşayıb xəbərləri, ünvanları paylaşan, məsləhət və bir neçə gecəliyinə sığınacaq verən insanlar idi. Şvarsın haqqında danışdığı kişi onların köməyi ilə arvadını və uşağını təzədən tapmışdı, yoxsa, bu, xalqın dilində deyildiyi kimi, ot tayasında iynə axtarmaq tək çətin olardı.

«Burada qalsaq, bizi təzədən bir-birimizdən ayıracaqlar», – kişi sözünə bu cür başladı», – Şvars dedi. – «Bura qadın düşərgəsidir. Bizi bura birlikdə salıblar, ancaq bir neçə günlüyə. Mənə dedilər ki, harasa ayrı bir yerə göndəriləcəm, kişi düşərgələrinin birinə. Buna dözə bilmərik». Hər şeyi ölçüb-biçmişdi; fikirləşirdi ki, belə olduğu yaxşıdır, qaça bilməzlər, buna cəhd də ediblər, qaçsalar, acından özlər, uşaq xəstədir, arvad da əldən düşüb, özünün isə daha gücü qalmayıb, Almaniyaya könüllü qayıtmaq daha yaxşı olar, biz hamımız sallaqxana tövləsindəki qaramalıq, ehtiyacları olarsa, kefləri durarsa, bizi də aparacaqlar. Uzunsov sifətli, xırda qara bıqlı bu zərif, arıq kişi sözünü bu sualla bitirdi: «Hələ imkan olanda niyə qoymadılar əkilib gedək?»

Bu suala cavab tapan olmazdı. Doğrudur, bizi saxlamaq istəmirdilər, amma getməyə də qoymurdular,

Bu, millətin məğlub məqamında vəziyyəti dəyişməli olanların diqqət yetirmədiyi xırda bir paradoks idi.

***

Ertəsi gün günortadan sonra yolla iki yük maşını yuxarı qalxırdı. Həmin an tikanlı məftilin canlandığını gördüm. On-on beş arvad məftilin arasından sivişib keçməkdə bir-birinə kömək edirdi. Meşəyə götürüldülər. Heleni görəndə kimi gizləndiyim yerdən çıxmadım.

«Prefektur bizi xəbərdar etdi», – dedi. – «Almanlar geri qayıtmaq istəyənləri aparmağa gəlir. Daha nələr olacağını bilən yoxdur, buna görə də almanlar gedənə qədər meşədə gizlənməyimizə icazə verdilər».

Yoldakı o anı çıxmaqla birinci dəfəydi ki, onu gündüz görürdüm. Uzun qıçları ilə sifəti qaralmışdı, amma əriyib çöpə dönmüşdü. Gözləri iriləmiş və parlaqlaşmışdı, sifəti nazılmışdı.

«Yeməyini mənə verib özün ac qalırsan», – dedim.

«Yeməkdən korluğum yoxdur», – cavab verdi. – «Onun qeydinə qalırlar. Budur...», – əlini cibinə saldı, – «burada hətta bir parça şokolad da var. Dünən öz pulumuzla ciyər paşetini ilə sardin konservi ala bildik. Amma çörəksiz».

«Söhbət elədiyim kişi də gedirmi», – soruşdum.

«Hə». – Qəfildən Helenin sifəti səyrirdi. – «Mən heç vaxt qayıdan deyiləm», – dedi. – «Heç vaxt! Bunu sən mənə söz vermişən! İstəmirəm, məni tutsunlar!»

«Tutmazlar».

Bir saatdan sonra maşınlar geri qayıtdı. İçindəki qadınlar oxuyurdu: «Almaniya, Almaniya hər şeydən uca».

Levernedə aldığı zəhərin yarısını həmin axşam Helenə verdim.

Ertəsi gün artıq bilirdi ki, Qeorq onun harada olduğundan xəbər tutub.

«Bunu sənə kim deyib?» – soruşdum.

«Xəbəri olanın birisi».

«Kim?»

«Düşərgənin həkimi».

«Haradan bilir?»

«Komendantlıqdan. Ora sorğu göndəriblər».

«Həkim sənə neyləməli olduğunu da dedi?»

«Məni bir neçə günlüyə xəstələr barakında gizlədə bilər. Çox yox».

«Onda düşərgəni tək etməlisən. Təhlükədə olanların meşədə gizlənməsi xəbərdarlığı dünən kimdən gəlmişdi?»

«Prefektdən».

«Əla», – dedim. – «Bax gör pasportunu və buradan buraxılma kağızını birtəhər ala bilərsənmi. Bəlkə, həkim kömək elədi. Alınmasa, qaçarıq. Heç kəsə bir kəlmə də. Heç kəsə! Prefektlə danışmağa çalışacam. Kişi adama oxşayır».

«Elə şey eləmə! Ehtiyatlı tərpən! Allah xatirinə, ehtiyatlı ol!»

Montyor paltarımı bacardıqca yaxşı-yaxşı təmizləyib səhər-səhər meşədən çıxdım. Alman patrullarının, yaxud fransız jandarmlarının əlinə düşə biləcəyimi gözümlün altına almalı oldum; buna indinin özündən hazır olmalıydım.

Prefektin yanına düşə bildim. Özümü hərbi məqsədlər üçün elektrik xəttinin çəkilməsi barədə məlumat toplamaq istəyən alman texniki kimi təqdim edib jandarm və katibin üstünə təpindim. Gözlənilməz bir işdən yapışanda nəyəsə nail olursan, burasını yaxşı bilirdim. Jandarm məni qaçqın kimi o saat tutardı. Bu qəbildən olan insanlar bağırtıya daha yaxşı reaksiya verir.

Prefektə düzünü danışdım. Əvvəlcə məni bayıra atmaq istədi. Sonra sırtıqlığımla məzələnməyə başladı. Siqaret verib dedi ki, rədd olum cəhənnəmə, nə dəvə görüb, nə də qığı. On dəqiqə sonra başa saldı ki, əlindən heç nə gəlmir, çox güman ki, almanlarda siyahı var, kimsə çatışmasa, onu günahkar biləcəklər. Alman konslagerində gəbərmək istəmir.

«Cənab prefekt», – dedim, – «dustaqları müdafiə etdiyinizi bilirəm. Onu da bilirəm ki, verdiyiniz əmrlərə əməl etməlisiniz. Amma siz də, mən də dəqiq bilirik ki, Fransa məğlubiyyətin xaosu içindədir, bugünkü əmrlər sabahın rüsvayçılığı ola bilər, şaşqınlıq mənasız qəddarlığa çevrilirsə, sonradan ona bəraət qazandırmaq çətin olur. Niyə siz iradənin əksinə olaraq, günahsız insanları krematoriya və işgəncə düşərgələri üçün qoruyub saxlamalısınız? Ola bilsin, Fransa hələ müdafiə olunanda təcavüzkarların tərəfdarı və ya əleyhdarları olub-olmamalarına baxmadan əcnəbiləri çıxarılar düşərgəsinə salmaqda bir ədalət şərti vardı. Amma müharibə çoxdan qurtarıb; qaliblər özlərininkiləri bir-iki gün qabaq apardılar, sizin indi düşərgədə saxladıqlarınız ölümə sürüklənəcəkləri qorxusundan hər gün ölüb-dirilən qurbanlardır. Əslində, mən bütün bu qurbanların hamısı üçün xahiş etməli idim, amma yalnız onlardan birini xahiş edirəm. Siyahı sarıdan qorxunuz varsa, arvadımı qaçqın kimi, ölmüş kimi, intiharçı kimi, ürəyiniz necə istəyirsə, elə qeyd edin, onda məsuliyyətdən də yaxa qurtararsınız!» Xeyli üzümə baxdı. Axırda: «Sabah bir də gəlin», – dedi.

Yerimdən tərpənmədim: «Sabah kimin əlinə düşəcəyimi bilmirəm», dedim. – «Bu gün edin».

«İki saatdan sonra gəlin».

«Qapınızın ağzında gözləyəcəm», – dedim. – «Tanıdığım ən təhlükəsiz yer buradır».

Birdən gülümsədi: «Quelle affaire d'amour», – dedi. «Ər-arvadsınız, gərək, elə yaşayasınız ki, guya, ər-arvad deyilsiniz. Adətən, bunun tərsi olur».

Rahatlandım. Bir saatdan sonra məni içəri çağırıldı.

«Düşərgənin rəhbərliyinə telefon açdım», – dedi. – «Arvadınızla maraqlanmaları doğrudur. Sizin təklifinizə əməl edib onu öldürəsi alacağıq. Onda sizin də canınız dincələr, bizim də».

Başımın razılıq bildirdim. Birdən-birə məni qəribə, soyuq bir qorxu bürüdü, taleyə nəhs gətirməmək xurafatı. Bəs mən özüm çoxdan ölməmişdimmi, ölünün sənədləri ilə yaşamırdımmı?

«Sabaha qədər hər şey yoluna qoyulacaq», – prefekt dedi.

«Bu gün edin», – dedim. – «Bircə gün gec qaçdığıma görə düz iki il düşərgədə oturmağa olmuşam». Birdən-birə tamam heydən düşdüm. Deyəsən, prefekt bunu hiss etdi. Huşumu itirirdim və rəngim tamam dəyişmişdi. Konyak istədi.

«Qəhvə», – deyib kətilərdən birinə çökdüm. Otaq bənövşəyi və bozuntul kölgələrlə başıma fırlandı. Görək, yıxılmayam, qulaqlarımda uğultu başlayanda beynimdən şütüdü. Helen azaddır, buradan getməliyik!

Beynimdəki uğultu və guyultuya bir sifət də, əvvəlcə anlaşılmaz şəkildə, sonra da bərkədən qışqıran bir səs də qarışdı. Həmin səsi və sifəti tutmağa çalışdım, sonra isə eşitdim:

«Nə fikirləşirsiniz bəyəm, mənimlə zarafat niyyətiniz var, merde alors? Bu nə olan işdir, lənət şeytana? Mən dustaq gözətçisi deyiləm, abırlı bir insanam, qoy rədd olsun hamısı, hamı... Açılın başımdan hamınız – hamınız!»

Bayaqkı səsi yenidən itirdim, bilmirəm, doğrudan da, o cürümü qışqırırdı, yoxsa, qulağımda bu cür bərkədənmi səslənirdi. Qəhvə gəlib çıxdı, səndələyə-səndələyə otaqdan çıxıb oturmaqlardan birinə əyləşdim. Bir azdan kimsə gəlib dedi ki, azca gözləyim. Deməsəydi də, gedən deyildim.

Sonra prefekt özü gəldi, dedi ki, hər şey qaydasındadır. Mənə elə gəldi ki, dediyim sözlər qədər də halımın xarablaşması köməkçim oldu.

«Halınız yaxşılaşdı?» – soruşdu. – «Məndən bu cür qorxmağınıza lüzum yoxdur axı. Mən Fransanın xırda əyalət prefektiyəm».

«Bu, elə Allah deməkdir, bəlkə, ondan da bir az artıq», – xoşbəxtlik içində üzərək cavab verdim. –

«Allah mənə yer üzündə mücərrəd qalma icazəsi verib, onu da mən işə yarada bilmirəm. Mənə əsl lazım olan şey isə sizin əyalətdə qalma icazəsidir, bunu da sizdən başqa mənə heç kim verə bilməz, cənab prefekt».

Güldü: «Amma sizi axtarası olsalar, ən təhlükəli yer buradır», – dedi.

«Məni axtarası olsalar, Marsel daha təhlükəlidir, nəinki bura. Güman edəcəklər ki, orada olaram, burada yox. Bizə bircə həftəliyinə qalma icazəsi verin. Bu vaxt ərzində Qırmızı dənizlə gedən dəstəyə qoşula bilərik».

«Qırmızı dəniz?»

«Qaçqınların işlətdiyi ifadədir. Biz Misirdən köç edən yəhudilər kimi yaşayırıq. Arxamızda alman

ordusu və gestapo, hər iki tərəfdən fransız və ispan polisi, qarşımızda da Həmdlənmiş Torpaq Portuqaliya, daha çox həmdlənmiş Amerika torpağına aparan Lissabon limanı ilə».

«Amerikaya vizanız varmı ki?»

«Alarıq».

«Deyəsən, möcüzəyə inanırsız».

«Ayrı seçimim yoxdur. O möcüzələrdən biri bu gün baş vermədimi?»»

Şvars mənə baxıb gülümsədi.

«Qəribədir, adam dara düşəndə hər şeyi ölçüb-biçir. Axıncı cümləni niyə dediyimi, prefekti Allaha niyə tay tutmaqla ona yarındığımı dəqiq bilirdim. Ondan qısa zaman üçün qalma icazəsi qoparmalıydım. Taleyin başqasından asılı olanda hər şeyi dəqiq hesablayan psixoloqa çevrilirsən, hətta həyəcədən güclə nəfəs alsan da, bəlkə də, elə məhz buna görə. Birinin digərinə dəxli olmur və biri digərinə təsir etmədən hər ikisi ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərir, yalnız qorxu saxta olmur, ağrı saxta olmur və ölçüb-biçmə də məhz budur. Hamının bir məqsədi var: xilas».

Şvars hiss olunacaq dərəcədə sakitləşmişdi.

«Tezliklə bitirirəm», – dedi. – «Bir həftəlik qalma icazəsini, doğrudan da, aldım. Heleni götürmək üçün düşərgənin darvazası önündə dayanmışdım. Günortadan xeyli keçmişdi. Narın yağış çisəyirdi. Həkim də Helenlə gəlmişdi. Helen mənə görünə qədər söhbət etdilər. Helenin başı söhbətə qarışmışdı, üz-gözündə adət etmədiyim bir canlanma vardı; mənə elə gəldi ki, heç kəsin xəbəri olmadan küçədən oğrun-oğrun otağa baxıram. Axırda Helen mənə gördü.

«Arvadınız ağır xəstədir», – həkim mənə müraciət etdi.

«Düz deyir», – Helen gülə-gülə dedi. – «Mənə buraxdılar ki, xəstəxanaya gedib orada ölüm.

Şərtləşdiyimiz kimi».

«Zarafatın yeri deyil!» – Həkim küskün dilləndi. – «Arvadınızın, doğrudan da, xəstəxanaya ehtiyacı var».

«Onda niyə indiyə qədər xəstəxanada deyil?» – soruşdum.

«Bu nə danışıqdır?» – Helen dilləndi. «Xəstə deyiləm, heç bir xəstəxanaya da getmirəm».

«Onu təhlükəsiz bir xəstəxanaya yerləşdirə bilərsinizmi?» – həkimdən soruşdum.

«Xeyr», – xeyli fasilədən sonra dedi.

Helen yenidən güldü. «Əlbəttə, xeyr. Bu, nə gic-gici söhbətdir?! Adyö, Jan».

Qabağa düşüb yol boyu irəlilədi. Xəstəliyini həkimdən soruşmaq istədim, ancaq bacarmadım. Həkim gözünü döyüb mənə baxdı, sonra çevrilib düşərgəyə yollandı. Helenin dalınca getdim.

«Pasportunu götürdün?» – soruşdum. Başını tərپətdi. – «Çantanı ver», – dedim.

«İçində bir şey yoxdur».

«Yenə də olsun».

«Parisdən mənə aldığı bal paltarıdır».

Yolla üzüaşağı gedirdik. «Xəstəsən?» – soruşdum.

«Xəstə olsaydım, yeriyə bilməzdim ki. İstiliyim olardı. Xəstə-zad deyiləm. Jan aldadır. İstəyirdi ki, getməyim. Yaxşı-yaxşı mənə bax. Xəstəyə oxşayıram?» – Yerində durdu.

«Hə», – dedim.

«Qayğılanma», – cavab verdi.

«Qayğılanmıram». – İndi bidim ki, xəstədir; onu da bildim ki, bunu mənə heç vaxt etiraf etməyəcək. –

«Xəstəxanaya düşmüş olsaydın, sənə yardımım dəyərdimi?»

«Yox», – dedi. – «bir damcı da! Görək, mənə inanasan. Xəstə olsaydım, xəstəxananın da mənə köməyi dəysəydi, həmin an getməyə can atardım. İnan mənə!»

«İnanıram».

Ayrı nə edə bilərdim? Birdən-birə dəhşətli dərəcədə ümitsizləşdim. «Bəlkə, düşərgədə qalsan, yaxşıydı», – nəhayət, dilləndim.

«Gəlməsəydin, özümü öldürərdim».

Yolumuza davam etdik. Yağış gücləndi. Sanki, üstümüzə səpələnən damcılardan ibarət boz örtük idi.

«Baxaq görək, tezliklə Marselə yetişə bilərikmi», – dedim. – «Oradan da Lissabona, sonra da Amerikaya».

Orada yaxşı həkimlər olur, düşündüm. Həm də adamı dustaqlığa atmayan xəstəxanalar. Bəlkə, mənə işləməyə icazə də verdilər. «Avropanı qorxulu yuxu kimi unudacağıq», – dedim.

Helen cavab vermədi».

XV

«Odisseyə başladı», – Şvars dilləndi. – «Çöllərə düşdük. Qırmızı dənizdən keçid. Yəqin, bu da sizə tanışdır».

Başımla təsdiq etdim. «Bordo. Sərhədin zəif yerlərini aramaq. Pireneylər. Marselə ləngərli yürüş. Daş qəlblərə yürüş və varvarlardan qaçış. Arada da vəhşiləşmiş bürokratiyanın gicliyi. Ölkədə qalma, eləcə də ölkədən çıxma icazələrinin yoxluğu. Ölkədən çıxma icazəsini alanda isə İspaniyadan keçmə vizasının vaxtının bitməsi, həmin vizanı da təzədən o vaxt ala bilərdin ki, Portuqaliyaya giriş vizan olaydı, bu özü də çox vaxt ayrı şərtlərdən asılı olurdu – bir sözlə, görək, hər şeyi təzədən başlayaydın: konsulluqların, bu cənnət və cəhənnəm qapılarının qabağında boynunu büküb gözləmə. Gicliyin sonsuz və mənasız get-gəli!»

«Əvvəlcə yelsizliyə düşdük», – Şvars dilləndi. – «Axşama yaxın Helenin halı xarablaşdı. Uzaq mehmanxanaların birində bir otaq tapdım. İlk dəfə olaraq gizlilikdən çıxmışdıq, aylardan bəri birinci dəfə idi ki, yenidən otağımız vardı, ikimizə biri. Heleni qıc edən də elə bu idi. Sonra susaraq mehmanxananın bağçasında oturdum. Hava xeyli sərinləmişdi, amma yatmağa getmək istəmirdik. Bir şüşə şərabi içə-içə düşərgəyə gedən və bağçadan yaxşı görünən yoldan gözümlü çəkmirdik. Dərin bir minnətdarlıq boynumun ardından basıb məni incidirdi. Helenlə bu axşam hər şey silinib getmişdi, hətta onun xəstə olması qorxusu da. Qıclaşması keçib-gedənə oxşayırdı və yağışdan sonrakı təbiət kimi dinc və gözəl görünürdü, hərdən antik kameedəki profillər kimi. Bunu başa düşərsiz», – dedi. «Bizim kimilərin həyatında xəstəliyin başqa vaxtlara nisbətən ayrı mənası olur. Xəstəlik qaçqınlığa son qoymaq sayılır».

«Bilirəm», – acı-acı dilləndim.

«Ertəsi axşam işıqları tutqunlaşdırılmış maşınların yolla düşərgəyə qalxdığını gördük. Helen narahat olmağa başladı. Bütün günü otaqdan çölə çıxmamışdıq. Yenidən yatağı və otağı olmaq elə bir hadisə idi ki, ondan doyunca həzz də ala bilmirdin. Həm də hər ikimiz yorulub əldən düşdüyümüzü hiss edirdik və mənə qalsaydı, həftələrlə mehmanxanadan tərpnəməzdim. Amma Helen birdən-birə çıxıb getmək istədi. Düşərgəyə gedən yolu bir daha görmək istəmədi. Qorxurdu ki, gestapo onu axtaracaq. Olan-qalan şeylərimizi yığışdırdıq. Nə qədər ki bu bölgədə qalmaq icazəmiz vardı, ayrı yerə getməyimiz məsləhət idi; haradasa yaxalansaydıq, bizi tutmayacaqdılar, uzağı bura göndəcəkdilər, hər halda ümidimiz beləydi.

Bordoya getmək istəyirdim; yolda eşitdik ki, bunun üçün çox gecikmişik. İki nəfərlik Citroen yolda bizi götürdü və sürücü məsləhət gördü ki, özümüzə ayrı yerdə sığınacaq axtaraq. Getdiyi yolun üstündə, yaxınlıqda balaca bir qəsər var; onun boş olduğunu bilir, burada gecələsək, pis olmaz.

Ayrı seçimimiz yox idi. Axşama yaxın sürücü bizi maşından düşürdü. Qəsircik qarşımızda, bozuntul işıqda dayanıb-dururdu, əslində, pərdəsiz, qaranlıq pəncərəli kənd evi idi. Pilləkənlə qalxıb qapını axtardım. Qapı açıq idi və üstündəki nişanələr onun zorla açıldığından xəbər verirdi. Alaqaranlıq dəhlizdə addımlarımın səsi eşidildi. Çağırdım və cavab olaraq sınıq bir əks-səda eşitdim. Otaqlar bomboş idi. Aparılmalı nə vardisa, hamısını aparmışdılar. Qalanlar yalnız on səkkizinci yüzilliyin otaqları, kağız çəkilmiş divarlar, iri pəncərələr, tavanlar və nəhəng pilləkənlər idi.

Asta-asta içərilərə keçdik. Səsimizə cavab verən olmadı. Işıq açarlarını axtardım. Yox idi. Qəsirciyə işıq çəkilməmişdi; necə tikilmişdi, elə də qalmışdı. Kiçik yemək otağı qızılı və ağ, yataq otağı isə açıq-yaşıl və qızılı rəngə boyanmışdı; bircə ədəd mebel də yox idi; deyəsən, yiyələri qaçarkən yığışdırıb aparmışdı.

Mansard otaqlarının birində, axır ki, bir sandıq tapdıq. Burada bir-iki maska, görünür, hansısa

bayramdan qalmış əlvan, ucuz kostyumlər və bir qutu şam vardı. Ən yaxşısı döşəkli dəmir çarpayı oldu. Axtarışı davam edib, mətbəxdə azca çörək, bir-iki sardin bankası, bir baş sarımsaq, yarım bardaq bal, zirzəmidə isə iki-üç kilo kartof, bir neçə şüşə şərab və bir qalaq odun tapdıq. Əsl pərilər ölkəsi! Evin, demək olar, hər yerində kamin vardı. Yataq üçün nəzərdə tutulmuş otaqlardan birinin pəncərəsinə tapdığımız kostyumlardan pərdə çəkdik. Evin ətrafına dolandım, burada bağ və bostan da vardı. Ağacların üstündə hələ də alma, armud qalmışdı. Onları dərib evə gətirdim.

Qaranlıq düşəndə və buxarıdan çıxan tüstünü kənardan görmək mümkün olmayanda kaminlərdən birini yandırdım və yeməyə başladım. Kabusanə və ovsunlu bir ab-hava vardı. Alovdan qalxan işıq əsrarəngiz yarımların üstündə oynayırdı, bizim kölgələrimiz də xoşbəxt aləmin kabusları kimi onların arasında gəzişirdi.

Otaq isindi və Helen paltarını dəyişdi ki, əynindəkiləri qurutsun. Parisdə aldığımız gecə köynəyini bağlamadan çıxarıb geyindi. Mən bir şüşə şərab açdım. Stəkanımız yox idi və şüşədən içməyə başladım. Bir azdan Helen paltarını bir də dəyişdi. Sandıqdan bir maskarad kostyumu və bir ədəd yarım maska çıxarıb geydi, sonra qaranlıq pilləkənlərdə qaçmağa başladı. Gah aşağıdan, gah da yuxarıdan səslənir, o yan-bu yana qaçırdı, səsi hər yanda əks-səda verirdi və mən onu görmürdüm, yalnız ayaqlarının tappılığını eşidirdim, sona o, qaranlıqda qəfildən arxamda dayandı və nəfəsini boynumun ardında hiss etdim.

«Elə bildim, səni itirmişəm», – deyib onu bərk-bərk sinəmə sıxdım.

«Məni heç vaxt itirməyəcəksən», – maskanın arxasından pıçıldadı. –«Özü də bilirsənmi niyə? Çünki sən heç vaxt məndən kəndli öz əkin sahəsindən yapışdığı kimi yapışmaq istəməmişən. Bəşəri insanlar üçün bu, darıxdırıcı olur».

«Mən haçandan bəşəri insan oldum?!», – heyrətlə dilləndim.

Pilləkənin ayağında dayanmışdıq. Yataq otağının azca aralı qapısından kaminin işığının nazik bir zolağı məhəccərin tunc ornamentlərinin üstünə, Helenin çiyninə və üzünə düşürdü.

«Özünün nə olduğunu özün də bilmirsən», – dodağının altında deyib işıltılı gözləri ilə mənə baxdı, maskadan ağı görünməyən donuq-donuq parıldayan gözləri ilan gözü oxşayırdı. «Amma, gərək ,biləsən ki, bu Don Juanların hamısı necə də çarəsiz olurlar! Bir dəfə əyinə geyilən paltar kimi. Sən isə, sən mənim ürəyimsən».

Bəlkə, bu, əynimizə geydiyimiz və bu cür sözləri işlətməyimizi asanlaşdıran kostyumlər idi. Paltarlarım onunku kimi gündüzdən yaş olduğuna və kaminin yanında qurduğuna görə iradəmin əksinə olaraq, mən də onun tək maskarad kostyumu geymişdim. Qəmzəli əsrimizin kabusanə əhatəsində geydiyimiz bu qeyri-adi paltarlar bizi dəyişmiş və adi zamanlardan fərqli olaraq, dilimizi ayrı sözlərlə açmışdı. Sədaqət və xəyanət öz vətəndaşlıq çəkisini və birtərəfliliyini itirmişdi; biri digəri ola bilərdi, təkə biri,

yaxud digəri mövcud deyildi, əksinə, saysız çalarları vardı və adlar da öz mənasını itirmişdi.

«Biz ölümlərək», – Helen pıçıldadı, – «ikimiz də. Daha qanunların da bizə aidiyyəti yoxdur. Sən ölü pasportla ölüsən, mən də bu gün xəstəxanada ölmüşəm. Paltarlarımıza fikir ver! Əlvan, qızılı yarasalar kimi ölmüş bir əsrdə vurnuxuruq. Ona gözəl əsr adını veriblər, özünün menuetləri, əzəməti və rokoko səması ilə, doğrudan da, elədir, amma sonunda dar ağacı var, həmişə hər yerdə dikəlib, hər bayramdan sonra sərin səhərlərdə, bərq vuraraq, amansızlıqla. Bizimki harada dikələcək, əzizim?»

«Burax bu sözləri, Helen», – dedim.

«Haradasa dikələcək», – pıçıldadı. – «Ölülər üçün dar ağacı harada dikəlidir? O, bizim boynumuzu vura bilməyəcək, nurun, kölgənin boynunu vurmaq olmaz. Məgər qollarımızı burub sındırmaq istəməmişdilərmi, həmişə, hər vaxt? Məni burada, bu sehirdə və qaranlıqda saxla, bəlkə, buradan içimizdə nəşə ilişib qaldı və son nəfəsimizin miskin anlarına işıq saçdı».

«Bu cür danışma, Helen», – dedim və tüklərim ürprəşdi.

«Həmişə məni indiki kimi xatırla», – mənə qulaq asmadan yenidən pıçıldadı. – «Kim bilir, axırımız necə olacaq?»

«Amerikaya gedəcəyik və müharibə haçansa qurtaracaq», – dedim.

«Gileylənmirəm», – ağzını üzümə yaxınlaşdırıb cavab verdi, – «necə gileylənə bilərik? Gileylənsəydik, axırımız hara gedərdi? Osnabrükdə miyanə, darıxdırıcı ömür sürən, miyanə hisslərlə yaşayıb hər il məzuniyyət səyahətinə çıxan miyanə, darıxdırıcı ər-arvad ...»

Güldüm: «O cür də yanaşmaq olar», – dedim.

Həmin axşam çox şux idi və bu axşamı bayram kimi qeyd edirdi. Əlindəki şamla və Parisdən aldığı, hər vəchlə qoruyub saxladığı qızılı çəkələklərdə zirzəmiyə düşüb bir şüşə şərab gətirdi. Mən yuxarıda, pilləkənin yanında dayanmışdım və çeşidli kölgələrin təzadında işıq düşən sifətini mənə doğru əyərək onun qaranlığı yara-yara yuxarı qalxdığına baxırdım. Əgər xoşbəxtliyi sevimli sifəti müxtəlif kölgələr fonunda ləkəsiz və mükəmməl əks etdirən güzgü adlandırsaydıq, onda elə bu an özümü xoşbəxt sayardım.

Ocaq asta-asta söndü. Helen rəngbərəng əşyaların altında yuxuya getdi. Möhtəşəm bir gecə idi. Xeyli keçəndən sonra təyyarələrin uğultusunu eşitdim və rokoko güzgüsü asta-asta cingildədi.

***

Dörd gün burada qaldıq. Sonra mən bazarlıq üçün yaxındakı kəndə gedəsi oldum. Orada eşitdim ki, Bordodan iki gəmi yola düşəcək.

«Almanlar hələ buralara gəlməyib?» – soruşdum.

«Gəliblər də, gəlməyiblər də», – cavab verdilər. – «Baxır, siz özünüz kimsiniz».

Bunu Helenlə müzakirə etdim. Məni heyrətləndirsə də, məsələyə biganə yanaşdı.

«Gəmi, Helen», – həyəcanla dilləndim, – «rədd olaq buradan! Afrikaya. Lissabona. Hara gəldi. Oradan ayrı yerə getmək olar».

«Niyə burada qalmayaq?» – cavab verdi, – «bağda meyvə, tərəvəz var. Odunumuz qurtarana qədər xörək bişirərəm. Çörəyi kənddən alarıq. Pulumuz var?»

«Bir az varımızdır. Hələ şəkillər də durur. Onları Bordoda sata bilərəm ki, gəmiyə pulumuz olsun».

«Kimdir indi şəkil alan?»

«Pulunu sərmayəyə qoymaq istəyənlər».

Güldü. «Onda sat onları və qoy burada qalaq».

«Mən isə istəyirdim, bacarardıq!»

Helen evə vurulmuşdu. Bir tərəfində xırda bir park vardı, arxasında da bağ və bostan, hətta göl və günəş saati. Helen evə isinişmişdi, deyəsən, ev də Helenə. Zövqünə uyğun bir şərait tapmışdı və birinci dəfə idi ki, biz mehmanxana və baraklarda qalmırdıq. Maskarad kostyumlarında, burulğanlı keçmişin ab-havasındakı yaşamımız mənə sirli bir ümid, hərdən də ölümdən sonrakı həyata inam bəxş edirdi, sanki, ilk səhnə sınağımızı artıq arxada qoymuşduq. Bir neçə yüz il də beləcə yaşasaydıq, ürəyimcə olardı.

***

Bununla belə, Bordodakı gəmilər hələ də yadımdan çıxmırdı. Əgər şəhər hissə-hissə tutulmuşdusa, gəmilərin hamısının dənizə çıxması mənə mümkünsüz görünürdü, fəqət bu, toranlıq müharibəsi idi. Fransa atəşkəs elan etmişdi, amma hələ sülh bağlanmamışdı, onun rəsmən işğal olunmuş və olunmamış əraziləri vardı, lakin sazişləri müdafiə etməyə gücü yoxuydu, bundan başqa ortada alman qoşunları və gestapo da vardı və onlar heç də həmişə əlbir işləmirdilər.

«Gərək, nəse öyrənəm», – dedim. – «Sən qal burada, mən də birtəhər Bordoya gedim».

Helen başını silkələdi: «Burada tək-tənha qalan deyiləm. Mən də səninlə gedirəm», – dedi.

Onu başa düşmək çətin deyildi. Daha ayrıca götürülmüş təhlükəli və təhlükəsiz ərazilər yox idi. Adam düşmənin əsas yuvasından sağ-salamat qurtara və uzaq adaların birində gestapo tərəfindən tutula bilərdi; keçmişin bütün ölçüləri dəyişmişdi.

Biz oraya, bəlkə, sizin də bildiyiniz bir yolla gəldik», – Şvars söyləmini belə davam etdirdi. – «Adam sonralar fikirləşəndə bunun necə başa gəldiyini dərk etmir. Piyada, yük maşımında, bir dəfə də xeyli məsafəni kəndlinin satmağa apardığı iri qoşqu atlarının belində.

Bordoda artıq cəsədlərə rast gəlirdin. Şəhər zəbt olunmamışdı, amma hərbi dəstələr vardı. Dərin şok hökm sürürdü; adamlar hər an həbs oluna biləcəklərini gözləyirdi. Helenin əynində nəzərə çarpmayan bir kostyum vardı; paltarları o qədər də çox deyildi: bir ədəd bal paltarı, bir cüt şalvar, iki sviter, vəssalam. Mən montyor kombinizonu geymişdim. İkinci kostyumum arxa çantamda idi. Şeylərimizi

meyxanaların birində qoymuşduq. Bir çox fransızın çamadanlarla yollara tökülməsinə baxmayaraq, barxana ilə küçəyə çıxmaq hər yerdə diqqət çəkirdi.

«Səyahət bürolarından birinə gedib gəmiləri soruşacağım», – dedim. Şəhərdə tanışımız yox idi.

Səyahət bürosu, doğrudan da, işləyirdi. Pəncərələrdən plakatlar asılmışdı: 'Payızı Lissabonda keçirin', 'Afrikanın incisi Əlcəzair', 'Floridada məzuniyyət', 'Günəşli Qranada'. Çoxunun rəngi bozarmışdı, ancaq Lissabon və Qranada plakatları hələ də əzəmətlə bərq vururdu.

Pəncərəyə yaxınlaşana qədər çox gözləyəsi olmadıq. Ondördyaşlı ekspert bizə lazımi məlumatı verdi.

Gəmi məsələsi düz deyilmiş. Bu cür şeyiylər həftələrdir ölkədə dolaşmış. Gerçək olan o imiş ki, hələ zəbtdən çox-çox qabaq polyakları və özlərini Polşa legionuna, İngiltərədə yerləşən könüllülər dəstəsinə yazdırmış mühacirləri aparmaq üçün bir ingilis gəmi olub. İndi isə heç bir gəmi getmir.

Soruşdum ki, onda otaqdakı adamlar neyləyir.

«Çoxusu sizin kimi», – dedi.

«Bəs siz?»

«Mən getməməyə qərar verdim. Çörəyim buradan çıxır. Dilmancam, məsləhətçiyəm, viza məsələləri üzrə mütəxəssisəm, adamları yerbəyer etməkdə ekspertəm ...»

Təəccüblənmədim. Ehtiyac insanı tez yetkinləşdirir, həyata baxışın sentimentallıq və xurafatla dumanlanması isə gəncliyə yaddır. Kafelərdən birinə getdik və ekspert vəziyyətin mənzərəsini cızdı.

Ola bilərdi ki, hərbi dəstələr çəkilib getsin; amma Bordoda qalma icazəsini almaq müşkül məsələ idi, viza isə ondan da müşkül. İspan vizasını almaq üçün Bayonne hazırkı anda əlverişli sayılırdı, ancaq o da ağızına qədər adamla dolu idi. Ən yaxşısı Marsel idi; amma ora getmək üçün, gərək, uzun bir yol qət edəydin. bu yolu hamımız qət etmişik, sonradan. Siz də?» – soruşdu.

«Hə», – dedim. – «Xaç yolu».

Başı ilə təsdiqlədi. «Təbii ki, yolüstü Amerika konsulluğuna da baş vurdum. Amma Helenin nasist dövründən keçərli alman pasportu vardı; necə sübüt edə bilərdik ki, ölüm təhlükəsi ilə üz-üzə olmuşuq. Qorxudan zağ-zağ əsə-əsə qapının ağzında lövbər salmış sənədsiz yəhudilər daha böyük təhlükə qarşısında idilər. Pasportlarımız əleyhimizə şahidlik edirdi, hətta ölü Şvarsınkı da.

Geri qəsrimizə qayıtmağı qərara aldıq. İki dəfə jandarmlar bizi saxladı; hər ikisində də depressiyanı işə yaratdım, jandarmların üstünə bağırib pasportları az qala gözlərinə soxdum, avstriyalı alman kimi hərbi sahədə çalışdığımı bildirdim. Helen gülürdü, bu hərəkətim ona məzəli görünürdü. Belə bir fikrə meyxanada şeylərimizi geri istəyəndə gəlmişdim, o zaman meyxana sahibi demişdi ki, bizdən şey-şüy götürməyib.

«İstəyirsiniz, polis çağırın», – demiş və irişə-irişə mənə göz vurmuşdu. – «Amma, yəqin, istəməzsiz!»

«Ehtiyacım yoxdur», – demişdim. – «Şeylərimi verin!»

Mehmanxana sahibi saqini əli ilə yanına çağırmışdı. «Anri, cənab getmək istəyir», – demişdi. Anri qollarını çırmalayıb yanımıza gəlmişdi.

«Sizin yerinizə olsam, bir az fikirləşərdim, Anri», – demişdim. – «Nədir, alman konslagerinin içəridən necə görüldüyünü öz gözlərinizlə görmək istəyirsiniz?»

«Yum ağzını», – deyib Anri mənə əl qaldırmışdı.

«Atəş açın, serjant!», – sərt-sərt deyib Anrinin başı üstündən o yana baxmışdım.

Anri tora düşmüşdü. Ətrafına boylanmışdı və əllərini bir az yuxarı qaldırdığından, var gücümlə sifətinə birini ilişdirmişdim. Nərildəyib döşəməyə sərilmişdi. Meyxana sahibi əlinə bir şərab şüşəsi alıb piştaxtanın arxasından çıxmışdı.

Sərgiyə qoyulmuş Dübənə şərabinin bir şüşəsini əlimə götürüb onu divarın tininə çırpmış və diş-diş olan qırığını əlimdə tutmuşdu. Meyxana sahibi yerindən tərpənməmişdi. Arxamda ikinci şüşə çiliklənmişdi. Ətrafıma baxmamışdım; sahibi gözdən qoya bilməzdim.

«Mənəm», – Helen dillənmiş və sahibin üstünə bağırmışdı: «Heyvan oğlu heyvan! Şeylərimizi çıxart, yoxsa sifətinə əsər-ələmət qalmayacaq!»

Sınımış şüşə də əlində yanımcə yerimmiş və aşağı əyilib sahibin üstünə hücum çəkmişdi. Boşda qalan əlimlə ondan yapışmışdım. Görünür, əlinə keçən Perno şərabi olmuşdu, çünki hər yer birdən-birə anis qoxumuşdu. Sahibin üstünə küçə söyüşləri yağmışdı. Helen belini əyərək əlini dartışdırıb əlimdən çıxmaq istəmişdi. Sahib tələsik piştaxtanın arxasına keçmişdi.

«Nə olub burada?» – kimsə qapıdan almanca soruşmuşdu.

Sahib irişmişdi. Helen arxaya çevrilmişdi. Əvvəlcə Anri saydığım alman çavuşu qapıda dayanmışdı.

«Yaralanıb?» – çavuş soruşmuşdu.

«Buradakı bu donuz?» – Helen hələ də yumruqlarını qıçlarının arasına sıxıb dizlərini yığışdıraraq yerdə uzanmış Anrini göstərmişdi: – «qan deyil, Dübənədir!»

«Almansız», – çavuş soruşmuşdu.

«Bəli», – cavab vermişdim. – «Bizi qarət ediblər».

«Sənədləriniz var?»

Meyxana sahibi dişlərini ağartmışdı; deyəsən, almanca az-maz başa düşürmüş.

«Əlbəttə», – Helen finxırmışdı. – «Xahiş edirəm, haqqımızın tapdanmağına yol verməyəsiz!» –

Pasportunu yuxarı qaldırmışdı. – «Mən oberşturmbannfürür Yürqensin bacısıyam. Budur ...», –

pasportun verilmə tarixini göstərmişdi. – «Qəsdə yaşayırıq», – heç vaxt eşitmədiyim bir ad demişdi, –

«bir günlüyünə Bordoya gəlmişik. Şeylərimizi burada qoyduq, bu oğrunun yanında. İndi də deyir ki, onu bizdən almayıb. Bizə yardım edin, lütfən!» Yenidən sahibin üstünə cummuşdu.

«Doğrudur?» – çavuş meyxana sahibindən soruşmuşdu.

«Əlbəttə, doğrudur! Alman qadını yalan danışmaz!», – Helen rejimin gic-gici kəlmələrindən birini iqtibas gətirmişdi.

«Bəs siz kimsiz?» – çavuş məndən soruşmuşdu.

«Sürücü», – deyib montyor paltarımı dartışdırmışdım.

«Hə, tərən!», – çavuş sahibin üstünə bağırmışdı. Piştaxtanın dalındakı kişinin təbəssümü üzündə donmuşdu. – «Nədir, meyxananızı bağlayaq?» – soruşmuşdu.

Helen böyük şövqlə tərcümə etmiş və özündən xeyli «heyvan» və «əcnəbi zibil» kəlmələrini artırmışdı. Sonuncu kəlmə məni yaman heyrtləndirmişdi; fransız öz ölkəsində əcnəbi zibil adlandırmağı yalnız o kəs ləzzətlə işlədə bilərdi ki, bu söz vaxtilə onun özünə deyilmiş olsun.

«Anri!», – meyxana sahibi çəmkirmişdi. – «Şeyləri hara qoymusan? Mənim heç nədən xəbərim yoxdur», çavuşa izah etməyə çalışmışdı, – «hamısını o gədə etmiş olacaq».

«Yalan deyir», – Helen dözməmişdi. – «Özü edib, günahı bu qorillanın üstünə yıxır. Şeyləri gətir», – sahibə demişdi. – «Elə indicə? Yoxsa, gestaponu çağırırıq!»

Meyxana sahibi Anriyə bir təpik ilişdirmişdi. Anri aradan çıxmışdı.

«Üzr istəyirəm», – sahib çavuşa demişdi. – «Anlaşılmazlıq olub. Bir badə?»

«Konyak», – Helen cavab vermişdi. – «Ən yaxşısını».

Sahib piştaxtaya bir badə qoymuşdu. Helen tərs-tərs ona baxdıqdan sonra ikisini də əlavə etmişdi.

«Qoçaq qadınsınız», – çavuş demişdi.

«Alman qadını heç nədən qorxmaz», – Helen nasist ideologiyasının şuarını iqtibas gətirib əlindəki sınıq Perno şüşəsini yerə qoymuşdu.

«Sürdüyünüz maşın hansındandır?» – çavuş məndən soruşmuşdu. Onun bozumtul, qəddar gözlərinin içinə baxmışdım.

«Təbii ki, mercedes, furerin maşınından».

Razılaştığını başı ilə bildirmişdi. «Bura gözəldir, hə? Bizdəki kimi deyil, amma yenə də gözəldir, siz bu fikirdə deyilsiz?»

«Çox gözəldir. Bizdəki kimi deyil, burası aydındır».

İçmişdik. Konyakın əvəzi yox idi. Anri şeylərimizi gətirib masanın üstünə qoymuşdu. Arxa çantanı yoxlamışdım, hər şey yerində idi.

«Qaydasındadır», – çavuşa demişdim.

«Gədənin günahıdır», – sahib izahata keçmişdi: – «İşdən azadsan, Anri! Əkil burdan!»

«Minnətdaram, çavuş», – Helen demişdi. – «Siz əsl alman kişisi və kavalersiniz».

Çavuş hərbi qaydada təzim etmişdi. İyirmi beş yaşı olardı.

«Sındırılmış Dübonenin və Pernonun pulunu ödəmək lazım gələcək», – yenidən cəsarət toplayan sahib demişdi.

Helen tərcümə edib: «Ondan kavalər olmaz», – sözlərini əlavə etmişdi. – «Bu, özünü müdafiə idi».

Çavuş o biri şüşəni piştaxtadan götürüb nəzakətlə: «İcazənizlə», – demişdi. – «Havayı yerə qalib xalq olmamışıq ki!»

«Madam Kuantro içmir», – demişdim, – «Yarımçıq olsa da, konyakı götürün, çavuş».

Çavuş şüşəni Helenə bağışlamışdı. Mən onu arxa çantaya qoymuşdum. Çavuşla qapının ağzında xudahafisləşmişdik. Qorxmuşdum ki, bizi mersedesimizə qədər ötürmək istəyəcək; lakin Helen vəziyyətdən əla çıxmışdı: «Belə şeylər bizdə baş verə bilməz», – ayrılarkən cavan oğlan qürurla demişdi. – «Bizdə nizam-intizam var».

Onun arxasınca baxmışdım. Nizam-intizamı düşünmüşdüm. İşgəncələrlə, boyunun ardından güllələməklə, kütləvi qırğınlarla! Yaxşısı budur, onun əvəzində mənə bu meyxana sahibi kimi yüz min xırda kələkbaz ver!

«Özünü necə hiss edirsən?» – Helen soruşdu.

«Yaxşı. Bilməzdim ki, bu cür söyüşlər söyə bilərsən».

Güldü. «Düşərgədə öyrənmişəm. Adamı necə də yüngülləşdirir! Bir ilin sürgünlüyü birdən-birə sürüşüb çiyinlərimdən düşdü! Sındırılmış şüşələrlə döyüşməyi və adamları xacə etməyi sən harada öyrənmişən?»

«İnsan haqları uğrunda mübarizədə», – cavab verdim. – «Paradokslar əsrində yaşayırıq. Sülhə nail olmaq üçün müharibə aparırıq».

Demək olar, elə bu cürdür. Adam özünü müdafiə edib sağ qalmaq üçün yalan danışmağa, aldatmağa məhkumdur. Üzümüzə gələn həftələrdə kəndlilərin ağaclarından meyvə, zirzəmilərindən də süd oğurladım. Xoşbəxt bir zamanda yaşayırdıq. Həyatımız təhlükəli, gülməli, hərdən də məzəli və çarəsiz olurdu, ancaq heç vaxt acı dadmırdı. İndicə sizə meyxana sahibi ilə olan əhvalatı danışdım; buna bənzərləri tez-tez olurdu. Yəqin, sizə də tanışdır?»

Başımla təsdiqlədim. «O cür qəbul edə bilsəydik, məzəli demək olardı».

«Mən bunu Heləndən öyrəndim», – dedi. – «Keçmiş büsbütün unudan adam idi. Hərdən onda duyduğum şey yalnız işıqlı gerçəklik idi. Keçmiş onun həyatında hər gün çilikləndirdi, gölün buzu çaparı arxasınca çilikləndiyi kimi. Əvəzində hər şey indilikdə təcəssüm tapırdı. Hansısa bir hadisə ayrı adamlarda onun bütün həyatına səpələndiyi halda, Heləndə hamısı bir anın payına düşürdü, fəqət bu, donuq bir an olmurdu. Helen Mosart kimi sərbəst və şux, ölümün özü kimi amansız idi. Moral və cavabdehlik anlayışları özlərinin donuq anlamında onun üçün artıq mövcud deyildilər, onların yerini yüksək, eterik qanunlar tuturdu. Başqa şeylərə onun vaxtı olmurdu. Atəşfəşanlıq kimi alışıb-yanırdı,

fəqət külü görünmürdü. Xilas olmaq istəmirdi; bunu mən o vaxt dərk edə bilməmişdim. Xilas yolunun olmadığını gözəl bilirdi. Mən başdan xarab isə buna fikir vermədim, onu Xaç yolu ilə Bordodan Bayonneyə qədər on iki məntəqənin hamısından, sonra da uzun Marsel yolundan keçirib buraya özümlə sürüdüm.

***

Geri – qəsrimizə qayıdanda o, başqaları tərəfindən tutulmuşdu. Orada mundirli adamlar, ağac dəzgahları sürütləyib gətirən əsgərlər, təyyarəçi mundirində və parıltılı uzunboğaz çəkmələrdə gəlmə tovuzquşuları kimi özlərini dartıb yeriyən bir neçə zabit gördük. Parkdakı vələsin və mərmər ilahənin arxasında gizlənib onlara baxırdıq. İpək kimi gündüzlərdən biri idi.

«Orada bir şeyimiz qalıb?» – soruşdum.

«Ağaclardakı almalar, təmiz hava, qızılı oktyabr və xəyallarımız», – Helen dedi.

«Onları hər yerdə qoya-qoya gəlirik», – cavab verdim. – «Uçan payız hörümçəkləri kimi».

Eyvandakı zabit bir neçə sərt komanda verdi.

«İyirminci əsrin səsi», – Helen dedi. – «Gəl gedək. Bu gecə harada yatacağıq?»

«Haradasa ot tayasında», – dedim. – «Bəlkə də, çarpayıda. Hər halda, birlikdə yatacağıq».

XVI

«Bayonnedəki konsulluğun qarşısındakı meydançanı xatırlayırsız mı?» – Şvars soruşdu. – «Sonradan dağılışıb təşviş içində girişi tutan, məyus-məyus zarıldaıyıb ağlaşan və meydança uğrunda mübarizə aparan qaçqınların dördcərgəli növbəsini?»

«Hətta yer vərəqləri də yadımdadır», – cavab verdim. – «Həmin vərəqlər adama bayırda dayanmağa haqq verirdi. Buna baxaraq, camaat girişi tutmuşdu. Pəncərələr açılarda zarıltı qışqırtı və fəryada çevrilirdi. Pasportları pəncərədən bayıra atası olurdular. İrəli uzanan əllər meşəni xatırlıdırdı».

Meyxanada hələ də ayıq olan qadınlardan nisbətən gözəli bizə doğru yeriyib əsnədi.

- Məzəli adamlarsız, – dedi. - Elə hey danışırsız! Bizə yatmalıyıq. Başqa bir yerdə oturmaq istəsəniz, şəhərin bütün meyxanaları çoxdandı işləyir.

Qapını açdı. Qışqırıqlı bəyaz səhər otağa doldu. Gün çıxmışdı. Qadın qapını yenidən örtüdü. Mən saata baxdım.

«Gəmi bu gün günortadan sonra yola düşür», – Şvars izahata keçdi. – «Yalnız sabah axşam yola çıxacaq». Ona inanmadım. Bunu hiss etdi. «Gəl harasa gedək», – dedi. Səssiz meyxanadan sonra bayırın səs-küyü ilk anda az qala dözülməz oldu. Şvars ayaq saxladı. «Yenə də həmin qaç-qov, yenə də həmin haray-qışqırtı!» Səbətlərdə balıq daşıyan uşaqlara diqqətlə baxdı. «Hər şey öz yolundadır! Sanki,

kimsə ölməyib!»

Aşağıya, limana doğru getdik. Su tərpanirdi, sərin və güclü külək vardı, günəş də can isitmirdi; külək yelkənləri səsləndirirdi və hərə səhər-səhər öz işindəydi. Bu qarğaşanın arasında biz bir cüt solmuş yarpağa bənzəyirdik.

«Mənə hələ də inanmırsız ki, gəmi sabah yola düşür?» – Şvars soruşdu. Bu amansız işıqda o, yorğun və düşkün görünürdü.

«İnana bilmirəm», – cavab verdim. – «Əvvəlcə demişdik ki, bu gün gedir. Gəlin soruşaq. Bu, mənim üçün çox vacibdir».

«Elə mənim üçün də vacib idi. Sonra birdən-birə vacib olmadı».

Cavab vermədim. Yolumuza davam etdik. Qəfildən hirsələnib hövsələmi itirdim. Çabalayan, narahat həyat mənə «gəl-gəl» deyirdi. Gecə arxada qalmışdı. İndi bu kölgələr ovsunu nəyə lazım idi?

Şüşəsində reklamlar olan mağazaların birinin qabağında ayaq saxladıq. Pəncərəsindən ağ bir lövhə asılmışdı, orada gəminin sabaha təxirə salındığı yazılmışdı.

«Tezliklə qurtarıram», – dedi.

Mən bir günü də udmuşdum. Lövhəyə baxmayaraq, özümü qapıya saldım. Hələ bağlıydı. Təqribən, on adam mənə baxırdı. Mən zəngi basanda onlar müxtəlif səmtlərdən bir neçə addım yaxına gəldilər. Mühacirlər idi. Qapının bağlı olduğunu görəndə geri dönüb özlərini elə apardılar ki, guya, elanlara baxılır.

«Gördüyünüz kimi, yetərinə vaxtınız var», – deyib Şvars limanda qəhvə içməyi təklif etdi. İsti qəhvəni tələsə-tələsə içirdi, əlləri ilə fincanı dövrəyə almışdı, sanki, əlləri üşüyürdü. «Saat neçədir?» – soruşdu.

«Səkkizin yarısı».

«Bir saat», – mızıldandı. – «Bir saatdan sonra gələcəklər». Başını qaldırıb baxdı. «İstəmirəm danışdıqlarım sizə yeremiadə təsiri bağışlasın. Elə təsir bağışlayır?» – deyə soruşdu.

«Xeyr».

«Bəs nə təsiri bağışlayır?»

Duruxdum. «Sevgi macərəsi təsirini».

Sifəti birdən-birə duruldu: «Çox sağ olun», – dedi. Sonra özünü topladı. – «İşimiz Biarisdə nəhs gətirdi. Eşitmişdim ki, Sen-Jan de Lü şəhərciyindən bir gəmi yola düşəsidir. Yalan çıxdı. Pansionata qayıdanda üz-gözü əyilmiş Helenin yerdə uzandığını gördüm.

«Qıc tutub», – pıçıldadı. – «İndicə keçər. Fikir vermə».

«İndi həkim çağıraram!»

«Heç bir həkim», – tövşüyə-tövşüyə dedi. – «Ehtiyac yoxdur. İndicə keçib-gedər. Get! Beş dəqiqədən

sonra gələrsən. Məni tək burax! Dediymə əməl et! Heç bir həkim! Get demədim?!», – səsini qaldırdı. – «Nə dediyimi bilirəm. On dəqiqədən sonra qayıdarsan. Onda ...»

Əllə işarə etdi ki, çıxım. Daha danışa bilmirdi; lakin gözlərində elə dəhşətli, anlaşılmaz bir yalvarış vardı ki, çıxasam oldum. Bayırda dayanıb küçəyə baxırdım. Sonra həkim soruşdu. Dedilər ki, bir-iki küçə o yanda Dübua adlı birisi yaşayır. Ora qaçdım. Həkim paltarını geyinib mənimlə gəldi.

Biz geri qayıdanda Helen çarpayıda uzanmışdı. Sifəti tərdən nəmlənmişdi, amma özü sakitləşmişdi. «Deməli, həkim gətirdin!», – elə ikrahla dedi ki, elə bil, ən qəddar düşməni idim. Doktor Dübua iti addımlarla ona yaxınlaşdı. – «Mən xəstə deyiləm», – Helen dedi.

«Madam», – doktor Dübua təbəssümlə cavab verdi, – «bunu təyin etməyi həkimin öhdəsinə buraxmaq istəməzdinizmi?» Çantasını açıb alətləri çıxartdı.

«Bizi tək burax», – Helen bunu mənə dedi.

Şaşqınlıqla otaqdan çıxdım. Düşərgədəki həkimin dedikləri yadıma düşdü. Küçədə var-gəl edə-edə üzbəüzdəki qarajın Mişlen lövhəsinə baxırdım. Lövhədəki rezin şlanqdan boylanan gömbül kişi gözlərim önündə içəlatın və sürünən ağ qurdların tutqun rəmzinə çevrildi. Qarajdan çəkilən səsləri eşitdim, sanki, kimsə tənəkə tabutun ağzını mıxlayırdı və birdən-birə təhlükənin çoxdan arxamızca düşdüyünü dərk etdim: üzərində hayatımızın sərt konturlar çizdiyi boş bir fon, tufan gətirən buluddan qabaq görünən günəş altındakı meşə kimi.

Haçandan-haçana Dübua gəldi. Balaca, sivri saqqalı vardı və çox güman ki, öskürək və başağrısına qarşı yüngül dərmanlar yazan kurort həkimi idi. Atdana-atdana mənə doğru yeriyəndə məni məyusluq bürüdü. Kurort sezonu seyrəlmişdi, yəqin, istənilən müştəri üçün sevinirdim.

«Arvadınız, həyat yoldaşınız ...», – dedi.

Mat-mat ona baxdım.

«Nə?» – soruşdum. – «Lənət şeytana, ya düzünü deyin, ya da heç nə deməyin».

Ötəri, gözəl bir təbəssüm sifətini bir anlığa tamam dəyişdi: «Bunu», – deyib bir resept kağızı çıxartdı və çətin oxunan bir şey yazdı. – «Alın! Aptekdən götürərsiz. Dərmanı alanda resepti geri istəyin. Hər vaxt sizə lazım olar. Üstündə göstərmişəm».

Kağızı götürdüm: «Nədir axı?» – deyərək soruşdum.

«Sizin dəyişə bilmədiyiniz bir şey», – cavab verdi, – «burasını unutmayın! Sizin dəyişə bilmədiyiniz bir şey».

«Nədir axı? Həqiqəti bilmək istəyirəm, müəmmaları yox!»

Bu sualıma cavab vermədi. «Məsləhət bilsəniz, aptekə gedin», – dedi. – «Dərmanı verəcəklər».

«Nədir axı?»

«Güclü sakitləşdirici. Yalnız həkimin resepti ilə verilir».

Resepti götürdüm: «Sizə borcum nə qədərdir?»

«Heç nə qədər».

Dingildəyə-dingildəyə getdi. Küçənin tinində arxaya çevrildi. «Dərmanı alın, özü də elə yerə qoyun ki, arvadınızın əlinin altında olsun! Onunla bu barədə danışmayın. Özü hər şeyi bilir. Məəttəl qalmalı qadındır»

***

«Helen», – dedim. – «Bütün bunlar nə deməkdir axı? Sən xəstəsən. Niyə bu barədə mənimlə danışmaq istəmirsən?»

«Mənə əzab vermə», – çox tutqun dilləndi. – «Qoy istədiyim kimi yaşayım».

«Bu barədə mənimlə danışmaq istəmirsən?»

Başını tərpətdi: «Danışılacaq bir şey yoxdur», – dedi.

«Sənə kömək edə bilmərəm?»

«Yox, əzizim» – cavab verdi. – «Bu dəfə kömək edə bilməzsən. Bilsəydin, deyərdim».

«Deqanın hələ bir rəsmi də qalıb. Onu burada sata bilərəm. Biarisdə varlı adamlar çoxdur. Səni xəstəxanaya qoymaq üçün ona xeyli pul alardıq».

«Alardıq ki, məni tutub içəri salsınlar? Onun da xeyri olmazdı. İnan mənə!»

«Elə ağırdır ki?»

Elə hürkək və çarəsiz baxdı ki, daha heç nə soruşmadım. Sonradan Dübuanın yanına gedib bir də ondan soruşmağı qərara aldım».

Susdu. «Xərçəng idi?» – soruşdum.

Başı ilə təsdiqlədi: «Gərək, çoxdan anlayaydım. Helen İsveçrədə olanda deyibləmiş ki, bir də yarmaq olar, amma xeyri olmayacaq. Əvvəlcə bir dəfə yarılıbmış, gördüyüm çapıq da elə bu imiş. Sonra professor ona həqiqəti söyləyib. Deyib ki, özü seçsin, ya bir neçə xeyirsiz yarıq, ya da xəstəxanasız qısa bir ömür. Professor həm də başa salıb ki, xəstəxananın onun ömrünü uzadacağı da hələ dəqiq deyil.

Helen də yarığının əleyhinə qərar verib».

«Bunu sizə demək istəmirdi?»

«Xeyr. Xəstəliyə nifrət edirdi. Onu yaxın buraxmaq istəmirdi. Özünü murdar sayırdı, sanki, içində qurdclar dolaşmış. Elə bilirdi, xəstəlik onun içində yaşayıb günü-gündən böyüyən meduzadır.

Fikirləşirdi ki, bilsəm, ondan iyrenərəm. Bəlkə də, ümid edirdi ki, xəstəliyi vecinə almasa, onu içində boğa bilər».

«Bu barədə onunla heç vaxt danışmadınız?»

«Bir dəfə də», – dedi. – «Bunu Dübuaaya söyləmişdi, mən də həkimi məcbur etmişdim ki, mənə danışsın. Dərmanları da ondan almışdım. Mənə başa salmışdı ki, ağrılar artacaq; amma ola da bilsin,

hər şey tez və amansız sona yetsin. Helenlə bu barədə söhbət etmədim. İstəmirdi. Hədələyirdi ki, onu rahat buraxmasam, özünü öldürəcək. Özümü elə aparırdım ki, guya, ona inanıram, guya, amansız tutmalardır.

Biarisdən gedəsi olduq. İkimiz də bir-birimizi aldadırdıq. Helen gözünü məndən çəkmirdi, mən də ondan, tezliklə yalan qərribə bir güc kəsb etdi. Axırda o, mənim ən çox qorxduğum şeyi məhv etdi: zaman anlayışını. Zamanın həftələrə, aylara bölünməsi yox oldu, olan vaxtımızın qısalması qorxusu bununla şüşə kimi şəffaflaşdı. Artıq qorxumuz da heç nəyi gizlətmirdi, daha çox günlərimizi qoruyurdu. Xəstəliyə mane ola bilən hər şey, sanki, ona dəyib qayırdı, daha heç nəyi qəbul etmirdi. Helen yuxuya gedəndə mənim məyusluq anlarım başlayırdı. Sonra onun ağır-ağır nəfəs alan sifətinə, özümün sağlam əllərimə baxır və üz qabığıımızın bizə vurduğu dəhşətli tənhalığı, heç vaxt birləşməyəcək ayrılığı dərk edirdim. Mənim sağlam canımdan heç nə o xəstə canı qurtara bilməzdi. Bunu başa düşmək çətindir, elə ölüm də başa düşülən deyil.

An mənim üçün hər şey demək idi. Səhər ucu-bucağı görünməyən uzaqlıqdaydı. Helen yuxudan duranda gündüzüm başlayırdı, yatanda, onu yanımda hiss edəndə isə ümid və çarəsizlik, xəyal divarlarının üstündə qurduğum planlar, pragmatik möcüzələr, ilk işıqda sönüb dumanlara qərq olan yaşam və ölümün fəlsəfəsi arasında vurnuxmalarım başlayırdı.

Havalar soyuqlaşdı. Deqanın Amerikaya yol pulu olacaq rəsmiini özümlə gəzdirirdim və onu indi məmnuniyyətlə satardım; lakin xırda şəhər və kəndlərdə buna pul verən tapılmazdı. Müxtəlif yerlərdə çalışırdıq. Mən tarlaçılığı öyrənmişdim. Yer belləyirdim, toxa döyürdüm; nəse etmək istəyirdim. Biz tək deyildik. Odun doğrayan professorlar, çuğundur kətmənləyən opera müğənniləri tanıyırdım. Kəndlilər kəndliliyində qalırdı; ucuz işçi qüvvəsi tapmaq fürsətini qaçırmırdılar. Bəziləri puldan-paradan, başqaları isə yemək verirdi və gecələr haradasa yatmağa imkan yaradırdı. Bəziləri də yalvaranları qovurdu. Bu minvalla Marselə üz tutduq. Marseldə olmusuz?»

«Kim olmayıb ki?» – dedim. – «Jandarmla gestaponun ov məskəni idi. Mühacirləri konsulluqların qabağında dovşan kimi ovlayırdılar».

«Az qala bizi də tutmuşdular», – dedi. – «Marsel xarici əlaqələr şöbəsinin prefekti mühacirləri qurtarmaq üçün əlindən gələni edirdi. Amerikaya viza almaq üçün mən hələ də dəli-divanə idim. Mənə elə gəlirdi ki, həmin viza xərçəngi durdura bilər. Bilirsiniz ki, həddən artıq ziyan çəkdiyini sübuta yetirməmiş, yaxud adın məşhur sənətkarların, alimlərin, ya da ziyalıların amerikadakı siyahısına düşməmiş sənə viza vermirdilər. Elə bil, biz hamımız ziyan çəkənlərdən olmamışıq və sanki, insan insan deyilmiş! Dəyərli və adi insanlar arasına qoyulan fərq üstün insanla aşağı insan arasındakı uzaq paralel deyilmi?»

«Hamını qəbul edə bilmirlər», – dedim.

«Bilmirlər?» – soruşdu.

Cavab vermədim. Nə cavab verəydim? Təsdiq də, inkar da eyni şey idi.

«Onda niyə bəs tam atılmışları yox?» – soruşdu. – «Adı və xidməti olmayanları?»

Yenə cavab vermədim. Şvartsın iki amerikan vizası vardı, daha nə istəyirdi? Məgər bilmirdi ki, Amerika o adama viza verir ki, ona orda kimsə dövlətə yük olmayacağı barədə zəmin dursun? Bunu o, bir an sonra söylədi:

«Orada heç kimi tanıyıram; amma kimsə mənə Nyu-Yorkda bir ünvan verdi. Həmin ünvana, elə başqalarına da yazdım. Vəziyyətimizi təsvir etdim. Sonra tanışlardan biri mənə dedi ki, səhv eləmişəm, xəstələri Amerika Birləşmiş Ştatlarına buraxmırlar. Sağalmaz xəstələri isə heç cür. Gərək, Heleni sağlam yazdıraydım. Helen söhbətin bir hissəsinə qulaq asmışdı. Qaçına bilməmişdik. Marseldəki bu dağılmış arı yuvasında heç kim başqa şeydən danışmırdı.

Həmin axşam Kanneber yaxınlığındakı restoranlardan birində oturmuşduq. Külək küçələrdə cövlan edirdi. Ümidimi itirməmişdim. Ümidlə yaşayırdım ki, Helenə sağlamlıq kağızı verəcək bir nəfər rəhmlı həkim tapa biləcəm. Biz hələ də həmin oyunu oynayırdıq: bir-birimizə inanırıq və guya, mənim heç nədən xəbərim yoxdur. Düşərgəsi yerləşdiyi ərazinin prefektinə məktub yazdım ki, təqiblərə məruz qaldığımızı təsdiq etsin. Özümüzə balaca bir otaq tapmışdıq; bir həftəlik qalma icazəsi almışdım və gecələr restoranların birində qab yuyan kimi xəlvəti işləyirdim. Bir az pulumuz vardı və əcazı Dübuanın resepti ilə on ampula morfi vermişdi. Hazırkı an üçün lazım olan hər şeyimiz vardı. Restoranda pəncərənin qabağında oturub küçəyə baxırıdık. Bu dəbdəbəni özümüzə rəva bilmişdik, çünki bir həftə ərzində gizlənməyə bilərdik. Birdən Helen qorxub əlimdən yapışdı. Qaranlıqda donub qaldı.

«Qeorq», – pıçıldı ilə dilləndi.

«Hani?»

«Oradakı üstü açıq avtomobildə. O saat tanıdım. İndicə ötüb-keçdi».

«Dəqiq tanıdın?»

Başı ilə təsdiqlədi. Bu, mənə mümkünsüz göründü. Ötüb-gedən avtomobillərin içindəki adamları görməyə çalışdım. Bacarmadım, amma bu məni sakitləşdirmədi.

«Niyə məhz Marseldə olmalıdır?» – soruşdum və həmin an da anladım ki, o, haradasa olmalıydısa, o da Marsel olmalıydı, Fransadan gələn mühacirlərinin son sığınacaq yeri.

«Buradan getməliyik», – dedim.

«Haraya?»

«İspaniyaya».

«İspaniya daha təhlükəli deyilmi?»

Şayiə gəzirdi ki, gestapo İspaniyada özünü öz evindəki kimi hiss edir və oradan çoxlu mühacir tutulub almanlara təhvil verilib; amma bu dövrdə hər cür şayiə gəzirdi və adam hamısına inana bilmirdi.

Yenidən qədim yolu təkrarlamağa çalışdım: İspaniyadan keçmə vizası, bu da, əslində, Portuqaliya vizası olanda verilirdi; portegiz vizası da başqa bir ölkənin vizasından asılıydı. Buna sonradan bütün bürokratik əngəllərin ən müəmməli əlavə olunurdu: Fransadan çıxma vizası.

Bir axşam bəxtimiz gətirdi. Bir nəfər amerikalı bizimlə söhbətə girişdi. Bir az kefli idi və ingiliscə danışa bilən adam axtarırdı. Bir-iki dəqiqədən sonra masamıza oturub bizi içkiyə qonaq etdi. Təqribən, iyirmi beş yaşlı olardı və Amerikaya qayıtmaq üçün gəmi gözləyirdi.

«Siz niyə getmirsiz?» – soruşdu.

Bir anlığa cavab vermədim. Sadələvh sual az qala aramızdakı süfrəni iki yerə böldü. Qarşımızda başqa planetli adam oturmuşdu. Onun üçün danışmaq qədər adi olan şey bizim üçün çömçəquyruq ulduzlar kimi əlçatmaz idi.

«Vizamız yoxdur», – axır ki dilləndim.

«Sabah alarsınız. Bizim Marseldəki konsulluğumuzdan. Orada çox gözəl insanlar çalışır».

Bu gözəl insanları yaxşı tanıyırdım. Yarım Allahlar idilər; təkcə katibləri görmək üçün küçədə saatlarla gözləməli olurdun. Sonralar zirzəmidə gözləməyə icazə verdilər, çünki küçədə gestapo mühacirləri tez-tez tutub aparırdı.

«Sabah sizinlə ora gedəcəm», – amerikalı dedi.

«Oldu», – dedim, ancaq inanmadım.

«Gəlin bu sağlığa içək».

İçdik. Qarşımdakı bixəbər, tər sifəti görür və ona dözə bilmirdim. Həmin axşam amerikalı işıq dənizindən danışanda Helen pardaqlanıb açılmışdı. Qaranlıq şəhərdə əfsanəvi nağıl. Artistlərin, tamaşaların, meyxanaların adı çəkiləndə, müharibə nə olduğunu bilməyən şəhərin qaynaşmasından söhbət gedəndə Helenin sifətinə baxırdım. Cılızlaşmışdım, buna baxmayaraq, sevinirdim ki, qulaq asır, çünki indiyə qədər Amerika adı gələndə qəribə, lal bir passivlik göstərirdi. Restoranın siqaret tüstüsündə get-gedə sifətinə canlanma gəlirdi, gülürdü və cavan oğlanın ən çox sevdiyi tamaşaya birlikdə gedəcəklərinə söz verirdi. İçirdik və bilirdik ki, səhər hər şey unudulacaq.

Amma unudulmadı. Saat onda amerikalı bizi aparmağa gəldi. Mənim başım ağrıyırdı, Helen də getmək istəmirdi. Yağış yağırı; mühacirlərin sıxılmış topasına yaxınlaşdıq. Hər şey adama yuxu kimi gəlirdi; topanın arası ilə irəlilədik, o, fironan qaçıb qurtarmış İsrail mühacirlərinin önündə aralanan Qırmızı dəniz kimi iki yerə bölündü. Amerikalının yaşıl pasportu nağıldakı hər qapıya düşən qızıl açara çevrilmişdi.

Ağlasıqmaz bir hadisə baş verdi. Cavan oğlan söhbətin nədən getdiyini eşidəndə laqeyd-laqeyd bildirdi

ki, bizi zaminə götürür. Ağlabatan iş deyildi; o, çox cavan idi. Mənə elə gəldi ki, belə işlər üçün o, məndən də yaşlı olmalıdır. Təxminən, bir saat konsulluqda qaldıq. Niyə təhlükədə olduğumuzu bir neçə həftə qabaq yazıb hazırlamışdım. Çətinliklə də olsa, ikinci, üçüncü adamın köməyi ilə İsveçrədən təsdiq almışdım ki, Almaniyada düşərgədə olmuşam, bundan əlavə, bizi geri qaytarmaq üçün Qeorq Heleni axtarır. Dedilər ki, bir həftədən sonra gəlim. Bayırda cavan amerikalı əlimi sıxdı. «Yaxşı ki, bir-birimizə rast gəldik. Alın», – vizit kartını çıxartdı, – «ora çatan kimi mənə zəng edin». Əl edib getmək istədi.

«Əgər nəşə baş versə? Sizə ehtiyacım olsa?» – soruşdum.

«Nə baş verə bilər ki? Hər şey qaydasındadır», – güldü. – «Atam tanınmış adamdır. Eşitmişəm, sabah Orana gəmi gedir, vətənə dönməzdən qabaq oranı da görmək istərdim. Kim bilir, bura bir də haçan gələcəm. Görmək istədiyini görmək pis olmazdı».

Getdi. Bir dəstə mühacir məni dövrəyə aldı, onun adını və ünvanını öyrənmək istədi; nə baş verdiyini duymuşdular və istəyirdilər, onlara da kömək eləsin. Onun Marseldə harada yaşadığını bilmədiyimi deyəndə məni söyüb söyükdən keçirdilər. Doğrudan da, bilmirdim. Amerika ünvanlı kartı göstərdim. Yazdılar. Dedim ki, xeyri olmayacaq, kişi Orana getmək istəyir. Dedilər ki, onda gəminin yanında gözləyəcəklər. Tutqun əhvali-ruhiyyə ilə evə döndüm. Bəlkə də, hər şeyi korlamışdım, ünvanı onlara göstərmişdim, fəqət həmin an halım özümdə olmamışdı və oradan aralandıqca hər şey mənə ümitsiz görünürdü.

Hamısını Helenə danışdım. Gülümsədi. Həmin axşam o, çox həlimləşmişdi. Kirəkeşdən kirayə götürdüyümüz balaca otaqda - bildiyiniz kimi, onu dildən-dilə gəzən ünvanla tapmışdıq - yaşıl bir tutuquşu yorulmaq bilmədən elə hey oxuyurdu, ona qulluq etməyi öhdəməizə götürmüşdük. Yad bir pişik qonşu damlardan gəlib sarımtıl gözlərini dəmir qəfəsdə tavandan asılmış quşa zilləyərək pəncərənin qabağında otururdu. Hava soyuq idi, lakin Helen pəncərənin açıq qalmasını istəyirdi. Ağrıdığına bilirdim; bu, onun əlamətlərindən biri idi. Ev yalnız gecədən xeyli keçmiş sakitləşdi.

«Balaca qəsri xatırlayırsan?» – Helen soruşdu.

«Xatırlayıram, amma, elə bil, kimsə mənə bu barədə danışmış», – dedim. – «Sanki, orada mən yox, bir başqası olub».

Üzümə baxdı, sonra: «Bəlkə də, elədir. Hərənin içində bir neçə şəxs olur», – dedi.

«Bir-birindən tam fərqli. Hərdən müstəqilləşib bir müddət səni idarə edirlər və sən başqa adam olursan, əvvəllər tanımadığın birisi. Amma sonra özünə qayıdırsan! Qayıtmırsan?» – israrla soruşdu.

«Mənim içimdə heç vaxt bir neçə şəxs olmayıb», – dedim. – «Mən həmişə eyni monoton adamam».

Başını hirsli-hirsli tərpətdi. – «Necə də yanılırsan! Yalnız sonradan görəcəksən ki, necə də yanılırsan», – dedi».

«Nə demək istəyirsən?»

«Unut getsin. Pəncərədəki pişiyə bax! Bir də hər şeydən bixəbər oxuyan quşa! Qurban kimi şənlənir!»
«Pişik heç vaxt onu ələ keçirə bilməyəcək. Oturub arın-arxayın öz qəfəsində».

Gülmək onu tutdu: «Arın-arxayın öz qəfəsində», – dediyimi təkrarladı. – «Qəfəsdə arın-arxayın olan varmı, görəsən?!»

***

Səhərə yaxın yuxudan ayıldıq. Ev sahibəsi söyüb qışqırırdı. Əynimi geyinib qaçmağa hazır vəziyyətdə qapını açdım, amma polis görmədim.

«Qan!», – qadın qışqırırdı. – «Bunu ayrı yerdə edə bilməzdi? Heyvan balası! İndi polis özünü yetirər! Bu da yaşılığın axır! Sui-istifadə edirlər! Beş həftədir kirə pulunu da vermirdi!»

O biri otaqlarda yaşayanlar solğun işıq altında dəhlizə yığışmışdı və yandakı otağa baxırdılar.

Təqribən, altmış yaşlı bir qadın orada özünə qəsd etmişdi. Sol əlinin nəbzini kəsmişdi. Qan çarpayının altına axmışdı.

«Həkim çağırın», – Marseldə kəhrəba və müqəddəslərin şəklini satan frankfurtlu mühacir Laxman dilləndi.

«Həkim!», – ev sahibi təklarladı. – «Neçə saatdır ölüb, görmürsüz bəyəm? Sizi içəri buraxanda belə olur! İndi polis özünü yetirər! Hamınızı da basar dama! Bəs çarpayı, onu kim təmizləyəcək?»

«Özümüz təmizləyərək», – Laxman dilləndi. – «Polisi oyuna qatmayın!»

«Bəs kirə pulu? O necə olsun?»

«Toplayıb verərik», – qırmızı kimonolu yaşlı bir qadın dedi. – «Buradan çıxıb hara gedək ki? Mərhəmət göstərin!»

«Kifayət qədər göstərmişəm! Amma ondan sui-istifadə edirlər, vəssalam. Şeydən-şüydən nəyi vardı? Heç nəyi!» Axtarmağa başladı. Otaqdakı yeganə çırağın solğun işığı öləziyirdi. Çarpayının altında ucuz bir çamadan vardı. Qadın dəmir çarpayının dar tərəfindən, qan olmayan yerdən aşağı əyildi və çamadanı özünə tərəf dartdı. Zolaqlı ev paltarından pırtıb çıxan enli dalı öz qurbanını yemək istəyən nəhəng həşəratə bənzəyirdi. Çamadanı açdı: «Heç nə! Bir-iki cır-cındır! Yırtıq-yamaq ayaqqabı!» – deyə bağırmağa başladı.

«Baxın!», – Lüsü Leve adlı yaşlı qadın dilləndi. Qara bazarda corab satır və sınımış saxsı muncuqları bir-birinə yapışdırırdı.

Sahibə qutunu açdı. Qutunun içində narıncı pambığa bükülmüş nazik bir boyunbağı, üstündə xırda daşı olan bir üzük vardı.

«Qızıldır?» – köklüyündən az qala indicə partlayacaq qadın soruşdu. – «Yəqin, qızıl suyuna çəkilib!»

«Qızıldır», – Laxman dedi.

«Qızıl olsaydı, bu işi tutmazdan qabaq çoxdan satmışdı», – sahibə öz düşüncəsini bildirdi.

«Belə işi heç də həmişə acliq üzündən tutmurlar», – Laxman arxayın-arxayın cavab verdi. – «Qızıl olmağına qızıldır. Bu balaca daş da rubindir. Dəyəri ən azı yeddi yüz, səkkiz yüz frankdır».

«Boş şeydir!»

«İstəsəniz sizin üçün sataram».

«Satarsız da, mənə kələk də gələrsiz, eləmi? Yox, əzizim, mənə yox!»

***

Polis çağırması oldu. Bundan qaçmaq mümkün deyildi. Evdə yaşayan mühacirlərin hərəsi bir yana sərələndi. Kimisi tutduğu yolu getdi: konsulluqlara, nəşə satmağa, yaxud iş tapmağa, kimisi də küçənin tinində müşahidəçi kimi qoyduqları mühacirdən məlumat almaq üçün yaxındakı kilsəyə. Kilsə ən etibarlı yer idi.

Dini mərasim təzəcə başlamışdı. Qara paltarlı qadınlar qara tərəciklər kimi yan dahlizlərdə tövbə hücrəsinin qabağında oturmuşdular. Şamlar titrəmədən yanırdı, arqan fəğan qoparırdı və işıq keşişin yuxarı qaldırdığı qızıl piyalədə oynayır, bu piyalədə Məsihin qanı olmuşdu, həmin qanla o, dünyanı suçdan qurtarmaq istəmişdi. Bəs axırı nə oldu? Qanla səlib yürüşləri, dini fanatizm, inkvizisiyanın işgəncələri, cadugərlərin tonqallarda yandırılması və asi qətləri - hamısı da insanlıq adından.

«Gəlsən, vağzala gedək», – Helenə müraciət etdim. «Gözləmə zalı kilsədən xeyli istidir».

«Bir dəqiqə də gözlə».

Keşiş kürsüsünün altındakı oturağa yaxınlaşıb diz çökdü. Bilmirdim, duamı edir, özü də kimə, hər halda, Ösnabrükdəki kilsədə onu gözlədiyim gün qəfildən yadıma düşdü. O vaxt yaxşı tanımadığım, günü-gündən mənə yad görünən və isinişən bir insanı tapmışdım. İndi də eləydi, lakin indi əlimdən çıxırdı, bunu hiss edirdim, əlimdən çıxıb adsız bir məkana, qaranlığa, bəlkə də, qaranlığın qanunlarına atılırdı - özü bunu istəmədi və geriye qayıtdı, lakin o daha mənə məxsus deyildi, düşünürdüm ki, bəlkə də, heç vaxt mənsub olmayıb; əslində, kim kimə mənsubdur və bunun canı nədədir: ümitsiz illuziyanın meşşan kəlməsi olan qarşılıqlı mənsubluqmu? Amma hər dəfə o, öz sözləri ilə desək, bir anlığa, bir göz qırpmına, bir gecəliyinə geri qayıdanda özümü hesablamağa ixtiyarı olmayıb yanlışıqları, səhvləri, sevdini və nifrət etdiyini sorgusuz-sualsız qəbul edən hesabdara bənzəyirəm! Bilirəm, bundan ötrü ayrı kəlmələr də var, ucuzu, çeynənmiş, bir an üçün işləneni, amma qoy onlar başqa münasibətlər və özlərinin eqoistik qanunlarının lövhi-məfhuzdakı kitabda yazıldığını guman edən insanlar üçün qalsın. Tənhalıq özünə yoldaş axtarır və onun kimliyini soruşmur. Bunu bilməyən heç zaman tənha olmur, yalnız tək olur.

«Dua edib nə istəyirdin?» – soruşdum, o saat da peşman oldum.

Qəribə bir baxışla mənə baxdı. «Amerikaya viza». Bildim ki, yalan deyir. Bir anlığa fikrimdən keçdi ki,

tərsini istəyib; çünki gedişimizə passiv etirazını hələ də hiss edirdim. Bir dəfə gecə demişdi: «Amerika? Sənin orada nə işin var? Niyə bu qədər uzağa? Sən ayağını ora basan kimi Amerika ayrı bir Amerika olacaq, sonra təzədən qəriblik, bəyəm görmürsən?» Təzə heç nə istəmirdi. Heç nəyə də inanmırdı. İçini gəmirən ölüm ondan əl çəkmək istəmirdi. O, vivisektor kimi ona əzab verir, bədən üzvlərindən birini və digərini, hüceyrələrdən birini, sonra da başqasını dəyişib məhv edəndə nə baş verdiyini müşahidə edirdi. Xəsətəlik onunla maskalanmış qəddar oyun oynayırdı, biz qəsrə kostyumları geyib insafsızlığına oynadığımız kimi və hərdən mənə nifrət edən adam, hərdən əlacsızlıqdan sədaqətli olan birisi, hərdən dəhşətli dərəcədə cəsur oyunçu, hərdən aclıq və məyusluq timsallı bir qadın, lakin sonra qaranlıqdan qayıtmaq üçün məndən başqa heç kəsi olmayan insan və sönmə qarşısında özünün qorxulu və qorxusuz üşərgəsində bunlara şükür oxuyan adam alışıb-yanan gözləri ilə mənə süzürdü.

Xəbərçimiz gəlib bildirdi ki, polis gedib.

«Gərək, muzeyə gedəydik», – Laxman dilləndi, – «oranı qızdırırlar».

«Burada muzey var ki?» – çiyinləri düşük cavan qadın dilləndi, ərini jandarm tutmuşdu və yarım ili idi ki, onun yolunu gözləyirdi.

«Əlbəttə, var!»

Yadıma ölü Şvars düşdü. «Bəlkə, ora gedək?» – Heləndən soruşdum.

«İndi yox. Geri qayıdaq».

İstəmirdim, meyiti bir də görsün; amma dediyindən dönmədi. Geri qayıdanda sahibə sakitləşmişdi.

Bəlkə də, boyunbağı ilə üzüyə qiymət qoydurmuşdu. «Yazıq arvad», – dedi. – «Fağırın heç adı da bilinmir».

«Sənədi-zadı yox idi?»

«Qalma sənədi vardı. Onu da polis gələndə qədər o biriləri götürdü, kimin qismətinə düşəcəyini bilmək üçün çöp atdılar. Xırdaboy, kürənsaç qadın uddu».

«Hə də, elə də olmalıydı; kürənin heç bir sənədi yox idi. Neyləməli, rəhmətlik özü razı qalardı».

«Baxmaq istəyirsiniz?»

«Yox», – dedim.

«Hə», – Helen dilləndi. Onunla getdim. Meyit qan içindəydi. Biz içəri girəndə iki mühacir qadın onu yuyurdu. Cəsədi ağ taxta kimi çevirdilər. Saçları yerə sallanırdı: «Bayıra!», – qadınlardan biri dilləndi. Çıxdım. Helen orada qaldı. Bir azdan onu aparmaq üçün geri qayıtdım. Dar otaqda çarpayının ayaq tərəfində təkcə dayanmışdı, gözünün biri tam qapanmamış ağ, sallaq sifətə baxırdı. «Tez ol, gedək», – dedim.

«Sonda adam bu cür görünürmüş», – pıçıldı ilə dilləndi. – «Harada basdıracaqlar?»

«Bilmirəm. Kasıbların basdırıldığı yerdə. Pulla başa gəlsə, sahibə bizdən yığacaq».

Susdu. Soyuq hava açıq pəncərədən içəri dolurdu. «Haçan basdırırlar?» – soruşdu.

«Sabah, ya da birisi gün. Bəlkə də, yarmağa apardılar».

«Niyə? İnanmırlar ki, canına qəsd edib?»

«İnanarlar».

Sahibə içəri girdi. «Sabah xəstəxanalardan birinə autopsiyə aparacaqlar. Cavan həkimlər cəsədləri yarıb öyrənirlər. Ölü üçün fərqi yoxdur və basdırmağa xərc də lazım olmur. Bir fincan qəhvə isəməzdinizmi?»

«Yox», – Helen dedi.

«Mən birini içmək istəyirəm», – sahibə dedi. – «Qəribədir, adamı necə də həyəcanlandırır, hə? Baxmayaraq, hamımız öləcəyik».

«Elədir», – Helen cavab verdi. – «Amma heç kim buna inanmaq istəmir».

***

Gecə yuxudan ayıldım. Helen çarpayıda oturub dinşəyəyə oxşayırdı. «İyi sən də hiss edirsən?»

«Nə iyini?»

«Ölü iyini. Hiss edilir. Pəncərəni bağla».

«Heç nə hiss edilmir, Helen. Bu, tezliklə olmaz».

«Edilir».

«Bəlkə, budaqlardır». Mühacirlər bir neçə dəfinə budağı gətirib şamla birlikdə meyitin yanına qoymuşdular.

«Budaqları niyə gətiriblər? Onsuz da sabah onu doğrayıb tikələrini vedrəyə atacaqlar, tullantı ət kimi it-pişik üçün satacaqlar».

«Satmazlar. Yarılmış cəsədi ya yandırılar, ya da basdırırlar», – deyib əlimi boynuna doladım. Məni özündən itələdi. «Tikə-tikə doğranmaq istəmirəm», – dedi.

«Niyə doğranmalısən ki?»

«Söz ver», – məni dinləmədən dedi.

«Söz vermək çətin deyil».

«Pəncərəni bağla. İyi yenidən hiss edirəm». Qalxıb bağladım. Bayırda ay süd kimi ağarırdı, pişik də pəncərənin qabağında oturmuşdu. Pəncərə layı ona toxunanda fıxırıb geri hoppandı. «Nəydi?» – Helen arxadan soruşdu.

«Pişik».

«Görürsən, o da hiss edir».

Geriyə döndüm. «O, hər gecə burada oturub tutuquşunun qəfəsdən çıxmasını gözləyir. Çalış yat, Helen. Xülyan səni aldadır. O biri otaqdan bura heç vaxt iy gəlməz».

«Onda iy məndən gəlir?»

Xeyli onu süzdüm. «Heç kimdən iy gəlmir, Helen, sənə elə gəlir dedim dedim».

«İy meyitdən gəlmirsə, deməli, məndən gəlir. Yalan danışma!», – qəfildən kəskin cavab verdi.

«Allah xatirinə, Helen, heç kimdən iy gəlmir! İy gələsi olsa, aşağıdakı restorandan sarımsaq iyi gələr. Budur!», – deyib bir şüşə odekolon götürdüm - belə şeyləri o vaxt əl altdan satırdım - və bir xeyli ətrafa çilədim. – «Belə, indi hava oldu tərtəmiz».

Hələ də çarpayıda söykənib oturmuşdu. «Deməli, etiraf edirsən», – dedi. – «Yoxsa, odekolonu korlamazdın».

«Etiraf etməli heç nə yoxdur. Səni sakitləşdirmək üçün etdim».

«Bilirəm ki, elə fikirləşirsən», – cavab verdi. – «Fikirləşirsən ki, mən iy verirəm. Qonşu otaqdakı kimi.

Yalan demə! Baxışından görürəm, çoxdan görürəm! Elə bilirsən, hiss etmirəm, mənə necə baxırsan?

Fikirləşmə ki, görmürəm! Bilirəm ki, məni görəndə ürəyin bulanır, bilirəm, görürəm, hər gün hiss

edirəm. Nə fikirləşdiyini də bilirəm! Sən həkimlərin dediyinə inanmırsan! Başqa şeyə inanırsan və

düşünürsən ki, iyi hiss edirsən və yanımda ürəyin bulanır? Niyə boynuna alıb düzünü demirsən?»

Bir müddət səsimi də çıxarmadım. Deməyə sözü vardısı, qoy desin. Lakin susdu. Əsdiyini hiss etdim.

Boyalı dodaqları ilə - günlərdən bəri dodaqlarını yatmazdan qabaq da boyayırdı - irəli əyilmiş qeyri-müəyyən, solğun bir qövs kimi dirsəklənərək çarpayıda oturmuşdu, göz çuxurunda həddən artıq iri görünən gözləri ilə üstümə şığımaq istəyən yaralı heyvan kimi məni süzürdü.

Sakitləşənə qədər xeyli vaxt keçdi. Axırda birinci mərtəbədəki Baumun qapısını döyüb bir cib şüşəsi konyak aldım. Çarpayıda oturub içdik və səhəri gözlədik. Cəsədi aparmalı adamlar tezdən gəldi. Ağır çəkmələrini yerə döyə-döyə pilləkəni qalxdılar. Xərəklərini dar dəhlizin divarına söykədilər. Onların səfeh atmacaları nazik divardan eşidilirdi. Bir saat sonra yeni sakinlər gəldi».

XVII

«Həmin günlər mətbəx ayın-oyunu satırdım - dəmir ovmaçıl, bıçaq, göydoğrayan və xırda-xuruş, onları gəzdirmək üçün şübhəli çamadana ehtiyac yox idi. İki dəfə otağımıza vaxtından əvvəl qayıtdım, hər dəfə də Heleni evdə görmədim. Gözlədim və narahat olmağa başladım; amma sahibə dedi ki, onu heç kim aparmayıb. Bir-iki saat qabaq özü çıxıb-gedib və belə şeylər tez-tez olur.

Axşamdan xeyli keçmiş gəldi. Sifəti tutqun idi. Üzümə baxmadı. Nə etmək lazım gəldiyini bilmədim, lakin soruşmasam, soruşmaqdan da qərribə alınardı. Ona görə də soruşdum: «Haradaydın, Helen?»

«Gəzirdim», – cavab verdi.

«Bu havada?»

«Hə, bu havada. Məni sorğu-suala çəkmə!»

«Çəkmirəm», – dedim. – «Narahat idim ki, polis tutmuş olar».

Sərt-sərt güldü: «Daha tutmaz».

«Kaş belə olaydı».

Diqqətlə mənə baxdı: «Bir də soruşsan, çıxıb gedəcəm. Mənə göz qoyulmasına dözə bilmirəm, başa düşürsən? Bayırdakı evlər mənə göz qoymur! Onların vecinə deyiləm. Yanımdan ötən adamları da mənə vecimə almıram. Onlar nə soruşur, nə də göz qoyurlar!» – dedi.

Nə dediyi aydın oldu. Bayırda onun xəstəliyindən heç kimin xəbəri yox idi. Orada o, müştəri deyildi, qadın idi və qadın kimi də qalmaq istəyirdi, yaşamaq istəyirdi; müştəri olmaq isə onun üçün gündü-gündən ölmək demək idi.

Gecə yuxuda ağlayırdı. Səhər hər şeyi unutmuşdu. Bu, onun tab gətirə bilmədiyi toranlıq idi. Bu, zəhərlənmiş hörümçək toru kimi onun hürkək qəlbinin üstünə sərilmişdi. Görürdüm ki, keyləşdiricidən daha çox istifadə edir. Dərdimi əvvəllər həkim işləmiş, indi isə baxıcılıq edən Levisona söylədim. Dedi ki, çox gecdir və daha heç nə eləmək olmaz. Bunu Dübua da demişdi.

Həmin gündən etibarən evə gec gəlməsi çoxalmışdı. Ondan nəşə soruşacağımdan qorxurdu.

Soruşurdum. Bir dəfə tək olanda bir dəstə qızılgül gətirdilər. Çıxıb getdim, geri qayıdanda gül dəstəsi yox idi. İcməyə başlamışdı. Bir-iki adam mənə demişdi ki, onu barlarda görüblər, özü də tək yox.

Amerika konsulluğundan əl çəkmirdim. Axır ki dəhlizdə gözləməyimə icazə verdilər; amma günlər ötür, heç nə də alınmırdı.

***

Sonra tutuldum. Konsulluqdan iyirmi metr aralı polis birdən bütün yolları bağladı. Konsulluğa çatmağa çalışdım, lakin bu, məni şübhəli etdi. Konsulluğun içində olanlar canlarını qurtarmışdı. Laxmanın qapıdan içəri girdiyini gördüm, götürüldüm, xeyli irəlilədim və jandarmın qabağa uzatdığı ayağına ilişib yıxıldım.

«Bu gədəni mütləq», – mülki geyimli güləyən gədəçə dilləndi. – «Yaman bərk tələsir».

Sənədlərimizi yoxladılar. Altı nəfərimizi tutub saxladılar. Polis arxaya çəkildi. Bir dəstə mülki adam qəfildən bizi dövrəyə aldı. Bizi sıxışdırıb üstü bağlı yük avtomobilinə mindirdilər və şəhər kənarındakı bağda tək-tənha dayanmış bir binaya gətirdilər. Pis filmlərdə olduğu kimi səslənir», – dedi. «Bəs son doqquz ilin hamısı mundar, qanlı film deyildimi?»

«Gestapo idi?» – soruşdum.

Başı ilə təsdiqlədi. «Bu gün mənə möcüzə kimi gəlir ki, əvvəllər məni niyə tutmayıblar. Bilirdim ki, Qeorq bizi axtarmaqdan əl çəkməyəcək. Sənədlərimi əlimdən alanda bunu mənə güləyən gədəçə

demişdi. Bədbəxtlikdən Helenin pasportu da oradaydı. Onu özümlə konsulluğa aparmışdım.

«Axır ki balıqlarımızdan biri əlimizə keçdi», – gədəçə dilləndi. – «Tezliklə o biri də gələr».

Gülümsəyib barmaqlarında üzükdən boş yer qalmayan əlini sifətimə ilişdirdi. «Siz də elə düşünmürsüz, Şvars?» Üzüklərin dodağımdın fişqırtdığı qanı sildim. Otaqda mülki geyimli daha iki nəfər vardı.

«Bəlkə, özünüz ünvanı könüllü vermək istəyirsiniz?» – güləyən gədəçə soruşdu.

«Ünvanını bilmirəm», – dedim. – «Arvadımı özüm də axtarıram. Bir həftə qabaq dalaşmışıq, o da qaçıb».

«Dalaşmısınız? Necə də iyərəncidir!» – Gədəçə sifətimə birini də ilişdirdi: «Alın, bu da onun cəzası!»

«Onu çalxayaq, şef?» – arxamdakı kələlərdən biri soruşdu.

Qızsifət gədəçə gülümsədi. «Çalxamağın nə olduğunu ona başa salın, Möller». Möller başa saldı ki, telefon məftilini xayama bağlayıb dartacaqlar. «Bundan xəbəriniz var? Siz bir dəfə düşərgədə olmusuz axı», – gədəçə soruşdu. Belə şeydən xəbərim yox idu. «Mənim ixtiramdır», – dedi. – «Amma əvvəlcə bir az sadəsini edə bilərik. Sadəcə olaraq, qiymətli yerinizi elə bərk-bərk bağlayarıq ki, oradakı qan dövrəni dayanar. Bilirsinizmi ki, bir saatdan sonra qışqırtınız ərsə dayanacaq?! Bu əməliyyatda səsiniz çıxmasın deyə, ağzınıza gözəl-göyçək taxta ovuntusu təpəcəyik». Açıq-mavi gözləri qəribə şəkildə şüşə kimi parlayırdı. «O qədər gözəl-gözəl ixtiralarımız var ki!», – sözünə davam etdi. «Bilirsinizmi, odla nələr eləmək olar?» – Hər iki kələ güldü. – «Közərmiş nazik məftillə», – güləyən gədəçə davam etdi. – «Asta-asta qulağın içinə, ya da burun deşiyindən üzüyuxarı yeridirsən. Çox şey eləmək olar, qara Şvars! Nə yaxşı ki təcrübələrimiz üçün tam ixtiyarımızdasınız».

Ayağımın üstünə çıxıb əzdi. Üzünə vurduğu ətir burnuma doldu. Qımıldanmadım. Bilirdim ki, müqavimət göstərmək əbəsdir, özünü qəhrəman kimi aparmaq isə əbəsdən əbəsdir. Həmin qəhrəmanlığı sındırmaq bu işgəncə ustadlarının əlinə gözəl bir fürsət verərdi. Ona görə də dəyənəklə endirdikləri növbəti zərbədə zarıyıb yerə çökdüm. Şaqqanaq çəkib güldülər.

«Onu cana gətirin, Möller», – gədəçə mülayim səsle dedi.

Möller siqaretini sümürürdü, aşağı üstümə əyilib onu göz qapağıma tutdu. Ağrı elə dəhşətli oldu ki, elə bil, gözümə qor tökdülər. Üçü də qaqqıldaıyıb güldü.

«Qalx ayağa, bala», – bədxahım dilləndi. Təngildəyə-təngildəyə qalxdım. Zorla ayağa durmuşdum ki, bir zərbə də ondan aldım. «Bunlar hələ qızıışma məşqələridir», – dedi. – «Yetərincə vaxtımız var, bir insan ömrü qədər, sizin ömrünüz qədər, Şvars. Növbəti simulyasiyada sizə gözəl bir sürprizimiz olacaq. İməkləyə-iməkləyə havaya uçaçaqsınız».

«Simulyasiya eləmirəm», – cavab verdim, – «ürəyim xəstədir. Ola bilsin, ikinci kərə heç yerimdən qalxa bilməyim, belə şey sizdə tez-tez olur axı».

Bədxahım kələlərə tərəf döndü. «Oğlancığazın ürəyi xəstəymiş, inanaqımı buna?» Mənə yeni bir zərbə

endirdi, amma hiss etdim ki, dediyimin təsiri olub. Qeorqa ölümü təslim edəsi deyildi ki! «Ünvan hələ yadınıza düşməyib?» – soruşdu. – «İndi demək sizə daha münasibdir, nəinki sonra, dişləriniz qarnınıza töküləndə».

«Ünvanı bilmirəm. Bilsəydim, deyərdim».

«Oğlancığaz qəhrəmanmış. Nə gözəl! Heyif ki, bunu bizdən başqa heç kim görməyəcək». Yorulana qədər təpiklədi. Yerdə uzanmışdım, üzümü və xayamı qorumağa çalışırdım. «Belə», – dedi. «İndi isə balamızı zirzəmiyə ataq. Sonra şam edərik, şam qurtaranda əməllicə girişərik. Şamdan sonra göpgözəl yığıncaq!»

Bunların hamısı mənə tanış idi. Şiller və Höte ilə yanaşı yumruq adamının mədəniyyətinin tərkib hissəsi idi və mən onu Almaniyadakı düşərgədə yaşamışdım. Ancaq zəhərim yanımdaydı; məni yalnız yüngülvarı axtarmışdılar və onu tapmamışdılar. Bundan əlavə, tıxacın içinə qoyub şalvarın manjetinə boş tikilmiş bir ülgüc tiyəsi də vardı; onu da tapmamışdılar.

Qaranlıqda uzanmışdım. Qəribədir, belə vəziyyətlərdə çarəsizliyin səbəbini ilk mərhələdə səni gözləyən şeydə axtarmırsan, əksinə, ələ keçərkən ağılsızlıq etdiyində axtarırsan.

Yaxalandığımı Laxman görmüşdü. Amma ortada fransız polisi olduğuna görə bilmirdi ki, gestaponun əlinə keçmişəm. Ona görə də bircə gün geri qayıtmasam, Helen məni polisdən soruşacaq və güman ki, kimin tutduğunu öyrənəcəkdi. Sonra da buraya gələcəkdi. Məsələ burasındaydı ki, bədxahım bunu gözləmək istəyəcəkdimi. Bilirdim ki, əlüstü Qeorqa xəbər verəcəkdi. Qeorq Marseldəydisə, axşam məni dindirəcəkdi.

Marseldəymiş. Helen düz görübmüş. Gəlib məni dindirməyə başladı. Bu barədə danışmaq istəməzdim. Huşumu itirəndə üstümə su tökürdülər. Sonra geri zirzəmiyə sürütləyirdilər. Yalnız yanımdakı zəhər məni başıma gətirilənlərə dözdürürdü. Xoşbəxtlikdən bədxahımın vəd etdiyi ağır işgəncələrə Qeorqun hövsələsi çatmırdı; fəqət o da özlüyündə pis deyildi. Gecə bir də gəldi. Qıçlarını aralayıb qarşımdakı kətilə oturdu - on doqquzuncu əsrdə axırına çıxdığımızı güman etdiyimiz, lakin iyirminci əsrin nişanəsinə çevrilmiş mütləqiyyət simvolu - bəlkə də, elə bunu nümayiş etdirmək üçün. Həmin gün yamanlığın iki təzahürünü gördüm: bədxahımı və Qeorqu, mütləq yamanlığı və qəddar yamanlığı. Müqayisə edəsi olsaq, bədxahım daha yaman idi, o, kefindən işgəncə verirdi, bu birisi isə iradəsini yeritmək üçün. Bu arada bir plan düşünmüşdüm. Hansı yolla olursa-olsun binadan çıxmalıydım; ona görə də Qeorq qarşımda oturanda özümü elə apardım ki, guya, sınımışam. Ona bildirdim ki, mənə rəhm etsə, hər şeyi deməyə hazırım. Üzü heç vaxt belə bir vəziyyətə düşməmiş adamın tox, nifrinli sifətinə çevrildi, ona görə də əminləşdi ki, kitab qəhrəmanı kimi duruş gətirəcək. Bu qəbildən olanlar duruş gətirə bilməz».

«Bilirəm», – dedim. – «Gestapo zabiti birisini polad zəncirlə döyərkən baş barmağını əzəndə onun necə

uladığını qulağımla eşitmişəm. Döyülən isə sakitcə dayanmışdı».

«Qeorq mənə bir təpik ilişdirdi.

«Hələ bir şərt də qoymaq istəyirsən, hə?» – dedi.

«Şərt qoymuram», – cavab verdim. – «Amma Heleni Almaniyaya aparsanız bir də qaçacaq, ya da canına qəsd edəcək».

«Gic söhbətdir», – mırıldandı.

«Helen həyatına xeyli biganədir», – dedim. – «Sağalmaz xərcəng xəstəliyinə tutulduğunu bilir».

Mat-mat üzümə baxdı. «Yalan deyirsən, leş oğlu leş! Ondaqı qadın xəstəliyidir, xərcəng deyil!»

«Xərcəngdir. Birinci dəfə Sürixdə yarılanda tapıblar. Hələ onda vaxtı keçibmiş. Bunu özünə deyiblər».

«Kim?»

«Onu yaran həkim. Helen özü bilmək istəyib».

«Köpək oğlu!», – nərildədi. – «Dayansın bir, o murdarı da tutaram! Bir ildən sonra İsveçrəni də almanlaşdırırıq. Heyvandan törəmə!»

«İstəyirdim Helen qayıtsın», – dedim. – «Amma boyun qaçırırdı. İnanıram ki, boşanmalıyıq desəm, getməyə razı olacaq».

«Gülməlidir!»

«Bunu elə iyrənc şəkildə edərdim ki, ömrü boyu məndən zəhləsi gedərdi», – dedim.

Qeorqun fikirlərinin necə işləməsini gördüm. Əllərimin üstündə dirənib ona baxırdım. Qaşlarımın arası ağrımağa başladı, bacardıqca iradəmi ona təlqin etməyə çalışırdım.

«Necə?» – axır ki dilləndi.

«Xəstəliyini kiminsə bilməsindən və ondan iyrənməsindən qorxur. Bunu ona desəm, mənimlə ömürlük üzülüşəcək».

Qeorq fikrə getdi. Onun hər fikrini izləyə bildim. Gördü ki, bu təklif ən sərfəlisidir. Helenin ünvanını məndən işgəncə ilə almış olsa, bacısı ona əvvəlkindən də çox nifrət edəcəkdi; əksinə, özümü ən alçaq adam kimi aparmış olsam, mənə nifrət edəcəkdi, Qeorq da xilaskar kimi meydana atılıb lovğalanacaqdı: «Həmişə sənə deməmişdimmi?»

«Harada yaşayır?» – soruşdu.

Yanlışıq bir ünvan dedim. «Evin beş-altı çıxışı qapısı var», – uydurmanı davam etdirdim, – «zirzəmidən və bitişik küçələrdən. Polis gələsi olsa, asanlıqla qaçıb aradan çıxıb bilər. Mən tək getsəm, qaçmaz».

«Ya da mən», – dedi.

«Onda elə biləcək ki, məni öldürmüsünüz. Özü ilə zəhər gəzdirir».

«Cəfəngiyat!» – Gözlədim. – «Bəs əvəzində nə istəyirsən?» – soruşdu.

«Məni azad etməyini».

Ani gülümsədi. Sanki, yırtıcı heyvan diş göstərirdi. O dəqiqə bildim ki, mənə heç vaxt buraxan deyil. «Yaxşı», – dedi. – «Mənimlə gedirsən. Növbəti hoqqa çıxarmamaq üçün. Hər şeyi ona yanımda deyərsən». – Başım ilə razılığımı bildirdim. «Getdik!» – Ayağa qalxdı. – «Krantda yuyun».

***

«Onu özüm ilə aparıram», – otaqda tufənglə var-gəl edən kələlərdən birinə dedi. Kələ hərbi salam verib Qeorqun maşınının qapısını açdı. «Burada, yanımda», – Qeorq dedi. – «Yolu tanıyırsan?»
«Buradan yox. Kanneberadan».

Küləkli, soyuq gecədə yol gedirdik. Avtomobil yavaş-yavaş, yaxud haradasa dayanmalı olanda özümü bayıra atmaq ümidi ilə yaşayırdım; amma Qeorq mən tərəfin qapısını bağlamışdı. Qışqırmağın da xeyri olmazdı; alman maşınından qışqıran adamın köməyinə heç kim gəlməzdi və bağlı limuzindən iki dəfə qışqırana qədər Qeorq mənə vurub keyidəcəkdə.

«Ümid edirəm ki, düzünü demisən», – donquldadı. – «Yoxsa, dərinə soydurub yerinə istiot səpdirərəm». Yerimdə büzüşüb oturmuşdum və maşın bir dəfə işıqsız arabanın arxasında əyləclənəndə ləngərlənən adam kimi aşağı əyildim. «Özünü bicliyə qoyub huşunu itirmə, qorxaq!», – mırıldandı.
«Halım yaxşı deyil», – deyib asta-asta belimi düzəltdim.

«Əski oğlu əski!»

Şalvarın manjetinin tikişini sökə bildim. İkinci əyləcdə ülgüc tiyəsinə götürdüm; üçüncüdə başımı ön aynaya vurub qaranlıq avtomobildə onu əlimə aldım».

Şvars başını qaldıraraq baxdı. Alnında tər puçurlanmışdı.

«Mənə heç vaxt buraxmazdı», – dedi. – «Siz də belə düşünürsünüz?»

«Əlbəttə – elə düşünürəm».

«Döngələrin birində bacardığım qədər ucadan və zil səslə qışqırdım:

«Diqqət! Sol!»

Qeorq fikirləşincə közlənilməz qışqırtı öz təsirini göstərdi. Baş avtomatik sol tərəfə əyildi, əyləci basıb bərk-bərk sükandan yapışdı. Özümü onun üstünə atdım. Tıxacı yarım içinə yerləşdirdiyim tiyə böyük deyildi, amma onu Qeorqun boğazına tutub nəfəs borusuna çəkdim. Sükanı buraxıb tiyədən yapışmaq istədi. Sonra sola, qapıya çöküb qolu ilə tiyəyə toxundu, tiyə yerindən çıxdı. Maşın ləngərlənib kolluğa girdi. Qapı öz-özünə açıldı və Qeorq yerə yıxıldı. Qan içindəydi və xırıldaırdı.

Üstündən adlayıb dinşədim. Ətrafı uğultulu bir kirmişlik bürümüşdü, deyəsən, motorun səsiydi. Onu söndürdüm, kirmişliyi pozan indi də xışıldayan külək idi. Sonra başa düşdüm ki, qulaqlarımda uğuldayan öz qanımdır. Qeorqu gözdən keçirib tiyəni axtardım. Maşının üzəngisində parıldıırdı. Onu götürüb gözlədim. Qeorqun qəfildən sıçrayıb qalxmayacağına əmin deyildim; sonra gördüm ki, yumruqlarını bir-iki dəfə yerə çırpıb sakitləşdi. Tiyəni tulladım, lakin sonra götürüb torpağa basdırdım.

Maşının işığını söndüb ətrafı dinlədim. Sakitlik idi. Sonra nə etməli olduğumu əvvəlcədən fikirləşməmişdim; indi cəld tərpənməli idim. Burada hər anın öz hökmü vardı.

Qeorqu soyundurub bütün əşyalarını bir yerə yığdım. Sonra cəsədini kolluğa sürüdüüm. Onu tapana qədər xeyli vaxt keçərdi, sonra da kimliyini müəyyənləşdirmək üçün daha bir xeyli vaxt. Bəlkə, bəxtim gətirəcəkdi, sadəcə olaraq, qətlə yetirilmiş naməlum adam kimi qeydə götürəcəkdilər. Maşını gözdən keçirdim. Hələ qaydasında idi. Sürüb yola çıxartdım. Qusdum. Maşında bir ədəd cib fənəri tapdım. Oturacaqda və qapıda qan vardı. Maşının içi dəri ilə üzləndiyindən təmizləmək asan oldu. Onu arxın qırağında Qeorqun köynəyi ilə yudum. Maşının üzəngisini də yaxaladım. Hər dəfə fənərlə işıqlandırır tərtəmiz yudum. Sonra özüm yuyunub sükənin arxasına keçdim. Qeorqun yerində oturanda ürəyim bulandı; elə bilirdim ki, indicə qaranlıqdan üstümə atılacaq. Maşını yerindən tərpətdim.

***

Maşını evdən xeyli aralı, yan küçələrin birində saxladım. Yağış yağır. Küçəni keçib dərindən nəfəs aldım. Bədənimdəki ağırları indi-indi hiss edirdim. Balıqçı dükəninin qabağında ayaq saxlayıb yanpörtü asılmış güzgüdə özümə baxdım. Işıq düşməyən güzgü şüşəsinin qaranlıq gümüşülüyündə çox şeyi görə bilmədim; amma görə bildiyim qədər sifətim şişmiş və qançır olmuşdu. Nəm havanı dərindən içimə çəkdim. Günortadan sonra burada olduğum mənə ağlasığmaz göründü, zaman mənə çox uzun gəlmişdi.

Sahibənin yanından gizlin keçməyə müyəssər oldum. Yuxuda idi və nəsə sayıqlayırdı. Belə gec gəlməyim onun üçün qeyri-adi hal deyildi. Tələsik pilləkəni qalxdım.

Helen evdə yox idi. Çarpayını və dolabı gözdən keçirdim. Işıqdan oyanan tutuquşu oxumağa başladı.

Pişik peyda olub alışıb-yanan gözləri ilə lənətlənmiş ruh kimi içəri boylandı. Bir müddət gözlədim.

Sonra səssizcə Laxmanın qaldığı otağa gedib qapını astaca döydüm. Yuxudan o saat ayıldı. Qaçqınların yuxusu sayıq olur.

«Sizsiz ...», – deyib mənə baxdı və susdu.

«Arvadıma bir şey demisiz?»

Başını buladı. «Evdə yox idi. Bir saat qabaq hələ gəlməmişdi».

«Şükür». – Mənə elə baxdı, elə bil, aqlımı itirmişdim. «Çox şükür», – təkrarladım. – «Onda onu, güman ki, tutmayıblar. Sadəcə, gəzməyə çıxıb».

«Sadəcə, gəzməyə çıxıb», – Laxman təkrarladı, sonra soruşdu: «Neylədilər sizə?»

«Dindirdilər. Qaçmışam».

«Polis?»

«Gestapo. Hər şey arxada qaldı. Yuxunuz şirin olsun».

«Harada qaldığınızı gestapo bilir?»

«Bilsəyli, burada olmazdım. Səhərə yaxın buradan çıxıram».

«Bir dəqiqə!» – Laxman eşələyib müqəddəslərin bir neçə şəklini və bir-iki kəhrəba təsbəh çıxartdı. –

«Bunları özünüzlə götürün. Hərdən xarüqələr yaradırlar. Hirş bunlarla sərhədi sağ-salamat keçdi.

Pireneylər camaatı çox mömindir. Bunların hamısına keşiş özü xeyir-duasını oxuyub».

«Doğrudan?»

Üzündə gözəl bir təbəssüm oynadı. «Onlar bizi xilas edirsə, həmin xeyir-duanı Allah özü vermiş olur.

Görüşənədək, Şvars».

Geri qayıdıb şeylərimizi qablaşdırmağa başladım. Sanki, içim büsbütün boşalmışdı, özümü içiboş

nağara kimi gərilməmiş hiss edirdim. Helenin siyirməsində bir bağlama məktub tapdım. Məktublar

Marselə tələb olunana qədər adı ilə göndərilmişdi. Heç nə fikirləşmədən onları Helenin çamadanına

qoydum. Parisdən aldığımız axşam paltarını da tapıb onların üstünə sərdim. Sonra su ləyəninin yanında

oturub əllərimi suya saldım. Yandırılmış dırnaqlarım zoqquldamağa başladı. Nəfəs alanda hər yerim

ağrıyırdı. Yaş damlara baxıb heç nə düşünmədim.

***

Nəhayət, Helenin addım səslərini eşitdim. Qəmli, gözəl bir xəyalət kimi qapının arasında dayandı.

«Nə iş görürsən?» – Heç nədən xəbəri yox idi. – «Nə olub sənə?»

«Getməliyik, Helen», – dedim. – «Elə indicə».

«Qeorq?» – Başımı tərپətdim. Qərara almışdım ki, çox şeyi ona deməyim. – «Başına nə oyun açıblar?»

– qorxulu-qorxulu soruşub yaxına gəldi.

«Tutmuşdular. Qaçmışam. Axtaracaqlar».

«Getməliyik?»

«Elə indi».

«Hara?»

«İspaniyaya».

«Necə?»

«Nə qədər bacarsaq maşınla. Yığışa bilərsən?»

«Hə», – deyib təngildədi.

«Ağrıyırsan?»

Başını tərپətdi. Nədir o qapıda duran, deyə fikirləşdim. Nə olan şeydir? Mənə tam yad idi.

«Ampulların qalıb?» – soruşdum.

«Az qalıb».

«Alarıq».

«Bir dəqiqəliyə çölə çıx», – dedi.

Dəhlizdə dayandım. Qapılar azca aralanırdı. Lemurl gözlü üzlər görünürdü. Əyilmiş ağızlarla zağar, taygöz polifemlərin sifətləri. Laxman bozumtul uzun dizlikdə çəyirtkə kimi pilləkəndə tullana-tullana gəlib ovcuma yarım şüşə konyak basdı. «Lazımınız olar», – pıçıldadı. – «Yaşasın həmrəylik!» Konyakdan yerindəcə iri bir qurtum aldım. «Pulum var», – dedim. – «Buyurun! Bir dənə də dolu şüşə verin».

Qeorqun pul kisəsini götürmüşdüm və içində çoxlu pul vardı. Yalnız bircə anlığına onu tullamağı fikirləşmişdim. Cibindən onun özünün, mənim və Helenin pasportlarını da tapmışdım.

Qeorqun paltarlarının içinə daş qoyub düyünlədim və limana atdım. Pasportunu cib fənərinin işığında diqqətlə nəzərdən keçirib Qreqoriusun yanına getdim, yuxudan oyatdım. Xahiş etdim ki, Qeorqun şəklini mənimki ilə dəyişdirsin. Əvvəlcə hər vəchlə boyun qaçırdı. Mühacir pasportunu saxtalaşdırmaq onun sənəti idi, bu işdə özünü Allah sayırdı və bu murdarlığın günahını da onun üstünə atırdı, lakin yüksək gestapo məmurunun pasportunun üzünü indiyə qədər heç görməmişdi də. Başa saldım ki, işini rəssamlar kimi öz imzası ilə bəzəməyə lüzüm yoxdur. Gələcəkdə bunun cavabdehi mən olacam və heç kim ondan xəbər tutmayacaq.

«Bəs işgəncə versələr?»

Əlimi göstərib sifətimə işarə etdim. «Bir saata yola çıxıram», – dedim. – «Bu sir-sifətlə mühacir kimi heç on kilometr də gedə bilmərəm. Amma, gərək, sərhədi keçəm. Bu mənim yeganə şansımdır. Bu da mənim pasportum. Pasportdakı şəklin üzünü çıxarıb surəti gestapo pasportundakı şəkillə dəyişdirin. Nə qədər eləyir? Pulum var». Qreqorius razılaşdı.

Laxman ikinci konyak şüşəsini də gətirdi. Pulunu verib otağa qayıtdım. Helen dolabçanın yanında idi. Məktublərin olduğu siyirmə açıq idi. Çəkməcəni bağlayıb düz yanıma gəldi.

«Qeorqun işidir?» – soruşdu.

«İt xılı idi», – cavab verdim.

«Lənət onun cəmdəyinə gəlsin!», – deyib pəncərəyə yaxınlaşdı. Pişik dala tullandı. Helen pəncərənin laylarını açdı. – «Lənət gəlsin cəmdəyinə!», – elə çılğın səslə və əminliklə təkrarladı ki, elə bil, mistik bir ritualda ona ovsun söyləyirdi. «Ömrü boyu lənətli yaşasın, həmişəlik ...»

Düyünlənmiş yumruqlarından tutub onu pəncərədən araladım.

«Buradan getməliyik», – dedim.

Pilləkənlə aşağı endik. Bütün qapılardan bizi baxışlar yola salırdı. Bozumtul bir qol silkələndi.

«Şvars! Bel çantası götürməyin. Jandarmilər bel çantasına ilişirlər. Məndə süni dəridən ucuz çamadan var, babatdır».

«Minnətdaram», – cavab verdim. – «İndi mənə çamadan yox, bəxt lazımdır».

«Hamımız uğur diləyirik!»

Helen qabaqda getmişdi. İslanıb cücəyə dönmüş fahişənin qapının ağzında ona evdə oturmasını məsləhət verdiyini eşitdim; yağış işləri korlayıbmiş. Yaxşıdır, deyə fikirləşdim: boş küçələr işimizə yarayacaq. Maşını görəndə Helen duruxdu.

«Oğurlamısan?» – soruşdu.

«Nə qədər bacarsaq, bununla gedəsiyik. Min».

Hava hələ də qaranlıq idi. Şıdırğı yağış ön aynadan üzəşəği axırdı. Maşının üzəngisində qan qalmış olsaydı, yuyub aparacaqdı. Qreqoriusun evindən xeyli aralı saxladım.

«Orada günlüyün altında dur», deyib balıqçı dükəninin şüşə günlüyünü göstərdim.

«Maşında qala bilmərəm?»

«Yox. Gələn olsa özünü elə göstərərsən ki, guya, müştəri gözləyirsən. İndicə qayıdıram».

Qreqorius işini bitirmişdi. Qorxusunun yerini indi sənətkar qüruru tutmuşdu. «Çətinliyi yaradan mundir oldu», – dedi. – «Axı sizin əyninizdə sivil kostyum var. Sadəcə olaraq, onun başını kəsib götürdüm».

Qeorqun şəklini çıxarıb başını boyun qarışıq kəsmiş, mundiri mənim şəklimin üstünə qoymuş və montaj etdiyini çəkmişdi. «Oberşturbannfürer Şvars», – fəxrlə dilləndi. Surəti artıq qurudub yapışdırmışdı da. «Möhür asan başa gəlmədi. Diqqətlə yoxlasalar, batmışınız, lap özü olsa belə. Bu da sizin korlanmamış köhnə pasportunuz».

Hər iki pasportu və Qeorqun şəklinin qalanını geri qaytardı. Pilləkənlə enəndə şəkili xırda-xırda cırdım və bayırdakı arxın suyuna tulladım.

Helen gözləyirdi. Maşını əvvəlcədən yoxlamışdım. Bak ağzınacan dolu idi. İşimiz düz gətirsəydi, bu benzinlə sərhədi keçə bilərdik. Bəxtim ayaq üstündəymiş - ön taxçada iki dəfə istifadə olunmuş sərhədi keçmə icazəsi vardı. Qərara aldım ki, sərhədi maşın bir dəfə keçdiyi yerdən keçməyim. Orada həmçinin Mişelin benzin firmasının buraxdığı xəritə, bir cüt əlcək və avtomobillər üçün Avropa atlası vardı.

Yağış ara vermirdi. Ağarışlanmağa xeyli vardı və biz Perpınan istiqamətində gedirdik. İşıqlaşana qədər baş yolda qalmaq istəyirdim.

«Bəlkə mən sürüm?» – bir azdan Helen soruşdu. – «Sənin əllərin!»

«Bacararsan? Yatmamısan axı».

«Sən də».

Ona baxdım. Gümrah və sakit görünürdü. Bu, mənə çatmadı.

«Bir qurtum konyak istəyirsən?»

«Yox. Səhər qəhvəsini içənə qədər maşın sürəcəm».

«Laxman mənə bir şüşə də konyak verib».

Onu paltonun cibindən çıxartdım. Helen başını buladı, gülümsədi.

«Sonra», – həzin səslə dilləndi. – «Çalış, yatasan. Dəyişə-dəyişə sürəcəyik».

Helen maşını məndən yaxşı sürürdü. Bir azdan kiçik, monoton mahnılar oxumağa başladı. Əsəblərim tamam gərilməmişdi, indi maşının uğultusu ilə Helenin zümzüməsi mənə laylay çalır. Bilirdim ki, yatmalıyam, amma hər dəfə diksinib qalxırdım. Bozumtul təbiət yanımdan şütüyüb keçirdi, amma qaranlıq təlimatlarına məhəl qoymayıb uzaqvuran faralardan istifadə edəsi olduq.

«Onu öldürdün?» – qəfildən soruşdu.

«Hə».

«Məcbur oldun?»

«Hə».

Yolumuza davam etdik. Yola baxıb çox şeyi beynimdən keçirirdim, sonra birdən-birə daş kimi düşdüm. Ayılında yağış kəsmişdi. Sabah açılmışdı və maşın uğuldayırdı. Heleni sükanın arxasında görəndə mənə elə gəldi ki, yuxu görürəm.

«Dediklərim doğru deyil», – dedim.

«Bilirəm», – cavab verdi.

«Başqası idi», – dedim.

«Bilirəm». – Üzümə baxmırdı».

XVIII

«Sərhədin yaxınlığındakı ən böyük yaşayış məntəqəsində Helenə İspaniya vizasını almaq istəyirdim. Konsulluğun qarşısındakı camaatı yarıb keçmək çətin olacaqdı. Gərək risk edəydim, çünki maşını axtara bilərdilər; ayrı imkan yox idi. Qeorqun pasportunda viza vardı.

Maşını asta-asta qabağa sürdüm. Alman nömrəsini görəndə camaat hərəkətə gəldi. Aralandılar.

Mühacirlərin bir hissəsi qaçmağa üz qoydu. Maşın nifrət xiyabanının içi ilə giriş qapısına yaxınlaşdı.

Jandarm hərbi salam verdi. Belə şey çoxdandır mənə üz verməmişdi. Etinasız-etinasız salam verib

konsulluğa girdim. Jandarm mənə yer göstərdi. «Hörmət qazanmaq üçün gərək canı olasanmış», – deyə acı-acı düşündüm.

Pasportumu təqdim edən kimi vizanı aldım. Konsulun müavini üzümə baxdı. Əllərimi görə bilmədi.

Maşındakı əlcəkləri əlimə geymişdim.

«Müharibənin nişanəsi, əlbəyaxa döyüş», – dedim.

Anlaşıqlı şəkildə başını tərپətdi. «Bizim də döyüş illərimiz olub. Hayl Hitler! O da bizim Kaudillo kimi böyük adamdır».

Bayıra çıxdım. Maşının ətrafı tamam boşalmışdı. Arxa oturacaqda qorxudan büzüşmüş, təqribən, on iki yaşında bir oğlan oturmuşdu. Küncə sığınmışdı, gözlərindən və ağızını tutan əllərindən başqa heç nə

görünmürdü.

«Onu da götürməliyik», – Helen dedi.

«Niyə?»

«Sənədinin vaxtı iki gündən sonra bitir. Tutsalar, Almaniyaya göndərəcəklər».

Köynəyin altından kürəyimi tər basdı. Helen mənə baxdı. Çox arxayın idi.

«Birinin həyatına son qoymuşuq», – ingiliscə dedi, – «birini də xilas etməliyik».

«Sənədin var?» – oğlandan soruşdum.

Qalma icazəsini dinmədən mənə doğru uzatdı. Onu götürüb konsulluğa qayıtdım. Ora getmək mənə çox ağır gəldi. Bayırdakı maşın, sanki, yüz səsgücləndirici ilə sirrini aləmə faş edirdi. Tam biganəliklə katibə bildirdim ki, bir vizaya da ehtiyacım var - xidməti, sərhədin o üzündə şəxsiyyəti müəyyənləşdirmək üçün. Sənədi görəndə duruxdu, sonra gülümsəyib göz vurdu və vizanı verdi.

Maşına mindim. Camaatın münasibiti daha yağışal olmuşdu. Yəqin, fikirləşirdilər ki, uşağı düşərgəyə aparacam.

Şəhərdən çıxdım və ümid edirdim ki, bəxtim hələ yatmayıb. Sükan hər an əlimdə od tutub yanırdı.

Qorxurdum ki, onu əlimdən buraxacam, amma sonra nə olacağını bilmirdim. Helen bu havada dağların palçıqlı yolu ilə döngələrdə sürə bilməzdi; çox zəif idi və maşının itirilməsi düşmənlərimizin mistik qorqusundan bizi məhrum edərdi. Heç birimizin Fransadan çıxmaq icazəmiz yox idi. Piyada getmək bahalı maşında getməkdən çox fərqliydi.

Gedirdik. Qərribə bir gün idi. İndi ilə keçmiş iki uçuruma yuvarlanana bənzəyirdi və biz buludlar asılmış uca təbiətin qoynunda dar bir cığırla kanat yolun kabinəsindəki kimi irəliləyirdik. Müqayisəni davam etdirsəydim, növbəti oxşarlıq tuşla çəkilmiş Çin rəsmlərindən biri olardı ki, həmin şəkillərdə də səyyahlar gədəklərdən keçib dumanı yara-yara şələlələrdən adlayırdılar. Oğlan maşının arxasında büzüşüb qımıldanmırdı. O, həyatında hamıya inamsız olmaqdan başqa heç nə öyrənməmişdi. Başqa şeyi heç ağına da gətirmirdi. Üçüncü Reyxin mədəniyyət carçıları babasının kəlləsini partladanda onun üç yaşı varmış, atasını asanda yeddi, anasını qazda boğanda isə doqquz yaşı olub - əsl iyirminci əsr uşağı! Necə olubsa, konslagerdən qaça bilib, sərhədlər üzərindən tək-tənha öz yoluna başlayıb.

Tutsaydılar, fərari kimi konslagerə göndərilib asacaqdılar. İndi də Lissabona getmək istəyirdi; dayısı orada saatsız olmalıymış, bunu ona qaz kamerasına göndərilməzdən qabaq anası deyibmiş, uşağa xeyir-dua və məsləhət veribmiş.

***

Hər şey yaxşı alındı. Fransa sərhədində çıxış icazəsini soruşan olmadı. Yalnız pasportumu və maşının sənədlərini ötəri göstərdim. Jandarmlar hərbi salam verdilər, şlaqbaum qalxdı və Fransanı tərək etdik. Bir neçə dəqiqədən sonra İspaniyanın gömrük məmurları heyranlıqla maşına baxıb soruşdular ki,

saatda neçə kilometr qət edə bilir. Bəzi məlumatları verdim və onlar öz maşınları Hispano-Suisa ilə öyünməyə başladılar. Dedim ki, o maşından mənim də olub və radiatorun üstündəki uçan durna emblemini təsvir etdim. Mat qaldılar. Soruşdum ki, harada yanacaq doldura bilərəm. Dedilər ki, İspaniyanın dostları üçün xüsusi benzin fondu var. Üstümdə pul yox idi. Frankımı dəyişdirdilər. Səmimi rəsmiliklə xudahafisləşdik.

Arxaya söykəndim. Daha nə dağ uçurumu, nə də duman vardı. Yad bir ölkə gözlərimiz önündə uzanıb gedirdi, Avropadan tamam fərqli bir ölkə. Hələ canımızı qurtarmamışdıq, lakin Fransa ilə bu ölkə arasında dərin bir uçurum vardı. Yollar, ulaqlar, insanlar, libaslar, sərt, daşlı təbiət gözümdən yayınmadı - Afrikaya düşmüşdük. Əsl Qərb bura idi, Pireney dağlarından bu üzdə, bunu aydın hiss edirdim. Sonra gördüm, Helen ağlayır.

«Axır ki istədiyini yerə çatdın», – pıçıltı ilə dilləndi.

Nəyi nəzərdə tutduğunu bilmədim. İşlərin belə asan başa gələcəyinə inamsızlığım hələ canımdan çıxmamışdı. Göstərilən ehtiramları, verilən salamları, üzlərdəki təbəssümləri düşünürdüm, illərdən bəri ilk dəfə olaraq yenidən belə şeylərə rast gəlmişdim və mənimlə insan kimi davranmaları üçün gərək adam öldürəmişəm.

«Niyə ağlayırsan?» – soruşdum. – «Hələ xilas olmamışıq. İspaniya gestapoçularla doludur. Bacardıqca ölkədən tez çıxmalıyıq».

Balaca bir yaşayış məntəqəsində gecələdik. Maşını haradasa qoyub yolun dalını qatarla getmək istədim. Amma etmədim. İspaniya qorxulu idi, buranı imkanca tez tərk etmək istəyirdim. Avtomobil müəyyən mənada müəmmal talismanı çevrilmişdi; onun texniki mükəmməlliyi hətta məndə yaratdığı qorxunu da sıxışdırıb çıxarırdı. O, mənə çox lazım idi, daha Qeorqu da unutmuşdum. Hədə kimi o, uzun müddət başımın üstündə fırlanmışdı, indi isə çəkilib getmişdi və mən yalnız bircə şeyi, bədxahımı düşünürdüm. O yaşayırdı və telefonla bizi tutdurmağa çalışa bilərdi. Qətlə görə şübhəli şəxsi hər ölkə təhvil verir. Bunun özünü müdafiə olduğunu mən hadisə baş verən ölkədə sübuta yetirməli idim.

***

Portuqaliya sərhədinə ertəsi gecə gec çatdım. Vizaları çətinlik çəkmədən yolüstü almışdım. Sərhəddə Heleni işləyən motorla maşında qoydum. Şübhəli bir şey baş versəydi, maşını mənə tərəf sürməliydi, mən də maşına tullanıb özümüzü Portuqaliya gömrük postuna verməliydik. Çox da qorxulu olmamalıydı; balaca bir post idi, məmurlar qaranlıqda atəş açıb bizi vurana qədər aradan çıxardıq. Sonra Portuqaliyada nələr olacağı isə ayrı məsələ idi.

Hər şey yaxşı ötüşdü. Küləkli qaranlıqda mündirli məmurlar Qoyanın rəsmindəki fiqurlara bənzəyirdi. Hərbi salam verdilər və biz Portuqaliya postuna yaxınlaşdıq, burada da bizi eyni şəkildə qarşılayıb yola saldılar. Avtomobil yerindən yenidən tərpənmişdi ki, gömrükçülərdən biri arxamızca qaça-qaça qışqırdı

ki, saxlayaq. Ani olaraq düşünüb maşını saxladım; saxlamasaydım, növbəti postda qabağımızı kəsəcəkdilər. Durub gözlədim. Nəfəsimiz güclə gedib-gəlirdi. Məmur maşına çatdı.

«Sərhədi keçmək üçün icazə kağızınız», – dedi. – «Unudub orada qoymusunuz. Bunsuz sərhədi geri necə keçmək istəyirsiniz?»

«Çox-çox təşəkkürlər!»

Arxadakı oğlan nəfəsini buraxdı. Mən özüm bir anlığa, sanki, çəkisizliyə düşdüm, elə yüngülləşmişdim ki!

«Artıq Portuqaliyadasan», – oğlana dedim. Əllərini asata-asta ağzından götürüb ilk dəfə arxaya söykəndi. Bütün yolu aşağı əyilib oturmuşdu.

Yanımızdan kəndlər uçub gedirdi. İtlər hürüşürdü. Erkən səhərdə dəmirçi körüyü közərirdi, dəmirçi də at nallayırdı. Yağış yağmırdı. İllərlə həsrətini çəkdiyim azadlıq duyğusunu gözləyirdim, fəqət o gəlib-çıxmaq bilmirdi. Helen səssizcə yanımda oturmuşdu. Sevinmək istəyirdim, lakin içimdə bir boşluq vardı.

***

Lissabonda Marseldəki Amerika konsulluğuna zəng etdim. Qeorqun gəldiyi ana qədər hər şeyi danışdım. Telefonla danışdığım adam dedi ki, onda təhlükədən uzağam. Ondan qopara bildiyim o oldu ki, viza veriləcəyi təqdirdə onu Lissabondakı konsulluğa göndərəcəyinə boyun oldu.

Bizi xeyli müddət dardan qurtaran avtomobildən yaxa qurtarmalıyıq. «Sat getsin», – Helen dedi.

«Bəlkə, haradasa diğirlayım dənizin içinə?»

«Bu, heç nəyi dəyişməz. Sənə pul lazımdır. Sat getsin».

Haqlı idi. Satmaq çətin olmadı. Alan adam dedi ki, gömrüyə pul verib rəngini qaraya dəyişdirəcək.

Alverçi idi. Maşını Qeorqun adı ilə ona satdım. Bir həftə sonra onu Portuqaliya nömrəsi ilə gördüm.

Lissabonda onun taylarından çox idi. Onu yalnız sol üzəngidəki xırda batığından tanıdım. Qeorqun pasportunu yandırdım». Saatına baxdı. «Gerisi yüngül gedəcək. Həftədə bir dəfə konsulluğa gəldim.

Bir müddət mehmanxanada yaşadım. Maşının pulundan bir az varımdı və onu mehmanxanaya

xərcləyirdim. İstəyirdim ki, Helen indi imkanca daha təmtəraqlı yaşasın. Ona dərman almağa kömək

edən bir həkim tapdıq. Hətta onunla kazinoya da getdim. Bunun üçün kirayədən özümə bir smokinq də

götürdüm. Helenin Parisdən aldığımız axşam paltarı hələ dururdu. Buna bir cüt də qızılı ayaqqabı

aldım. Əvvəlkini Marseldə unutmuşdum. Kazinonu tanıyırsız?»

«Təəssüf ki, hə», – dedim. – «Dünən axşam oradaydım. Səhvən».

«İstəyirdim ki, kazinoda oynasın», – sözünə davam etdi. – «Udurdu. Müəmma hələ də davam edirdi.

Düymələri necə gəldi atırdı və onun nömrələri çıxırdı. Son dövrün gerçəkliklə heç bir əlaqəsi yox idi.

Sanki, qəsrdəki zaman geri qayıtmışdı. Özümüzü o yerə qoymurduq; ancaq mən ilk dəfə hiss etdim ki,

o, bütünlüklə mənimkidir, baxmayaraq, günü-gündən məndən qaçıb yorulmaq bilməyən məşuqunun - ölümün ağuşuna atılırdı. Hələlik təslim olmamışdı, lakin mübarizə də aparmırdı. Əzablı, çox əzablı gecələrimiz vardı, həmin gecələrdə onun göz yaşı qurumurdu; lakin axırda şirinliyin, əlacsızlığın, müdriklik və məhəbbətin bədən məhdudiyyətləri olmadan intensivləşdiyi mistik anlar az qala təzədən başlayırdı və mənə elə əzəmətli görünürdü ki, tərپənməyə belə ürək eləmirdim.

«Sevgilim», – bir dəfə gecə mənə müraciət etdi və bu, yeganə hal idi ki, o barədə danışdı, – «gözlədiyin Həmdlənmiş Torpağı bir yerdə görə bilməyəcəyik».

Günortadan sonra onu həkimə apardım. İndi birdən-birə insanın duya bildiyi bihuş üsyankarlığı ildırım zərbəsi kimi hiss etdim, o insan ki, sevdiyini əlində saxlaya bilmədiyini dərk edir. «Helen», – boğuc səsle dilləndim, – «axırımız nə oldu?»

Susdu. Sonra başını tərپətib gülümsədi. «Bacardığımızı etdik», – dedi. – «Elə bu da bəsdir».

***

Bir gün konsulluqda mənə mümkünsüz bir işin baş tutduğunu dedilər: adımıza iki viza gəlib. Hər cür yalvarış və iztirabın nail ola bilməyinə təsadüfi tanışlığın sərməst əhvali-ruhiyyəsi öz təsirini göstərmişdi! Güldüm. Bu, isterika idi. Gülməyə qalsaydı, bu dünyada bu gün gülməli şey çoxdur, inanmırsız?»

«Gülüş haçansa gülüşlüyündən qalır», – dedim.

«Qəribəliyi ondadır ki, biz çox vaxt sonuncu gün gülürük», – cavab verdi. – «Külək tutmayan limandaydıq, hər halda, bizə belə gəlirdi. Acılıq çəkilib-getmişdi, daha göz yaşı da qalmamışdı və kədər elə şəffaflaşmışdı ki, onu çox vaxt ironik-ağrılı şuxluqdan seçmək olmurdu. Kiçik bir mənzilə köçdük. Anlaşılmaz bir korluqla mən Amerikaya getmək planımın ardınca düşdüm. Çoxdandır, gəmi yox idi, axırda biri gəldi. Deqanın sonuncu rəsmiini satdım və biletləri aldım. Özümü xoşbəxt sayırdım. Düşünürdüm ki, xilas olduq. Hər şeyin acığına! Həkimlərin acığına. Nəsə bir möcüzə olmalıydı axı! Yola düşmə bir neçə gün geri çəkildi. Sonra sırağagün səyahət bürosuna bir də getdim. Səfəri bu günə salmışdılar. Bunu Helenə deyib nəsə almağa çıxdım. Geri qayıdanda ölmüşdü. Otaqdakı güzgülərin hamısı sındırılmışdı. Axşam paltarını cırılıb döşəməyə atılmışdı. Helen paltarın yanında uzanmışdı. Çarpayıda deyildi.

Əvvəl elə bildim, qarət məqsədli qətdir. Sonra, görünür, gestapodan kimsə öldürüb; fəqət o, mənə axtarardı, Heleni yox. Yalnız görəndə ki güzgülərdən və paltardan başqa heç nə korlanmayıb, başa düşdüm. Ona verdiyim zəhər yadıma düşdü, demişdi ki, itirib. Ortada durub gözümü döydüm, sonra məktub axtardım. Yox idi. Heç nə yox idi. Bir kəlmə də demədən getmişdi. Başa düşürsüz?»

«Bəli», – dedim.

«Bunu başa düşürsüz?»

«Bəli», – cavab verdim. – «Nə yazmalıydı axı?»

«Nəsə. Niyə belə etdiyini. Ya da...»

Susdu. Yəqin, onun son sözünü, son sevgi izharını, gələcək tənhalığına özü ilə götürəsi olduğu nəyisə. Səzsız şablon ifadələrdən qaçmağı öyrənmişdi, amma, görünür, bunu yox.

«Yazmağa başlasaydı, arasını qəti kəsə bilməzdi», – dedim. – «Yazmamağı ilə sizə yazacağından daha çox söz qoyub gedib».

Fikrə getdi. «Səyahət bürosundakı lövhəni gördünüz?» – sonra astadan dilləndi. – «Bir günlüyə təxirə salınıb. Bunu bilsəydi, bir gün də artıq yaşayardı!»

«Xeyr».

«Getmək istəmirdi. Ona görə belə etdi!»

Başımı buladım. «Daha ağırlara davam gətirə bilməyib, cənab Şvars», – çəkinə-çəkinə dedim.

«İnanmıram. Onda niyə məhz yola düşməzdən bir gün qabaq etdi? Yoxsa, fikirləşib ki, xəstələri Amerikaya buraxmazlar?»

«Dözə bilmədiyini kəsdirməyi niyə ölüm ayağında olanın öz öhdəsinə buraxmaq istəmirsiniz?» – cavab verdim. – «Əlimizdən gələn yeganə şey bu deyilmi?!» – Gözünü mənə zillədi. «Bacardığı qədər dözüb», – dedim. – «Sizə görə, görmürsüz bəyəm? Yalnız sizə görə. Sizin xilas olduğunuza əmin olandan sonra o addımı atıb».

«Kaş bu cür kor olmayaydım! Kaş Amerikaya can atmayaydım!»

«Cənab Şvars», – dedim. – «Bu, xəstəliyin qarşısını ala bilməzdi».

Başını qəribə şəkildə tərپətdi.

«Öldü getdi, birdən-birə, elə bil, heç sağ olmayıbmış», – pıçıldadı – «Ona baxdım və heç bir cavab tapmadım. Onu öldürdüm mü, xoşbəxtmi etdim? Məni sevirdimi, yoxsa onun üçün lazım olanda dirəndiyi əl ağacımı idim? Cavab tapmıram».

«Tapmalısınız ki?»

«Xeyr», – birdən-birə sakitləşib dedi. – «Bağışlayın. Yəqin ki, yox».

«Cavab yoxdur. Özünüzün verdiyinizdən başqa ayrısı yoxdur».

«Sizə ona görə danışdım ki, bilmək istəyirdim», – pıçıldadı. – «Olan nə idi? Boş, mənasız həyatımı, dəyərsiz insanın, oğraşın, caninin fani ömrümü?»

«Orasını bilmirəm», – dedim. – «Lakin bilmək istəyirsinizsə, sevən insanın, sizin üçün çox vacibdirsə, bir növ müqəddəs insanın həyatı. Fəqət bu sözlər adama nə verir? Həmin həyat olub. Bəs eləmir?»

«Olub. Amma indi də varmı?»

«Nə qədər ki yaşayırırsız, var».

«Onu yaşadan yalnız bizik», – pıçıldı ilə dedi. – «Siz və mən. Başqa heç kəs». – Diqqətlə mənə baxdı. –

«Bunu unutmayın! Onu kimsə yaşatmalıdır! Gərək, ölüb getməsin! Hələlik biz ikimizik. Mən özümə arxayın deyiləm. Gərək, o ölməsin, yaşasın. Mən sizə arxayınam».

Bütün şübhələrlə yanaşı, məni qərribə bir hiss bürüdü. Bu adam nə istəyir? Pasportu ilə bərabər keçmişidəmi mənə vermək istəyir? Bəlkə, canına qəsd etmək fikrindədir?

«Niyə o, sizin içinizdə ölməlidir?» – soruşdum. – «Yaşayacaqsınız axı, cənab Şvars».

«Həyatıma qəsd edən deyiləm», – arxayın cavab verdi. – «Bədxahımı görəndən və onun yaşadığını biləndən bəri edən deyiləm. Amma xatirələrimi yaddışımdan silməyə çalışacam. Həmin xatirələr təhlükəsiz olana qədər onları çeynəyib tikə-tikə edəcəm, saxtalaşdıracam. Bu gecə sizə danışdıqlarımı bir neçə həftədən sonra heç cür danışa bilməzdim. Ona görə istəyirdim ki, məni dinləyəsınız! Sizin içinizdə o saxtalaşmadan qalacaq, çünki sizin üçün qorxulu deyil. Gərək, haradasa qalsın axı», – birdən çarəsizliklə dedi. – «Kimdəsə necə var, eləcə, ən azı qısa bir zamana». – Cibindən iki pasport çıxarıb qabağıma qoydu. – «Helenin pasportu da buradadır. Biletlər artıq sizdədir. İndi amerikan vizanız da var. İki nəfərə». Yüngülcə gülümsəyib susdu.

Pasportlara baxdım. «Onlar, doğrudan, sizə lazım deyil?» – özümü zorlayıb soruşdum.

«Əvəzində mənə özünüzkünü verərsiniz», – dedi. – «Mənə bir-iki günlüyünə lazımdır. Sərhədi keçmək üçün». Ona baxdım. «Əcnəbilər alayında pasport soruşurlar. Bilirsiniz ki, ora mühacirləri götürürlər. Və nə qədər ki həyatda bədxahlarım kimisi var, onun təkli varvarlara qarşı döyüşə bilən bir cana qəsd etmək cinayət olardı».

Pasportumu cibimdən çıxarıb ona verdim: «Minnətdaram», – dedim. – «Ürəkdən minnətdaram, cənab Şvars».

«Burada bir az pul da var. Mənə çox lazım olmayacaq». – Saata baxdı. – «Bir yaxşılıq da edərsinizmi? Onu yarım saata aparacaqlar. Mənimlə gəlmək istəyirsinizmi?»

«Əlbəttə».

Şvars haqq-hesabı ödədi. Özümüzü səslə-küylü səhərin ağuşuna atdıq. Gəmi Texo çayında dümağ və narahat dayanmışdı.

Otaqda Şvarsın yanında dayanmışdım. Sınıq güzgülər hələ də divarda idi. Çərçivələr boş idi. Qırıntıları yığırdırmışdılar.

«Son gecəni onun yanında qalmamalıydımmı?» – Şvars soruşdu.

«Yanıdaydınız».

Bütün ölümlər kimi qadın tabutda uzanmışdı, barışmazlığı sifətində donmuşdu. Buradakıların ona daha heç bir dəxli yox idi - nə Şvarsın, nə mənim, nə də özünün. Görkəminin necə olmasını da daha təsəvvür etmək mümkün deyildi. Burada uzanan heykəl idi, onun da hələ nəfəsi gedib-gələndə necə olmasının yalnız bircə nəfərin təsəvvürü vardı: Şvarsın. Amma Şvars fikirləşirdi ki, o, indi həm də mənimdir.

«Onun hələ ...», – Şvars dilləndi. – «Burada hələ...», – siyirmədən bir neçə məktub çıxartdı. «Onları oxumamışam», – dedi. – «Götürün, sizdə qalsın».

Məktubları götürüb tabuta qoymaq istədim. Sonra fikrimdən daşındım - ölü qadın indi yalnız Şvars məxsus idi, o, belə düşünürdü. Başqalarının məktublarının indi Helenə heç bir dəxli yox idi, həmin məktubları Şvars onunla dəfn etmək istəmirdi, məhv etmək də istəmirdi, çünki onlar haçansa Helenə məxsus olmuşdular.

«Götürürəm», – deyib onları cibimə qoydum, – «Onların indi heç bir dəyəri yoxdur. Bir boşqab şorbaya xərclənən əskinasdan da dəyərsiz».

«Qoltuq ağaclarıdır», – Şvars cavab verdi. – «Orasını mən də bilirəm. Bir dəfə onlara qoltuq ağacları demişdi və bu ifadəni mənə sadıq qaldığını bildirmək üçün işlətməmişdi. Başa düşürsüz? Tam cəfəngiyatdır ...»

«Xeyr», – dedim, sonra çox ehtiyatla, tam mərhəmətlə əlavə etdim. –«Onu niyə rahat buraxmırsınız? Sizi sevib və bacardığı qədər yanınızda olub».

Başını tərپətdi. Birdən-birə kövrək bir görkəm aldı.

«Bunu bilmək istəyirdim», – mızıldadı.

Kəskin iyli, milçəkli, sönmüş şamlı, cənəzəli otaq bayırdakı günəşdən bərk isinmişdi. Şvars baxışımı tutdu.

«Mənə bir qadın kömək elədi», – dedi. – «Qərrib ölkədə çətindir. Həkim. Polis. Apardılar. Dünən axşam yenə geri gətirdilər. Müayinə ediblər. Ölümün səbəbi». – Yazıq-yazıq mənə baxdı. – «Onu ... daha tam da deyil, dedilər ki, üstünü örtməyim ...»

***

Meyit aparənlər gəldi. Tabut bağlandı. Şvars təngildədi.

«Mən də sizinlə gedirəm», – dedim.

Yol uzaq deyildi. Səhər öz qaynarlığında idi, külək çoban iti kimi bir dəstə quzu buludun arxasına düşüb qovurdu. Şvars qəbiristanlıqda sonsuz səmanın altında kiçilmiş və yazıqlaşmışdı.

«Mənzilinizə qayıtmaq istəyirsinizmi», – soruşdum.

«Xeyr».

Özü ilə bir çamadan götürmüşdü.

«Pasportlara əl gəzdirən bir adam tanıyırsınız mı?» – soruşdum.

«Qreqorius bir həftədir buradadır».

Qreqoriusun yanına getdik. Şvarsın paspotunu tez həll elədi; onunkunda dəqiqliyə ehtiyac yox idi. Şvarsda əcnəbilər legionunun qeydiyyat bürosunun vəsiqəsi vardı. Ona yalnız sərhədi keçmək və kazarmada mənim pasportumu atmaq lazım idi. Legion adamların keçmişini ilə maraqlanmırdı.

«Götürdüyünüz oğlanın axırı necə oldu?» – soruşdum.

«Dayısının ondan zəhləsi gedir; amma oğlan özünü xoşbəxt sayır ki, yadın yox, qohumlardan kiminsə ondan zəhləsi gedir».

İndi mənim adımlı daşıyan kişiylə baxdım.

«Sizə uğurlar diləyirəm», – dedim və Şvars adının çəkilməsindən vaz keçdim. Bu şablon ifadədən başqa ağılıma heç nə düşmədi.

«Sizi bir daha görməyəcəm», – dedi. – «Və belə olduğu yaxşıdır. Sizə o qədər şey danışmışam ki, sizi görmək istəməyəcəm».

Mən buna əmin deyildim. Ola bilərdi ki, gələcəkdə elə buna görə məni bir də görmək istəsin. Onun təsəvvüründə mən yeganə adam idim ki, taleyinin dəyişikliyə uğramamış simasını özümdə daşıyırdım. Amma ola da bilərdi ki, məhz buna görə mənə nifrət etsin, çünki onda belə bir hissə baş qaldıra bilərdi ki, arvadını əlindən almışam, bu dəfə həmişəlik və əbədi; zira elə düşünürdü ki, öz xatirələri onu aldadır, yalnız mənimki aydın və ləkəsizdir.

Küçə boyu addımlayırdı, əlində çamadan, yazıq görkəmdə, əbədi oğraş və əbədi böyük eşq vurğununun timsalı kimi. Fəqət o, gic-gici qaliblər ordusu ilə müqayisədə sevdiyi insana daha dərindən hakim kəsilməmişdimi? Və biz həqiqətdə nəyə hakim kəsilirik? Yalançı kəlmə olan hakim kəsilməyin mənası yalnız havanı qucmaqdirsə, qısa müddət üçün ən yaxşı şey kimi təqdim olunanlar ətrafında bu qədər hay-küy nəyə lazımdır; onlara az, yoxsa, çox hakim kəsilmək barədə bu qədər söz-söhbətə nə ehtiyac var?

Arvadımın pasport şəkli yanımda idi; o vaxt vəsiqə üçün şəklə hər an ehtiyac duyulurdu. Qreqorius o saat işə girişdi. Yanından çəkilmədim. Bu iki pasportu gözdən qoymağa ürək eləməirdim.

Günortaya ikisi də hazır oldu. Özümü yaşadığımız daxmaya yetirdim. Rut pəncərənin qabağında dayanıb həyətdəki balıqçı uşaqlarına baxırdı. Mən qapıya çatan kimi soruşdu:

«İtmişdin?»

Pasportları göyə qaldırdım.

«Sabah yola düşürük! Adlarımız başqa-başqa olacaq, hərənin ayrı adı və Amerikada təzədən evlənəsi olacağıq».

Qəti fikirləşməmişdim ki, qətlə görə axtarıla bilən bir adamın pasportunu daşıyıram. Ertəsi axşam yola düşdük və heç bir çətinlik olmadan Amerikaya yetişdik. Lakin iki sevgilinin pasportu bizə xoşbəxtlik gətirmədi: yarım ildən sonra Rut məndən boşandı. Bunu qanuniləşdirməkdən ötrü əvvəlcə bir də evlənəsi olduq. Sonralar Rut Şvarsın zəmin durmuş varlı, cavan amerikalıya ərə getdi. Amerikalı bu işlərin hamısını məzəli hal kimi qəbul etdi və bizim ikinci nigahımızda şahid oldu. Bir həftə sonra Mexikoda boşandıq.

Müharibəni Amerikada yaşadım. Qərribə də olsa, əvvəllər qəti məhəl qoymadığım rəssamlıqla maraqlanmağa başladım, sanki, bu, uzaq keçmişdə ölmüş Ulu-Şvarsdan qalma miras idi. Tez-tez həm də, bəlkə də, hələ sağ olan o biri Şvarsı düşünürdüm və hər ikisi hərdən yanımda duyduğumu güman etdiyim kabusanə bir torana qarışırdı və sanki, həmin toran öz təsirini üstümdən götürmürdü, baxmayaraq, bunun ağılsızlıq olduğunu dəqiq bilirdim. Axır ki incəsənət əsərləri mağazalarının birində özümə iş tapa bildim; otağında Deqanın rəsmlərinin bir neçə surəti asılmışdı və məndə onlara böyük bir sevgi yaranmışdı.

Yalnız ölüsünü gördüyüm Heleni tez-tez düşünürdüm və tək qalanda bir müddət hətta onun xəyalı ilə yaşayırdım. Şvarsın mənə verdiyi məktubları bir gecə gəmi dəryada üzərkən oxumadan suya tulladım. Bu vaxt onların birində əlim nəsə daş kimi bərk, balaca bir şeyə toxundu. Onu qaranlıqda zərfin içindən çıxartdım və sonradan gördüm ki, içində gözəl bir ağcaqanadın min illər öncə ölüb daşlaşdığı balaca, yastı bir kəhrəbadır. Onu atmayıb özümə götürdüm – qızılı göz yaşlarından ibarət qəfəsdəki ölüm-dirim mübarizəsində qorunub saxlanmış balaca ağcaqanad, halbuki onun tayları başqalarına yem olmuş, donmuş və yoxa çıxmışdılar.

Müharibədən sonra Avropaya qayıtdım. Şəxsiyyətimi təsdiq etmək müəyyən çətinliklərlə başa gəldi, çünki həmin vaxtlar Almaniyada öz şəxsiyyətlərini itirməyə çalışan yüzlərlə keçmiş mənəşə sahibləri vardı. Şvars haqqında bir daha heç nə eşitmədim. Əsl adını unutsam da, hətta Osnabrükə gedib onu soraqladım. Amma şəhər viran qalmışdı, ondan da məlumatı olan və buna maraq göstərən yoxuydu. Vağzala qayıdanda bir nəfəri ona oxşatdım. Arxasınca qaçdım, lakin poçt işçisi çıxdı və dedi ki, adı Yansendir, evlidir və üç uşağı var.